

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIK MAHORAT

DARSLIK

(5111700 – Boshlang‘ich ta‘lim va STI bakalavr ta‘lim yo‘nalishi
o‘quvchilari uchun tuzilgan)

GULISTON – 2021

Mazkur darslikda oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni va tuzilmasi, shakl, metod, vositalari, shuningdek, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining taffakkurini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan.

Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2018 yil 18 avgustdagi 4-sonli qarori bilan 5111700 – Boshlang'ich ta'lim va STI bakalavr ta'lim yo'nalishlari uchun tasdiqlangan "Umumiy pedagogika" namunaviy fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar **p.f.d. B.Raximov, p.f.b.d.(PhD) N.N.Narziyeva**

Taqrizchilar: Nukus davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" kafedrası mudiri, p.f.d.T.Utebayev

Nizomiy nomidagi TDPU professori, p.f.n. M.Jumayev

Gul DU "Maktabgacha ta'lim" kafedrası mudiri p.f.n., dots M.Saribayeva

Darslik Guliston davlat universiteti o'quv-uslubiy Kengashining 2020 yil ___iyuldagi №11-sonli yig'ilish qarori bilan nashr etishga tavsiya etilgan.

Рахимов Б.Х., Нарзиева Н.Н. Учебник «**Педагогическое** мастерство». В этом учебнике описаны педагогические условия, содержание и структура, форма, методы, инструменты, а также теоретические и практические основы совершенствования мышления будущих учителей с начальных классов до высших учебных заведениях. Данный учебник является стандартным предметом «Общая педагогика», утвержденным постановлением Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 18 августа 2018 года № 4 5111700 - Начальное образование и степень бакалавра НТИ. разработан на основе программы.

Рецензенты: Нукусский государственный педагогический институт «Педагогика начального образования».

Заведующий кафедрой, п.ф.д. Т. Утебаев

Профессор ТГПУ, доктор педагогических наук М.Жумаев

Заведующий кафедрой дошкольного образования Гульского государственного университета, к.п.н., дотц. М.Сарибаева

Учебник рекомендован к изданию ученым советом Гулистанского государственного университета (протокол № 2 от 23 сентября 2020 года.)

Rakhimov B.Kh., Narziyeva N.N on "Master Pedagogy".

This textbook describes the pedagogical conditions, content and structure, form, methods, tools, as well as theoretical and practical foundations for improving the thinking of future primary school teachers in higher education. ,

This textbook is a standard subject "General Pedagogy", approved by the degree of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan dated August 18, 2018 No. 4 5111700 - Primary education and bachelor's degree in NTI. developed based on the program.

Reviewers: Nukus State Pedagogical Institute "Pedagogy of Primary Education".

Doctor of Pedagogical Sciences T. Utebayev

Head of the Department of Preschool Education, Gul State University

Candidate of Pedagogical Sciences dots M. Saribayeva

Tashkent State Pedagogical University, Candidate of Pedagogical Sciences, prof. M.Jumayev

Textbook Academic Council of Gulistan State University 2020

Recommended for publication by Resolution No. 11 of July 7th.

KIRISH

Jahonda pedagogik kadrlarni tayyorlash, ta'limni tashkil etishni takomillashtirish mexanizmlarini va texnologiyalarini ishlab chiqish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda "Ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish"ga zarurat borligi qayd etilmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining integrativ yondashuvdan kengroq foydalanish, interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanishga doir kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'limni tashkil etishni takomillashtirishning modernizatsiyalashgan didaktik ta'minotini yaratish, raqobatbardosh boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Respublika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining mazmunidan kelib chiqqan holda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'lini davom ettirish, sifatli ta'lim xizmatlariga imkoniyatlarni oshirish, pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirish; umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish; ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda oliy ta'lim tizimi faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish" ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Natijada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida metodik tayyorgarlik darajasini oshirish, tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan texnologiyalaridan foydalanish imkoniyati kengaytirilmoqda.

Mazkur "Pedagogik mahorat" fanidan tayyorlangan o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligining 2018 yil 18 avgustdagi № 4-sonli Qarori bilan 5111700 – Boshlang'ich ta'lim va STI bakalavr

ta'lim yo'nalishlari uchun tasdiqlangan "Umumiy pedagogika" namunaviy fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Darslikning maqsad va vazifalari – bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini hozirgi zamon ilmiy pedagogikasining nazariy-metodologik asoslari, o'quv-tarbiya muassasalarida ta'limiy va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni, pedagogik faoliyatni tashkil etish qonun-qoidalari, o'qituvchining pedagogik mahorati, pedagogik texnika va pedagogik texnologiyaga doir nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, o'quvchilarda pedagogik kasbiga nisbatan mehr-muhabbatni oshirish, didaktika, tarbiya nazariyasi, pedagogika tarixi, pedagogik mahorat, pedagogik texnologiyaga doir nazariy bilim, pedagogik faoliyat ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Darslikning mazmun-tarkibiy qismlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: o'qitishning innovatsion va pedagogik texnologiyalari, tarbiya nazariyasi, o'qituvchining pedagogik mahorati, o'qituvchining kommunikativ qobiliyati, o'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati va psixologiyasi, pedagogik nazokat va odob-axloq, pedagogik va nutq texnikasi, o'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati va boshqalar.

MA'RUZALAR KURSI

1-MODUL. PEDAGOGIK MAHORAT FANINING UMUMIY ASOSLARI

1 – mavzu: Pedagogik fikrlar tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari.

Reja:

1. Eng qadimgi davrlardan eramizning VII asrlarigacha bo'lgan davrlarda o'qituvchi (murabbiy), shogird va ularning jamiyatdagi o'rni, pedagogik faoliyat borasidagi ijtimoiy qarashlar.

2. Sharq mutafakkirlari Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Al-Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalarning ijodiy meroslarida mudarrisni tanlash, ularga qo'yiladigan talablar, ularning mahorati, muloqot va muomala madaniyati, munosabatga kirishish mahorati, ularni egallashga qo'yiladigan talablar haqidagi ilg'or fikrlar.

3. Yunon va Rim faylasuflari Suqrot, Pluton (Aflotun), Demosfen, Aristotel (Arastu), Siseron va Kvintilianlarning asarlarida pedagoglar va ularning notiqlik san'ati to'g'risidagi g'oyalari.

4. A.Komenskiy, A.Disterverg, K.D. Ushinskiy va boshqalarning o'qituvchi, uning kasbiy tayyorgarligi hamda pedagogik mahoratining ta'lim-tarbiya rivojidadagi alohida o'rni borasidagi qarashlar.

5. Hozirgi zamon pedagogikasining ilmiy pedagogik texnologiyasi, uning mohiyati va tizimi haqida.

Hozirgi o'zbek xalqining ajdodlari bundan bir necha ming yillar oldin yashagan bo'lib, ular yuksak va o'ziga xos madaniyatni vujudga keltirishda juda katta va mashaqqatli yo'lni bosib o'tishgan. Dastlabki tosh qurollaridan tirikchilik uchun foydalanishda ancha takomillashgan mehnat qurollari yasashgach, undan urug'chilik, qabilachilik davrlariga kelib, xo'jalik va madaniy taraqqiyotda

erishilgan yutuqlargacha bo'lgan tariximiz ota-bobolarimizning boy qadimgi madaniyatga ega bo'lganligidan dalolat beradi.

Ajdodlarimizning qadimiy madaniyatiga ta'lim-tarbiyaga oid boy merosi ham kiradi. Zero, hozirgi turkiy va forsiyazon xalqlarining bizgacha yetib kelgan muhim arxeologik topilmalari, tarixchilar adabiyot va san'at namunalari buning dalilidir.

Tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan ma'lumotlarga qaraganda, eng qadimgi tarbiya haqidagi yodgorliklar bizgacha bevosita etib kelmagan. Turkiy va forsiyazon xalqlarning "hayot kechirish san'ati, donolik majmuasi sifatida yuzaga kelib, borliqqa amaliy munosabatda bo'lish namunasi" ifodalangan ma'naviy-madaniy yodgorliklari, qadimgi grek tarixchisi Gerodotning "Tarix", Strabonning "Geografiya" asarlari, Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu-lug'atit turk", Urxun-Enisey bitiklari va boshqa shu kabi adabiy-tarixiy manbalarda saqlangan va ular orqali bizgacha yetib kelgan. Bu yodgorliklar inson rivojlanishida moddiy va ma'naviy madaniyat qay darajada katta rol o'ynaganligidan dalolat beradi. Xususan, tarbiya insonning aqliy va axloqiy jihatdan tarkib topa boshlashiga ta'sir etgan bo'lsa, insonning shakllana borishi ham, o'z navbatida, insoniyat jamiyatining tarkib topa borishiga yordam bergan. Xullas, insonning o'z-o'zini anglashi va jamiyat taraqqiyoti bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan. Bu tarixiy jarayonni bilish inson tafakkurining qadimgi davrlardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlanishi va shu bilan birga insonning ham tobora shakllanib borganligi haqida to'la tasavvur hosil qilishga imkon beradi.

Ma'lumki, kishilar va kishilik jamiyati vujudga kelishi jarayonida inson ham biologik jihatdan, ham inson sifatida takomillashib borgan. Dastlabki diniy e'tiqodlar, oddiy ixtirolarning takomillashib borishi, inson ongining shakllanib borishiga turtki bo'ladi. Bu jarayonning ming-ming yillar davom etib, inson ongi shakllanishining asosi bo'lgan xulq-odob qoidalari tarkib topgan.

Eng qadimgi kishilarning dastlabki oddiy istaklari, orzu-umidlari, xislatlari qadimgi eposlarda, ulardagi afsonaviy obrazlar qiyofasida o'z ifodasini topgan,

ruhga sigʻinish – onimizm, ajdodlar ruhiga sigʻinish – totemizm, sehrgarlik kabi diniy eʼtiqodlar va marosimlar aks etgan afsonalar, rivoyatlarda eng qadimgi avlodlarimizning tafakkur dunyosi aks etgan. Ammo bu rivoyatlar, afsonalar massagetlar, saklar, xorazmiylar, soʻgʻdlar, parfiyanlar yashagan davrlarga borib taqaladi.

Biz yuqorida keltirgan tarixiy, falsafiy, pedagogik adabiyotlarda tadqiqotchilar, umuman, eng qadimgi madaniy boyliklarimizni oʻrganishda uch asosiy manbaga tayanganligini koʻramiz:

1. Xalq ogʻzaki ijodi materiallari.
2. Buyuk adiblar, allomalarning ijodiy merosi.
3. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan oshyolar.

Maʼlumki, oʻtmishda kishilar mehnat faoliyati jarayonida oʻz ehtiyojlarini qondirgan va bu jarayon yosh avlodga mehnat koʻnikma va malakalarini hosil qilishga yordam bergan.

Pedagoglar, tarixchi pedagoglarning koʻrsatishicha, kishilarning mehnat faoliyati yosh jihatidan uch guruhga boʻlingan:

1. Bolalar va oʻsmirlar;
2. Hayot va mehnatda toʻla ishtirok etuvchilar;
3. Keksalar.

Ibtidoiy jamiyat davrida bola oʻzi uddalay oladigan faoliyatga bevosita qoʻshilib, u hayot kechirish va mehnat qilishga oʻrgangan. Oʻgʻil bolalar erkaklar bilan bajariladigan ov qilish, qurol yasash kabi ishlarni bajarsa, qizlar ayollar mehnati bilan tanishar edi. Bola maʼlum tayyorgarlikdan soʻng sinovlardan oʻtib, keyin amaliy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi.

Urugʻchilik jamoasi bosqichida bolalar mehnati, kasb-hunarga intilishi faollashib bordi. Tajribali kishilar bolalarni tarbiyalash bilan birga ularni yozishga ham oʻrgata boshlaydilar. Asta-sekin tarbiya tizimiga harbiy vatanparvarlik tarbiyasining boshlangʻich turlari kirib kela boshlaydi.

Jamiyat taraqqiyoti bilan birga bolalarga dalalarni o'lchash, suv toshqinlarining oldini olish, odamlarni davolash usullariga oid bilimlar berish ishlari avj oladi. Natijada maktablarga va yozuvga ehtiyoj sezila boshlaydi. Dastlab suratkashlik rivojlanib, piktografik xat paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik qo'shni mamlakatlardan kirib kelgan harf bilan yozish usuli paydo bo'ladi va tez tarqala boshlaydi.

Tadqiqotchilar eramizdan oldingi birinchi ming yillik o'rtalarida oromiy yozuvi, Aleksandr Makedonskiy iste'losidan so'ng esa Yunon yozuvi va shu bilan birga forsiy mixxat ham ma'lum vaqtlarda qo'llanib kelinganini ta'kidlaydilar. O'sha davrda Xorazm, So'g'd, Kushon, Rum(Urxun-Enisey), Uyg'ur va boshqa yozuvlar paydo bo'lgan va bu yuksalish ta'lim-tarbiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki, inson ibtidoiy jamoa bo'lib yashash tarzini asta-sekin rivojlantirib borib, jahon madaniyatida katta kashfiyotlar yaratdi. Chunonchi, Xitoyda qog'ozning ixtiro qilinishi, Hindistonda hisoblash o'nlik sistemasining paydo bo'lishi, Mesopatamiyada yer kurrasini graduslarga sutkani soat, daqiqa va soniyalarga bo'lishning joriy etilishi, Markaziy Osiyoda O'rta dengiz bilan Hindistonni bog'lovchi karvon yo'lining vujudga kelishi, keyin Markaziy Osiyo orqali Xitoydan O'rta dengizga "Buyuk ipak yo'li"ning ochilishi kabi muhim voqealar madaniyatning taraqqiy etishi va yozuvning tarqalishiga sabab bo'ldi.

Demak, eramizning boshlarida hozirgi Markaziy Osiyo hududida biz yuqorida sanab o'tgan, Yunon va Oromiy alifbosi asosida Xorazm, So'g'd, Baqtriya yozuvlari shakllangan.

Eramizdan oldin taxminan 484 (480)-431 (425) yillarda yashagan Yunon tarixchisi Geradotning "Tarix" kitobida qadimgi forslar, saklar va massagetlarning ta'lim-tarbiyaviy qarashlariga oid muhim ma'lumotlar berilgan:

Forslarning eng sharaflaydigan narsasi jasurlikdir, - deydi olim, - shunga ko'ra ular ko'proq o'g'illarga ega bo'lishdan faxrlanishgan. Podshoh ham kimning o'g'li ko'p bo'lsa, unga har yili sovg'a-salomlar yuborgan. Bundan tashqari,

bolalarning yoshiga ham e'tibor berishgan. O'g'il bolalarni besh yoshdan yigirma yoshgacha faqat uch narsaga: otda yurish, kamondan otish, to'g'rilikka o'rgatishgan. Bolani besh yoshgacha otasiga ko'rsatmaganlar, u ayollar tarbiyasida bo'lgan mabodo o'g'il vafot esa, otasining qayg'urmasligi uchun shunday qilganlar.

O'g'il hech qachon ota-onasini behurmat qilmagan. Ular ota-onaga hurmatsizlikni nikohsiz tug'ilgan yoki tashlandiq bolalardangina kutish mumkin, deb hisoblaganlar.

Undan tashqari, Gerodot forslar uchun yolg'onchilik va qarzdor bo'lish sharmandalik hisoblangan, deydi... yana ular daryo suviga tupurmaganlar, hatto qo'l yuvmaganlar. Ular daryolarni muqaddas sanaganlar.

Gerodotning bu ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, bizning ajdodlarimiz farzandlarini jasoratli, o'z vatanining haqiqiy himoyachisi, kuchli va botir etib tarbiyalashga katta e'tibor berganlar. Erkaklarga emas, hatto ayollar ham jasorat ko'rsatgani Yunon faylasuflari tomonidan yozib qoldirilgan. Masalan, Plutarx fors ayollari haqida gapirib, shunday voqeani keltiradi: Podshox Kir forslarni shoh Astiyak boshliq midiyaliklarga qarshi kurashga otlantirganda, ular jangda mag'lub bo'ladilar. Fors jangchilari shaharga qarab qocha boshlaydilar. Dushman ularni quvib shaharga bostirib kirishga yaqin qolganda ularga qarshi darvozadan ayollar chiqib keladilar va shunday xitob qiladilar: "Ey noinsof bandalar, qayoqqa qochmoqchisizlar? Endi siz dunyoga kelgan joyingizga qaytib yashirina olmaysizku!". Forslar ayollarning bu xayqirig'idan ta'sirlanib, qaytib jangga tashlanadilar va dushmanni orqaga chekinishga majbur etadilar.

Bu voqeaga xotira sifatida Kir shunday qonun ta'sis etadi: bu shaharga agar qaysi shoh qadam qo'ysa, har bir ayolga bittadan oltin sovg'a qilsin.

Yana shu Plutarxning yozishicha, Aleksandr yerli xalqlarga yaqinlashish maqsadida makedoniyaliklar bilan mahalliy aholi urf-odatlarini aralashtirishga harakat qilgan. Shu maqsadda u o'ttiz ming bolani ajratib olib, Yunon tili va harbiylik san'atini o'rgatish uchun murabbiylar tayinlashga buyruq bergan.

Keyinchalik Yunon alifbosining bu yurtda qabul qilinishi, o'sha davrda ko'plab maktablar ochilgani hamda unda yerli aholi farzandlari ham o'qitilganidan dalolat beradi. Yoki So'g'd yozma yodgorliklari orasida "Eski xatlar" nomi bilan yuritiladigan va V.B.Xayning tomonidan aniqlangan qimmatli manbalar bor. Bu xatlar eramizning boshlaridagi so'g'd yozuvi haqida ma'lumot beradi. "Eski xatlar" Dunxuan shahri(Sharqiy Turkiston) yaqinidagi savdo qishlog'ida yashagan so'g'dlik tijorat savdo ahlining Samarqandga – o'z ona yurtiga yozgan shaxsiy xatlaridir.

Imperator Yan Di(615-617)ning elchisi Vey Szi hisobotlarida ham Samarqandda ta'lim-tarbiya haqida ma'lumotlar mavjud. "Aholisi (Samarqandning demoqchi) - mohir savdogarlardir. O'g'il bola besh yoshga to'lar ekan, unga savdo o'rgata boshlaydilar; o'qishni o'rganishi bilan savdo ishlariga o'rgata boshlaydilar". Boshqa bir Xitoy tarixchisi Syuan-Szin esa Samarqand aholisining axloqiy va xulq-odob qoidalariga rioya etishdan boshqalarga o'rnak bo'lganligini aytib o'tgan. Bu ma'lumotlar qadimda bolalar o'qitiladigan savdo maktablari bo'lganligi va maktablardan tashqari bolalar maxsus murabbiylar tomonidan harbiy-jismoniy mashqlarga va hunarga o'rgatilganligi, ta'limdan maqsad bolalarni hayotga tayyorlash ekanligi haqida ma'lumot beradi.

Shuning bilan birga eng qadimgi davrlarda ta'lim-tarbiyaga oid qimmatli ma'lumotlarni biz xalq og'zaki ijodi namunalari - afsonalar, qahramonlik eposlari, qo'shiqlari, maqol va iboralarda ham ko'ramiz. Chunki xalq donishmandligining ko'zgusi bo'lgan xalq og'zaki ijodida xalq pedagogikasiga xos bo'lgan tarbiya tajribalari umumlashgandir.

Ayniqsa, ibtidoiy kishilarning tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlar, odatlari, munosabatlari, xalq og'zaki ijodining eng qadimgi janrlaridan sanalgan afsonalarda ifodalangan. Afsonalar qahramonlari yaxshilik uchun yomonlik bilan, nur uchun zulmat bilan kurash olib boradilar, yaxshilik va baxt saodat o'lkalarini yaratadilar. Ular eng qadimgi yodgorliklar "Avesto", Firdavsiyning "Shohnoma" asari orqali bizgacha yetib kelgan namunalardir.

Miflar asosida yaratilgan afsonalar qahramonlik eposlari uchun zamin tayyorladi. Bu qahramonlik eposlarida vatan va erkinlikka boʻlgan muhabbat, oʻz yurti va jonajon qabilasi uchun jonini fido etish, shon-sharaf, or-nomus uchun kurash tuygʻulari ifodalanadi.

Bizgacha yetib kelgan epik rivoyatlarda ajdodlarimizning vatanparvarlik kurashi oʻz ifodasini topgan. Vatanni, xalqni sevish, or-nomus va doʻstlariga, vatandoshlariga sadoqat kabi insoniy tuygʻular, burch hissi vatanni va xalqi uchun oʻz jonini qurbon etish, har qanday mashaqqatlarga bardosh berish – ularning asosiy xislatlaridir.

Jasurlik, kuchlilik, mardlik – qadimiy kishilarda tarkib topishi zarur boʻlgan fazilat sanalgan.

Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bogʻliq rivoyatlar buning dalilidir. Chunki ularda muayyan shaxs faoliyati, donishmandligi, qahramonliklari, tarixiy shaxs ega boʻlgan axloqiy fazilatlar: nazokat, aql-idrok, vafu va muhabbat, sadoqat, adolat, odamiylik kabilar ulugʻlangan.

Eposlarda xotin-qizlarning fidoyiligi, jasorati, aql-idroki erkaklar bilan teng sharoitda faoliyat koʻrsatganliklari ayniqsa yorqin ifodalangan.

Tarixdan maʼlumki dastlab Amudaryo asosiy tarmogʻi Uzbey orqali Kasbiy dengiziga quyilgan. Uning oʻng qirgʻogʻidagi yerlar Turon, chap qirgʻogʻidagi yerlar esa Eron deb yuritilgan. Eramizdan oldin axamoniylar, saklar va massaget qabilalariga ketma-ket hujum qilib turgan. Ana shu tarixiy voqealar sak va massagetlarning eposlarida oʻz ifodasini topgan.

Eron shohi Kir koʻchmanchi sak, massaget qabilalariga qarshi magʻlubiyatga uchraydi va 529 yilda halok boʻladi. Tarixchilar sak va massagetlar Kir va uning qoʻshinlarini avval oʻz xududlarining ancha ichkarisiga bostirib kirishiga imkon berib, keyin uning qoʻshinining katta qismini qirib tashlaganliklari haqida maʼlumot beradi.

Poliinning “Harbiy hiylalar” asarida shunday rivoyat keltiriladi:

Saklarga qarshi Doro bosqinchilik yurishini boshlaydi. Qabila boshliqlari Saksfard, Omard, To‘marislar dushmanga qarshi chora ko‘rish yuzasidan maslahatlashib o‘tirganda yilqichi Shiroq kirib keladi va Eron qo‘shinini yo‘q qilish rejasini bayon qiladi; u o‘z jonidan kechib, o‘z rejasini amalga oshirishi kerak edi. Shuning uchun u saklar boshliqlaridan u halok bo‘lgandan so‘ng, uning bolalariga g‘amxo‘rlik qilishini so‘raydi. Ular rozi bo‘lgach yonidagi tig‘ini olib, o‘zining quloq burnini kesadi, badanlarini yaralaydi. So‘ng Doro qoshiga borib, o‘zini saklardan jabr ko‘rgan qilib ko‘rsatadi va saklardan o‘ch olish uchun ularga yordam berishga, Doro qo‘shinini faqat o‘zi biladigan so‘qmoq yo‘l bilan saklar qarorgohiga boshlab borishga eng muqaddas o‘t va suv nomidan qasamyod qiladi. Doro uning qasamyodiga ishonadi. Shiroq qo‘shinni boshlab ketadi. Etti kun o‘tganidan keyin Doro qo‘shini oziq-ovqatsiz, suvsiz qolib, cho‘lga qaytishga, na oldinga yurishga majoli qolmagan edi. Shoh yo‘l boshlovchini ushlab buyuradi. Shiroq esa qah-qah otib kuladi va, “Men sizlarni ochlik va tashnalikda qoldirib, g‘alabaga erishdim, o‘z hamyurtlarimni boshidan kulfatni daf etishga muvaffaq bo‘ldim” - deydi. Shiroq halok bo‘ladi. Lekin o‘z qabilasini bosqinchilar hujumidan saqlab qoladi. Tasodifan yoqqan yomg‘ir tufayligina shoh lashkarining bir qismi jon saqlab qoladi va orqaga chekinadi.

Bu rivoyatdagi Shiroq vatanparvarlik va qahramonlik, o‘z yurtini benihoya sevuvchi timsoli sifatida ko‘z oldimizda gavdalanadi.

Gerodotning “Tarix” kitobida keltirilgan massagetlar hukmdori To‘maris va Eron shohi Kir haqidagi rivoyatlar ham o‘ziga xosdir.

Demak, xalqimizning ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlari, xulq-atvoriga oid xislatlari bu kabi rivoyatlarda, eng qadimgi epik yodgorliklarda, mif va afsonalar, “Avesto”, “Shohnoma” kabi asarlarda saqlanib, bizgacha yetib kelgan.

Qadimgi ajdodlarimiz insonda juda qadrlaydigan xislatlar jasurlik, adolat, sadoqat, insoniylik bo‘lgan. Bu xislatlar o‘z-o‘zidan shakllanmagan. Tabiat va jamiyatdagi o‘zgarishlar, ibtidoiy urug‘chilik, qabilachilik turmush tarzi buni

taqozo etgan. Ikki katta kuch - yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi ayovsiz kurash insondagi bu xislatlarning bevosita shakllanishiga turtki bo'lgan.

Buni biz eng qadimgi kishilarning qo'shiq va lirik she'rlarida ham ko'ramiz. Bu qo'shiq va lirik she'rlar XI asrda yashagan ulug' olim Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asari orqali bizgacha yetib kelgan.

Eramizdan oldingi minginchi yillarning o'rtalarida eng qadimgi ajdodlarimiz tomonidan qahramonlik mazmunidagi juda ko'p afsonalar, rivoyatlar aytilgan bo'lib, ular zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"ga kiritilgan.

"Avesto"ning o'zi kim tomonidan yaratilgani haqida turli taxminlar mavjud. Jumladan, sharqshunos olim E.E.Bertelsning fikricha, 1278 yilda Rayd-Zardusht ibn Bahrom ibn Pajdu degan kishi tomonidan yozilgan "Zardushtnoma" dostonida Avesto va Zendani Zardusht dunyoga keltirilganligi, uning tug'ilgani va keyingi hayoti haqida kitob ekanligi bayon etiladi.

Quyida biz buyuk sharq mutafakkirlarining pedagogik mahoratga doir ayrim fikrlarni keltiramiz.

Buyuk mutafakkir Al-Xorazmiy "Al-jabr val muqobala"kn m nomli asarida pedagoglar faoliyatiga baho berib quyidagilarni yozgan edi: ulardan biri o'zidan avvalgilar qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi, tabiat sirlarini ochadi, yo'lini yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganini to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgilar haqida fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishdan mag'rurlanmaydi". Bu bilan olim pedagogning qiyin muammolarini oson qilib tushuntira olish, ijodkorlik kabi mahoratlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Abu Nasr Forobiy o'zining "Baxt saodatga erishuv" nomli asarida ta'lim-tarbiya berish usulini ikki turga bo'ladi:

Rag'batlantirish va jazolash(majbur qilish). U mazkur usullarni izohlar ekan, o'qituvchining pedagogik mahoratiga to'xtalib o'tadi: "Bolalar ustida turgan odam muallim bo'lib, u tarbiya berishda turli tarbiya usullaridan foydalaniladi. Mana

shundan ma'lum bo'ldiki, hukumat va muallim har ikkovi bir yo'lda, bolalar yoki xalqqa tarbiya beruvchilar ustoz va muallimlardir. Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so'zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi". Uningcha, pedagoglik kasbi bilan o'zida 12 tug'ma xislatni mujassamlashtirgan kishilar shug'ullanishi lozim.

1. Barcha organlari mukammal taraqqiy etgan;
2. Barcha masalani tez va to'g'ri tushuna oladigan;
3. Xotirasi kuchli bo'lgan;
4. Zehni o'tkir bo'lgan;
5. Nutqi ravon bo'lgan;
6. Bilish va o'qishga muhabbati kuchli bo'lgan;
7. Ko'zi to'q, pokiza bo'lgan;
8. Haqiqatparvar bo'lgan;
9. G'urur va vijdonli bo'lgan;
10. Pulni sevmaydigan;
11. Adolatli;
12. Qat'iyatli, qo'rqmas va jasur kishilar.

Shu bilan birga u "Ta'lim-tarbiya ahillari ham o'z bilimlari darajasiga qarab" bir-biridan farq qilishlari, ortiq-kam bo'lishlari, ba'zi birlarida kashf, ixtiro quvvati bo'lmasligi, ba'zilarida esa bu quvvatning kamroq bo'lishini ta'kidlaydi. Forobiy shogirdga nisbatan o'ta qattiq yoki o'ta yumshoq munosabatda bo'lishning zararli ekanligini ham ta'kidlab o'tadi. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy ta'lim va tarbiyaning tabiatga mosligi ta'lim-tarbiyada mo'tadillik prinsiplarini asoslagan buyuk pedagogdir. Beruniy insonni tabiatning bir qismi deb biladi. Tabiat va jamiyat ilmini o'rganishda "O'zini tekshirib ko'rmaguncha ishonmayman degan" shiorga amal qiladi. U mohir pedagog sifatida pedagogik mahorat masalasida o'zining qator tavsiyalarini ishlab chiqadi. "O'qituvchini hamma narsaga o'rgatish" san'ati, tabiatga moslik, bolalarning shaxsiy xususiyatini hisobga olish shular jumlasidandir. Beruniy: "Maqsad vaqtni cho'zish emas, balki o'quvchini

zeriktirmaslik. Chunki doimo bir xil narsaga qarayverish malollik va sabrsizlikka olib keladi. O'quvchi fandan fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurganga o'xshaydi. Birini ko'rib ulgurmay boshqasi boshlanadi va o'quvchi "Har bir yangi narsada o'ziga yarasha lazzat bor" - deyilganidek, ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi. Xotiraga malol keladi", deb yozgan edi.

Beruniy o'qish jarayonida quruq yodlashni qoralaydi. U "Tushunish yodlashdan afzaldir"... "Kuzatishning ko'pligi narsalarni eslab qolish qobiliyatini yaratadi", deb o'qitadi. U o'zining "Osor al-boqiya" asarida "butun kuchimni yig'ib bor imkoniyatni ishga solib, goh eshitish, goh ko'rish va qiyos qilish orqali bilimim yetganicha u narsani bayon etishga bog'ladim", deb yozgan ekan. Har bir pedagogning ham ana shunday sifatlarga ega bo'lishini orzu qiladi.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino o'zining "Tadbiri manzil", "Tib qonunlari" kabi asarlarida pedagogik mahoratga doir o'z qarashlarini yozib qoldirgan. Masalan, u "Tadbiri manzil" asarida bolaga ta'lim berishni o'qituvchining pokiza, adolatli, farosatli, sog'lom, notiq va o'z kasbining ustasi bo'lishligini ta'kidlaydi. "Tib qonunlari" asarida esa o'qituvchining nutq gigiyenasiga doir masalalarni bergan. "Uzoq muddat davomida qattiq tovush bilan baqirish juda xavflidir. Chunki baqirish havoni ko'p miqdorda tashqariga chiqarishni talab qiladi(bularning har ikkisi ham xavflidir)". "Ovozni yo'qotmaslik, nafas olish organini ishdan chiqarmaslik uchun, avvalo o'qishni past ovoz bilan, keyinchalik asta-sekin kuchaytirish lozim, lekin kuchli ovoz bilan o'qish uzoq vaqt davom etmasli kerak"(316-bet)

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida o'g'il-qizga ta'lim-tarbiya beruvchining shaxsi haqida quyidagilarni yozadi:

- murabbiyni yaxshi kishilardan olgin;
- o'g'il-qiz pok o'sadi (noma'qul ishlardan) farq turadi;
- o'g'il-qizga bilim va odob o'rgat;
- ikki olam mulki, uning manfaati yetarli bo'ladi;

- o'g'ilga barcha san'at hunarini tugal o'rgat;
- bu san'at hunarlar bilan u mol-dunyo yig'averadi(163-bet).

Burxoniddin Zarnudjiy(1150 y.) "O'quvchiga ta'lim yo'lida qo'llanma" asarida bilimlarni tez va puxta o'zlashtirish usullarini ishlab chiqdi, uningcha: "O'rgatuvchilar hammasiga barcha fanlar orasidan eng muhimlarini tanlash vazifasi turadi,... bilimlarga bo'lgan qiziqish shuni talab etadiki, u o'qituvchiga va o'rganayotgan faniga kitobiga nisbatan to'la qanoatli bo'lsa, toki muvaffaqiyasizligini o'zidan yiroqlashtirish, bilimning maxsus bo'limiga nisbatan ham shunday ish tutmoq kerak".

Bilimlarni chuqur o'zlashtirishning olti sharti mavjud:

- aql-farosat;
- kuchli istak;
- chidam;
- oziq-ovqat;
- o'qituvchi ta'limi va bilim olishi uchun yetarli vaqt;

- mashg'ulotlar davomida o'quvchilar muallimdan "bir o'q-yoy" masofada o'tirishsin, shunda o'quvchining o'z o'qituvchisiga hurmati namoyon bo'ladi... O'qib o'rganish uchun eng yaxshi vaqt – yoshlik davri, erta tong va qosh qoraygan payt. Bilim oluvchi ana shu vaqtni samarali tashkil etishga odatlantirilsin, bordi-yu unga bir fan zerikarli bo'lsa, boshqasi bilan mashg'ul bo'lsin.

Eramizdan avvalgi V asr boshlarida Yunonistonda shakllana boshlagan notiqlik san'ati o'sha davrdagi maktablarni tezda rivojlanib ketishiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Davlat ishlarini boshqarishda, maktabda notiqlik mahoratiga ega bo'lgan kishilargina faoliyat ko'rsatganlar. Masalan, o'qituvchi(notiq) sinf bilan mustahkam aloqada bo'lganida, uning nutqi o'quvchilarning, xalqning maqsadlarini ifoda etgandagina muvaffaqiyatlarga erisha oladi. Shuningdek, notiqlik nutqi sub'ektiv fazilatlarini bilangina emas, balki nutq so'zlanayotgan ob'ektiv shart sharoitlar bilan ham belgilanadi. Madaniy saviya, mavzuni chuqur

bilish va yetarlicha nutq soʻzlash malakalari ham notiqning(oʻqituvchining) muvaffaqiyatga erishuvini taʼminlaydigan omildir.

Namunali notiq(oʻqituvchi) nutqi deyilganda koʻp sonli tinglovchilarga qaratilib, til vositalarini sifatli va keng qoʻllash hamda ovoz balandligini aniq bir zaylda saqlashga, shuningdek maxsus sintaktik qurilishi kabilarni taʼminlashga qaratilgan nutq tushuniladi.

Mashhur olim Aflotunning shogirdi boʻlgan Aristotel chiroyli soʻzlash, notiqlik maktablarini ochilishida bosh-qosh boʻlgan notiqlardan biridir. Bu maktablarda soʻz sanʼati ustalari etishib chiqadi. Aristotel ularga atab qoʻllanmalar yozadi. Shunday asarlaridan biri Aristotelning “Ritorika” asaridir.

“Ritorika” uch kitobdan iborat boʻlib, uning birinchi va ikkinchi kitoblari asosan, chiroyli soʻzlash, ishontirish metodlari haqidagi fikr va mulohazalardan iborat boʻlsa, uchinchi kitobida nutq madaniyatiga katta ahamiyat beriladi. Olimning fikricha, notiq (oʻqituvchi) tilidagi turli “qorishmalar”, yaʼni soʻzlarning notoʻgʻri va nooʻrin talaffuz qilinishi, jumlaning mantiqan har xil tuzilishi soʻzlovchining(oʻqituvchining) katta xatosidir. Aristotel har bir jumlaning asl fikrini ifoda etishga qaratilishi ravon va tinglovchi tushunadigan darajada sodda boʻlishini talab qiladi. U soʻzlovchining hissiyot bilan soʻzlashi mulohaza yuritayotgan fikrning tinglovchi(oʻquvchi) qalbiga tez yetishida muhim omil boʻlishini alohida uqtiradi. Bundan tashqari, Aristotel notiqning(oʻqituvchining) hazil-mutoyiba soʻzlar bilan lirik chekinishga qarab oʻquvchilarni hayajonlantira bilishi zarurligini, shuningdek, koʻrgazmali qurollardan foydalansa, har xil epitet, chogʻishtirish va metaforalarni qoʻllasa, nutqning taʼsirchanligi yanada oshishini, ammo keltirilgan misollar koʻpayib ketib, oʻquvchining zeriktirib qoʻymasligi kerakligini ham taʼkidlaydi.

Umrini ona Vatanining gullab yashnashiga bagʻishlagan davlat arbobi va mashhur notiq Demosfen faoliyatida biz uchun pedagogik mahoratning eʼtiborli tomoni shundaki, u hech qachon tayyorgarliksiz nutq soʻzlamas, oldindan oʻziga

matn yozib olardi, natijada uning nutqining har bir soʻzi puxta va jozibali, tinglovchini oʻziga jalb etadigan boʻlar edi.

Eramizdan avvalgi 103-43 yillarda Rimda yashagan Siseron yunon murabbiylari qoʻlida tahsil oladi. Notiqlikning sir asrorlarini mukammal oʻrganib, mashhur notiq boʻlib yetishadi. Biz uning notiqlik faoliyatini koʻzdan kechirar ekanmiz, shuni alohida taʼkidlashimiz kerakki, u notiqlarning turli mimika va harakatlar bilan soʻzlayotganini koʻrib, notiq boʻlish uchun aktyorlikdan ham xabardor boʻlish kerak ekan degan fikrlari biz pedagoglar uchun ham xosligini aytib aytmoqchimiz. Uning aytishicha, kimki joʻn narsalar haqida oddiygina, kundalik voqealar haqida oʻrta darajada, ulugʻ hodisalar haqida zavq-shavq bilan gapirsa, shu odam soʻz sanʼatining chinakam ustasi boʻlishini aytib oʻtadi.

Mavzu boʻyicha savollar?

1. Eng qadimgi davrlarda oʻqituvchi (murabbiy), shogird va ularning faoliyati borasidagi ijtimoiy qarashlar haqida nimalarni bilasiz.
2. Sharq mutafakkirlarining ijodiy meroslarida mudarrisni tanlash, ularning mahorati, muloqot va muomala madaniyati haqida nimalar deyilgan?
3. Yunon-Rim faylasuflari asarlarida pedagoglar va ularning notiqlik sanʼati toʻgʻrisidagi qarashlarini sharhlang.
4. A.Komenskiyning pedagogik mahorat faniga qoʻshgan hissasi.

2-mavzu: Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari.

Reja:

1. “Oʻqituvchi” atamasi, uning shaxsi hamda faoliyati haqida tushuncha. Oʻqituvchilik kasbini ijtimoiy tarixiy rivoji va mazkur kasbning jamiyatda tutgan oʻrni.
2. Oʻqituvchi faoliyati, uning oʻziga xos xususiyatlari va ijtimoiy ahamiyati.
3. Oʻzbekiston Respublikasining yangi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni asosida oʻqituvchi faoliyati mazmuniga qoʻyiladigan talablar.

4. O'qituvchining umumiy madaniy saviyasi va qobiliyati. O'qituvchilik faoliyati tizimi, kasbiy mahorati haqida tushuncha. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari va ularning mohiyati.

5. O'qituvchi faoliyatining asosiy yo'nalishlari. Pedagogik bilimlar. Pedagogik zakovat. Pedagogik qobiliyat. Pedagogik texnika. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga qo'yiladigan talablar.

Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishiga erishish, ularning o'z qobiliyati va iste'dodini ro'yobga chiqarish uchun barcha zarur sharoitlarni yaratib berishdan iborat.

Sh.M.Mirziyoyev

Bugungi o'zgaruvchan davr talabiga javob bera oladigan ta'lim sohasidagi islohotlarning ahamiyatli jihatlari – mazmunan uzviyligida va yaxlitligidadir. O'tmishdagi mavjud bo'lgan buyuk ma'naviyatimizni tiklash, ta'lim va tarbiyani zamon talablari darajasiga ko'tarishga hukumatimiz katta ahamiyat bermoqda.

Vatanimiz va jamiyatimiz uchun fikrlay oladigan, madaniyatli va o'z sohasining bilimdoni bo'lgan mutaxassislar zarur. Ayniqsa, mutaxassisdan o'z kasbining mahoratli ustasi bo'lish talab etiladi.

Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari maxsus dastur asosida **58 soat** davomida o'rganiladi. Oliy ta'lim tizimida pedagogik mahorat sirlari quyidagi yo'nalishlarda o'rgatib boriladi:

1. pedagogika va psixologiya mashg'ulotlarida;
2. pedagogik mahorat kursini o'tish jarayonida;
3. o'z ixtisosligini egallash jarayonida (pedagogik amaliyot davrida);
4. mustaqil tayyorgarlik davrida.

Oliy ta'limdan keyingi davrda pedagogik mahorat sirlari tayanch doktorant, doktorant hamda mustaqil ilmiy tadqiqotchilar tomonidan o'z tanlagan mavzularini

ta'limning u yoki bu turida ommalashtirish jarayonida egallanib boriladi, bunda ularning rahbar va maslahatchilari yetakchi rolni o'ynaydi.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimining bu sohadagi ustunligi shunday iboratki, ta'lim tizimining mazkur turi bevosita pedagogik mahorat sirlarini o'rganish, targ'ib qilish va ommalashtirish bilan shug'ullanadi.

Pedagogik mahoratni oilada ommalashtirish nihoyatda mushkul vazifa bo'lib, buning sababi ota-onalarning yosh, tarbiyaviy tajriba, kasb-hunarlarini orasida tafovut mavjudligi, dunyoqarashlarining rang-barangligi bilan izohlanadi. Masalan, savdo xodimining bolani tarbiyalashga bo'lgan munosabati, ziyoli oilasining bolani tarbiyalashga bo'lgan qarashidan mutlaqo farq qiladi. Vrach, injener, mexanizator, agronom, suvchining munosabatlari ham bu sohada har xil. Shuning uchun ham pedagogik mahoratni ota-onalar orasida ommalashtirish, mahalla faollari ishtirokida va bevosita yordamida o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun mahalla faollarida kattagina imkoniyatlar mavjud. Bular quyidagilar:

1. Mahalla oilaning barcha to'y, janoza kabi marosimlarning tashkilotchisi;
2. Mahalla ommaviy tarbiyachi;
3. Mahalla kam ta'minlangan oilaning himoyachisi;
4. Mahalla oila va hokimiyatni bog'lab turuvchi mexanizmlar.

Uning ana shu funksiyalari ta'lim – tarbiyaning og'zaki, ko'rgazmali, amaliy metodlari bilan birgalikda oilada pedagogik mahorat sirlarini ommalashtirish imkonini berishi tabiiydir.

Pedagogik mahorat sirlarini jamoatchilik orasida yoyishning eng ta'sirchan vositasi bu ommaviy axborot vositalaridan maqsadga muvofiq ravishda foydalanishdir. Pedagogik mahoratga bag'ishlangan ommabop maqola, o'quv-uslubiy tavsiyalarni vaqtli matbuot sahifalarida chop etish, turli-tuman mavzularda pedagogik mahorat sirlarini omma orasiga yoyish, vaqtli matbuotning kundalik rejasiga kiritilishi lozim va bu katta samara beradi.

Pedagogik mahoratning asosiy poydevorini kasbga doir bilimlar tashkil etadi. Bunday bilimlar mazmuni esa, o'qitilayotgan fan mazmuni metodikasi, pedagogikasi va psixologiyasiga doir bilimlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida (44-modda): "Tegishli ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi, boy va axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega", deb ta'kidlangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablarini bajarish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdir. Demak, bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik mahoratni shakllantirishni zamon talab etadi.

O'qituvchilik kasbi sharaflilik va o'ziga xos murakkab bo'lib, pedagogik mahoratni chuqur egallamasdan yaxshi pedagog bo'lish qiyin. Pedagogik mahorat fanini esa ilg'or o'qituvchilar va olimlarning amaliy va nazariy bilimlarining yig'indisi desak adashmaymiz. Sharq pedagogikasi va pedagogik mahorati ming yillik tarixga ega bo'lib, nazm mulking sultoni A. Navoiy, A. Jomiy va boshqalarning asarlarida nutq, notiqlik san'ati, madaniyati haqida, so'z va uning inson ruhiyatiga ta'siri haqida juda ko'p qimmatli durdona fikrlari mavjud.

XV asrda Hirotda yashagan atoqli yozuvchi Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoniy" nomli risolasida va'z (ma'ruza) o'qiladigan joyni "maraka joyi" deb nomlaydi va "marakaning asosi nima?" – degan savolga "fayz berish va fayz olish" deb javob beradi. "Marakani o'tkazuvchi qanday xislatlarga ega bo'lishi kerak?"- degan savolga: "Birinchi, ochiq yuzli bo'lsin, tabassum qilib tursin, ikkinchi, harakatlari yengil, yoqimli bo'lsin, uchinchi, kinoyali, e'tirozli gaplar gapirmasin, hammaga dilu-jonidan duo aytib, hunarini ko'rsatsin" deganlar. Yana bir mashhur mutafakkirlardan biri Jaloliddin Rumi bo'lib, u kishining asli kelib chiqishlari Xorazmlikdir. U kishining o'qigan va'zlarini faqat madrasa o'quvchilari emas, balki podshohu-xonlar, boshqa davlatlardan olimlar kelib tinglaganlar. Aytishlaricha, "uning go'zal ovozi olamni tutgan, ruhlarga hayot baxsh etgan"- deb zamondoshlari shoirning notiqlik qobiliyatini yuqori

ta'riflaganlar. So'nggi yillardagi qilinayotgan ayrim tadqiqotlarning ko'rsatishicha, Rumi yetuk, tengi yo'q ruhiyat bilimdoni ham bo'lgan ekan.

Oliy maktablar o'quv rejasiga kiritilgan "Pedagogik mahorat" fanining ahamiyati haqida bitiruvchi kurs o'quvchisining hikoyasining fikrini keltiramiz: "Menga akademik litsey bitiruvchilariga pedagogik amaliyot davrida mashg'ulot o'tish topshirildi, bir kuni guruhga kirsam guruhdagi eng kuchli ikki o'quvchi urushmoqchi bo'lib bir-birining yoqasidan ushlab turishgan edi. Men o'zimning kichik jussam bilan ularni ajratib qo'yishga ham kuchim yetmas, maktabda bizlarga dars bergan ba'zi bir o'qituvchilarga o'xshab, baqirish bilan ham ularning diqqatini jalb qila olmas edim, chunki menda baland ovozning o'zi yo'q edi. Ammo, tezroq biror chorasini topmasam, atrofda mening nima qilishimni kutib turgan o'quvchilar oldida obro'yim tushib ketishi mumkin edi. Shunda "Pedagogik mahurat"dan amaliy mashg'ulotda janjallashayotgan bolalarni boshqa ish bilan chalg'itish mumkin", - deb aytganini va shunday vaziyatlarni o'yin tarzda o'ynaganimiz yodimga tushdi. "Yigit bo'lsangizlar, kuchingizni boshqa joyga ishlatinglar, ustozingizni og'ir ahvoldan chiqarib ketishga yordam beringlar" deb Odilni aptekadan Gulnora opa uchun bosh og'riq dori olib kelishga, Sanjar esa tezroq oshxonadan suv olib kelishga yubordim. Shu taxlitda janjallashmoqchi bo'lib turgan bolalarni turli vazifalar bilan turli tomonlarga yubordim. Darsning oxirida esa ular bilan ozgina tarbiyaviy suhbat o'tkazib ularni yarashtirib qo'ydim". Bu yerda pedagogik vaziyatga o'qituvchi faol ravishda aralashib, uni ustalik bilan boshqargan (sodda usul bilan bo'lsa ham). Bu vaziyatdan shunday xulosa chiqarish mumkin: **"Pedagogik mahorat – pedagogik vaziyatni, faoliyatini mohirlik bilan boshqarishdir"**.

Nizoli vaziyatlarni oldini olish mumkinmi? O'qituvchi guruhda keyingi vaqtlarda nimadir yuz berayotganligini sezib, o'quvchilarni diqqat bilan kuzata boshladi. Kelishmovchiliklarning sababi, guruhdagi o'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlarning ancha murakkablashuvi bo'lib, natijada qizlar va

o'g'il bolalar alohida guruhlariga ajralib, bir-birlarini haqorat qilishgan. Ammo, ochiq janjallarga yetib borishmagan edilar.

Guruhda o'tkazilgan suhbat, uchrashuv va bir necha tadbirlardan so'ng vaziyat yaxshilanadi.

Bu vaziyatda **“Pedagogik mahorat – vaziyatni oldindan ko'ra bilish va shu vaziyatni tinchlantirish uchun eng samarador choralarni tanlay olishdir”**.

Shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, yosh bosqichlarini, oilaviy sharoitlarini, intellektual qobiliyatlarini hisobga olgan holda, ularni har tomonlama yetuk, barkamol shaxs sifatida rivojlanishlari o'qituvchining pedagogik mahoratining ajralmas qismlaridan birini tashkil etadi. Demak, **“Pedagogik mahorat” - o'quvchilarning shaxsiy, ijobiy faoliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga yo'naltira olishdir.**

Pedagogik mahorat asosan, o'qituvchining faoliyatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik mahoratga erishish uchun maxsus umumlashtira olish qobiliyati, o'zining va o'quvchilarning faoliyatini boshqarish qobiliyati, yuqori bilim, yetarli malaka va ko'nikmalar bo'lishi talab qilinadi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgach uning oldida juda qisqa muddatda yangicha fikrlovchi respublika ravnaqi taraqqiyoti uchun ongli ravishda kurashuvchi yetuk mutaxassis kadrlarni tayyorlash vazifasi ko'ndalang turadi. Pedagogik mahorat bu - fahm-farosat va bilimlarning chinakam ilmiy tarbiyadagi qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan obro'li rahbarlikning o'quvchilar qalbining qandayligini his qilish mahorati, ichki dunyosi nozik va zaif bo'lgan bola shaxsiga mohirona avaylab yondoshish donolik va ijodiy dalillik ilmiy tahlil va fantaziyaga boy bo'lgan qobiliyat majmuasidir.

Pedagogik mahoratning tuzilishi. Pedagogik mahorat quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- o'qituvchi faoliyatida insonparvarlikning ustunligi;
- pedagogik iste'dod va qobiliyat;
- pedagogik texnika(san'at);

- o'qituvchining shaxsiy intilishi.

Pedagogik mahorat nazariyasi va metodikasining ishlab chiqilmaganligi shunga olib keladiki, pedagoglarning har biri o'zicha paypaslab ijodiy izlanish olib boradi: bolalar bilan pedagogik jamoa bilan qanday qilib yaqindan til topish mumkin? Qanday qilib qisqa muddat ichida bolalar o'rtasidagi munosabatlarning haqqoniy manzarasiga erishmoq mumkin? degan savollarga javob izlaydi. Bu savollarga beriladigan javoblar har bir mohir pedagogning ishida zarur bo'lgan umumiy pedagogik malakalarni shakllantirish bilan bog'liq bo'lib, mazkur muammoni hal qilish pedagogdan odatdan tashqari kuch-g'ayratni, qat'iyatni, tirishqoqlikni, ijodiylikni, o'z faoliyatini to'g'ri baholay bilish, shuningdek, bolalar tarbiyalanuvchilarga nisbatan insonparvarona munosabatda bo'la olishni talab etadi. Ibn Sino "Tadbiri manzil" asarida bola uchun o'qituvchi tanlayotganda uning to'g'riso'z, halol, toza, ozoda va bolalarni sevuvchi kishi bo'lishiga e'tibor berishni ta'kidlaganida o'qituvchining insonparvarlik sifatini nazarda tutgan.

Har bir insonda u yoki bu kasbga qobiliyat mavjud bo'ladi. Ba'zi taniqli ruhshunoslarning fikricha, (F.Gonobolin, N.Kuzmina) pedagoglik kasbi uchun quyidagi 6 xil qobiliyatlar muhim hisoblanadi:

- o'rtaga tusha bilish;
- tashkilotchilik;
- o'zini idora eta bilish;
- mo'ljal chamalay bilish;
- kuchlilik, zehnlilik;
- faoliyatga ijodiy tomondan yondashish.

Bularning barchasi tarbiyaviy maqsad mavjud bo'lgan insonparvarlik nuqtai nazardan turib yondashilgan taqdirdagina pedagogik qobiliyat tarkibiga kirishi mumkin.

Pedagogik texnika – pedagogik mahoratning asosiy qismlaridan biri hisoblanib, u o'qituvchidan o'quvchilar bilan muomala qilganda zarur so'z, gap ohangi, qarash, imo-ishorani tez va aniq topish, eng o'tkir va kutilmagan

pedagogik vaziyatlarga osoyishtalikni va aniq fikr yuritish, tahlil qilish qobiliyatini saqlash imkonini beradi. Haqiqiy pedagogik ta'sir ko'rsatishda o'qituvchining pedagogik texnika sohasidagi barcha malakalari bir paytda yaqqol ko'rinadi. Nutq, imo-ishora, mimika, harakat bilan birga bo'ladi. Pedagogik texnika pedagogning individual psixik-fiziologik xususiyatlari asosida tarkib topadi. Individual pedagogik texnika pedagogning jinsi, yoshi, mijozi, fe'l-atvori, anatomik-psixologik xususiyatlariga ham bog'liq bo'ladi.

Pedagogik texnikada malakalarning shakllanish darajasi ma'lum darajada pedagogning umumiy tayyorgarlik darajasini, ya'ni shaxsning pedagogik imkoniyatlarini aks ettiradi. Pedagogning nutqi tartibsiz, qashshoq bo'lsa, o'zi jizzaki bo'lsa, didi past, madaniyatsiz bo'lsa, eng topib gapirgan to'g'ri so'zi ham tarbiyalanuvchilarga ta'sir etmaydi, balki teskari natijaga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham tarbiyachi avvalo o'zi tarbiyalangan, jamiyatda o'tirib-turish, suhbatlashish madaniyatini qon-qoniga singdirgan bo'lishi lozim.

Har yigitning aslin bilay desangiz,

Ma'rakada o'tirib turishin ko'ring.

(Maxtumquli)

O'qituvchining shaxsiy intilishi, munosabati pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari orasida muhim o'rin egallaydi. Uning bunday shaxsiy munosabati unda tegishli bir qolipda fikrlar tizimi mavjudligi bilan izohlanadi, shu tufayli u ko'p hollarda deyarli avtomatik ravishda ta'sirlarga javob bera oladi. Chunonchi, o'quvchilar bilan albatta xushmuomalada bo'lish, dilkashlik, o'quvchi shaxsiga prinsipial yondashishning yuqori darajada bo'lishi o'zining birorta o'quvchisi yomon bo'lishi, buning ustiga ishonchsiz bo'lishi mumkin emasligiga ishonch kabilar. Lekin bunday bir qolipdagi faoliyat salbiy rol o'ynashi ham mumkin. Masalan, hamkasbi o'quvchilar bilan haqiqatda nazoratsiz munosabatda bo'lganda unga qarshi turish o'rniga uni himoya qila boshlaydi. O'qituvchining xohish istagi haqqoniylik va insonparvarlik xarakterida bo'lsagina, bunday chekinishlarga yo'l qo'ymasligi mumkin bo'ladi.

Pedagogik faoliyat – yoshlarni hayotga, mehnatga, vatan mudofaasiga tayyorlash uchun xalq oldida davlat va jamiyat oldida javob beradigan bolalarga ta'lim-tarbiya berish bilan shug'ullanadigan va bu ishga maxsus tayyorlangan kishilarning mehnat faoliyatidir. O'qituvchining barkamol avlodni tarbiyalash va unda yangi insonga xos sifatlarni tarkib toptirish vazifasi eng oliyjanob yuksak va shu bilan birga eng sharaflari va murakkab vazifadir. Har bir tarbiyalanuvchi o'z xulq-atvoriga, xarakteriga ega. Ularni o'qitish va tarbiyalashda ularning ana shu o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, o'rgatish nihoyatda murakkabdir. Bunda insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarning murakkabligini o'zida aks ettiruvchi maxsus usullardan foydalaniladi. Pedagogik faoliyatda tayyorgarlik ko'rsatgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim. O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasiga o'z ifodasini topadi:

1. o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari;
2. o'qituvchining pedagogik-psixologik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar;
3. maxsus tayyorgarlikning hajmi va tarkibi;
4. ixtisosga oid uslubiy tayyorgarlik mazmuni.

Pedagogik faoliyatning tarkibiy qismlari: Pedagogik faoliyatning maqsadi, ob'ekti, sub'ekti va vositasi kabi tarkibiy qismlari mavjuddir. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan aniqlab, belgilab beriladi. Ya'ni, aynan shu jamiyat uchun zarur, uning yuksalish va taraqqiyotini, har tomonlama rivojlanishini ta'minlay oladigan, istiqbol g'oyasiga sodiq, vatanparvar, zamonaviy bilimlarni egallagan komil insonlarni tarbiyalab berish – pedagogning bosh vazifasidir.

Jamiyat a'zolarining asrlar davomida to'plagan bilim va tajribalarini o'qituvchi bolalarga yetkazadi.

Ammo o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida ba'zan ziddiyat, qarama-qarshilik kelib chiqdi. Chunki, o'quvchi faoliyatini boshqarish, unga ta'sir etishning

murakkab tomoni shundaki, o'quvchining faoliyati kelajakka yo'naltirilgan bo'lsa, o'quvchi odatda hozirgi kun bilan yashaydi.

O'qituvchi mehnatining ob'ekti: bu inson, bola, o'quvchi bo'lib, u tinimsiz ravishda rivojlanib, o'zgarib turadi. U doimo jismonan va aqlan faol, u o'ziga o'xshagan faol, tinimsiz, izlanuvchan o'qituvchini yoqtiradi. Shuning uchun bo'lsa kerak yosh o'qituvchilar bolalar bilan tez til topib ketadilar. O'quvchilar ularni yoqtiradilar. Demak, bu fikrdan shunday xulosa chiqadi: o'qituvchi o'quvchiga sevimli bo'lishi, uning hurmatini qozonishi uchun doimo izlanish va o'z ishiga ijodiy yondashishi, yoshlarning ichiga kira bilishi, yoshlar dunyosi bilan yashashi lozim.

O'qituvchi faoliyatining sub'ekti: bular – o'quvchilarga doimo ta'sir etib turuvchi ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va sinf jamoasidir. O'qituvchilarga eng kuchli ta'sir etuvchi kuch o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari, uning bilim va malakasi, mahoratidir.

Asosiy tarbiyaviy vositalar – bu o'quvchilarni har xil faoliyat jarayonlari: mehnat, o'yin, o'quv va muloqotda turli yo'llar bilan tarbiyalash va ta'lim berishdir.

O'qituvchi pedagogik mahoratining ham to'rtta tarkibiy qismlari mavjud:

a) O'qituvchi shaxsiyatining insonparvarlik yo'nalishi;

b) Kasbiy bilimlar;

v) Pedagogik qobiliyat;

s) Pedagogik texnika.

A) O'qituvchi shaxsiyatining insonparvarlik yo'nalishi.

O'qituvchi shaxsiy sifatlarida, faoliyatida yetakchi o'rinni insonparvarlik, sofdillik, poklik va halollikni egallashi mumkin. Bolalar, yoshlar tarbiyasi uchun Vatan oldida, millat va kelajak oldida javobgarlikni his etmas ekan, biz uni haqiqiy o'qituvchi deya olmaymiz.

O'qituvchi o'z shaxsidagi eng yaxshi, oliy sifatlarni, bilim va tajribasini o'quvchilarga rejali ravishda singdirib boradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan

bir o'qituvchi bir necha yil davomida bir guruhga rahbarlik qilsa shu guruhdagi o'quvchilarning xatti-harakatlarida, xulq-atrofigida, gap so'zlarida bu o'qituvchining ayrim xususiyatlarini ko'rish mumkin. Avtoritar shaklda ish yurituvchi o'qituvchilarning guruhlarini uzoq vaqt kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bu guruhdagi o'quvchilar orasida qattiqqo'l, shafqatsiz shaxslar o'sib chiqishi aniqlangan.

B) Kasbiy bilimlar. Ilg'or o'qituvchilarning ikki xil qiziqishlari bo'ladi:

1. O'z sohasini – ya'ni o'z predmetini chuqur bilimlar yoki bilishga intilish. Psixologiya va pedagogika fanining eng yangi yutuqlarini egallash.
2. Bolalar bilan muloqot ehtiyoji.

Bu ikkala qiziqish ham o'zaro juda yaqindan bog'liq bo'lib, agar o'qituvchi o'z sohasini bilsa-yu, o'quvchilarni yoqtirmasa, muloqot ehtiyoji bo'lmasa, bunday o'qituvchining maktabda ishlashi qiyin bo'ladi.

Shuningdek, o'qituvchi bolalar va yoshlar psixologiyasini va pedagogikasini, yoshlar va pedagogik-psixologiya fanini etarli darajada bilishi shart. Demak, o'qituvchi kasbi uchun zarur bo'lgan bilim va tajribalardantashqari, pedagogik vazifa va pedagogik vaziyatni hal etishiga foydalanish mumkin bo'lgan pedagogik vositalardan samarador foydalana olishi uchun unda pedagog vazifa va vaziyatni chuqur tahlil eta olish uchun har tomonlama mustahkam bilimli bo'lishi talab qilinadi. Ayniqsa, o'qituvchi o'zi berayotgan bilimlarini jonli, obrazli qilib berish qobiliyatini chuqur egallagan bo'lishi kerak.

Kasbiy bilimlarning mukammal bo'lishi uchun quyidagilar talab etiladi:

1. Fan metodologiyasi – jamiyatning ta'lim va tarbiya sohasidagi talab va vazifalarining falsafiy asoslarini bilish.
2. Nazariy bilimlar – pedagogika-psixologiya fani va o'z fanining qonun va qonuniyatlari, qoida va tamoyillarini bilish.
3. Metodik bilimlar – o'quv ta'lim jarayoni konstruksiyasining modelini amaliy va nazariy jihatdan tuza olishi kerak (ta'lim jarayonini modellashtira olishi).

4. Ta'limning texnologik tomoni – konkret sharoitda ta'lim va tarbiya sohasidagi amaliy vazifalarni samarali hal eta olishi.

V) Pedagogik qobiliyat.

Pedagogik faoliyatda 6 ta etakchi qobiliyat mavjud:

1. **Kommunikativ qobiliyat:** kishilarni (o'quvchilarni) o'ziga ishonтира olish, muloqotga tez kirishish, ochiqlik (ekstrovertlik). Muloqot ehtiyoji. Agar o'qituvchida kommunikativ qobiliyat zaif bo'lsa, u bilan o'quvchilar orasida to'siq paydo bo'lishi mumkin.

2. **Perseptiv qobiliyat:** kasbiy hushyorlik, empatiya (boshqa shaxslarning his-tuyg'u va kayfiyatiga sherik bo'lish) pedagogik intuitsiya qobiliyati.

Agar o'qituvchi o'quvchining ichki ruhiy holatini tashqi ko'rinish, xatti-harakatidan seza olmasa, o'quvchilarni boshqarish qiyin bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarning xatti-harakati va xulq-atvorining motivlarini aniqlay olishi kerak. O'quvchilarning xatti-harakatini, xulq-atvorini, kayfiyatini tez va aniq sezish, idrok etish (perseptiv qobiliyat) u o'zida kuzatuvchanlik qobiliyatini tarbiyalashi zarur. Kuzatuvchanlik – kuzatilayotgan ob'ektni(o'quvchini, katta kishini) ko'rish, eshitish emas, balki uni qiziqish bilan, diqqat bilan kuzatish va shu kuzatuv natijasida tuplagan ma'lumotlarni fikran qayta ishlay olishdir.

Kuzatuv jarayonida (kuzatuvchi) shu narsani unutmasligi kerakki, ba'zan kuzatuvchi – kuzatayotgan kishilarda o'zi istagan narsasini ko'radilar(ya'ni, o'qituvchi o'quvchiga qanday munosabatda bo'lsa, shu o'z shaxsiy fikrining tasdig'ini ko'rishi mumkin). Bu esa noo'rin va noto'g'ri xulosaga olib kelishi mumkin.

Kuzatish – bu tahlildir. Kuzatilayotgan pedagogik hodisani o'qituvchi doimo odilona-betaraf holda tahlil qilish va xulosa chiqarish kerak. Tajribali o'qituvchi pedagogik jarayonning borishini, kechishini, natijalarini oldindan seza oladi. O'qituvchi empatik bo'lishi bilan birga, u o'zini o'quvchining o'rniga ham qo'ya olishi zarur bo'ladi(identifikasiya qobiliyati).

3. ***O'qituvchining shaxsiy harakatchanligi.*** O'qituvchida ichki kuch (energiya) yetarli bo'lishi, u dars va darsdan tashqari jarayonda harakatchan, tashabbuskor, o'quvchilarni o'z izidan ergashtira oladigan bo'lishi kerak. Faqat shunday o'qituvchi o'quvchilarni o'ziga ishonтира oladi. Ularga ta'sir eta oladi. Buning uchun o'qituvchida o'ziga ishonch, tajriba va bilim bo'lishi kerak.

Shu bilan birga o'qituvchi vaziyatga qarab egiluvchan, qayishqoq va faol bo'lishi, uning faoliyatini yengillashtiradi.

4. ***Hissiy tuyg'ular.***

O'qituvchi, o'z-o'zini(kayfiyatini, his-tuyg'usini, asab va ruhiy holatini) boshqara olishi zarur. O'z-o'zini boshqarishni doimo va tinmasdan o'rganish natijasida o'zlashtirish mumkin. O'qituvchi o'zini tashqaridan ko'ra olish qobiliyati bo'lsa, o'z yutuqlarini oshirish va kamchiliklarni kamaytirish ustida ishlay oladi. Zarur sharoitda pedagog psixologik ta'sir eta olish usullarini o'rgansa, uning o'quvchilar jamoasini boshqarishi ham yengillashadi.

5. ***O'quvchining kelajagiga ishonch.*** O'qituvchi o'quvchilarning ijobiy tomonlarini, yaxshi sifatlarini, kelajagini ko'ra olish va uni shu kelajakka to'g'ri yo'naltira olishi va tarbiyalashi kerak. Buning uchun o'quvchilarning ijobiy sifatlarini izlash, topish va rivojlantirish zarur bo'ladi.

o'quvchini kamsitish; "Sendan yaxshi odam chiqmaydi", "Sen odam bo'lmaysan" kabi haqoratlar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta'sir etishi, pedagogik va psixologik tadqiqotlarda isbotlangan.

6. ***Kreativlik*** – o'qituvchi voqealikka narsa va hodisalarga, darsga noan'anaviy yondashishni o'rganishi zarur bo'ladi. XXI asr yangiliklar, ixtirolar asri bo'lib, o'qituvchidan doimo izlanishni talab etadi.

S) Pedagogik texnika.

Pedagogik texnika – bu o'qituvchi faoliyatining(xatti-harakatining) tashkiliy shaklidir.

Pedagogik texnika ikkita katta guruhda farqlanadi:

Birinchisi - o‘z-o‘zini boshqarish malakasi(gavdasini, gavda a‘zolarini boshqarish), hissiy holatini boshqara olishi, nutq texnikasi va madaniyatini o‘zlashtirishi.

Ikkinchisi – bu asosan didaktik malaka va ko‘nikmalar, tashkilotchilik, kommunikatsiya, dars konstruksiyasi va boshqa qobiliyatlarning majmuasidan tashkil topgan.

Pedagogik vazifa – bu ongli ravishda yuzaga keltirilgan pedagogik vaziyat bo‘lib, uning bosqichlari oldindan rejalashtiriladi.

Pedagogik vaziyat to‘satdan yuzaga keladigan pedagogik vazifa yoki vaziyat, o‘zaro munosabatlarning muammoli holatidir.

Pedagogik faoliyat jarayonida o‘qituvchi yuzaga kelgan pedagogik vaziyatni chalkash “zanjirlarini” tartibga keltiradi. Masalan: Dars boshlanadi. Lekin sinfda o‘quvchilar janjallashib qoldilar - bu pedagogik vaziyat. Bir necha o‘quvchi uy vazifasini bajarmasdan kelgan - bu ham pedagogik vaziyat. O‘qituvchining vazifasi: shu vaziyatlarning yechimini rejali, bosiqlik bilan hal eta olishdir. Guruhda yuzaga kelgan muammolarning yechimini topish o‘qituvchining vazifasidir.

Pedagogik vazifaning yechimini topishning bir nechta bosqichlari mavjud:

2. Vaziyatni tahlil etish va muammoni chuqur fikrlash orqali yechish. Tajribasiz o‘qituvchi yuzaga kelgan vaziyatning(nizoning) kelib chiqish sabablarini aniqlamasdan, uni tahlil etmasdan darhol vazifani hal etishga kirishadi. Vaholanki, nizoning asl sabablari aniqlanmadi, demak vazifani hal etish uchun qabul etilgan qaror ham ko‘pincha xato bo‘ladi.

2. Kelishmovchilikni, nizoni keltirib chiqargan butun pedagogik jarayon keng va chuqur tahlil etiladi. O‘quvchining asab va ruhiy holatini, oilaviy sharoiti, o‘rtoqlarining ta‘siri va boshqa omillar, ayniqsa o‘qituvchi o‘zining xatti-harakatini chuqur tahlil etishi kerak. Natijada yuzaga kelgan pedagogik vaziyatning sabablari, motivlari ayon bo‘ladi.

3. Pedagogik vaziyat va pedagogik vazifa haqida gipoteza, taxmin ilgari suriladi. Qanday pedagogik chora va vositalardan, usul va metodlardan foydalanish haqida qaror qabul qilinadi va asta-sekinlik bilan amalga oshiriladi. Ammo, vazifani hal qilishda, biror bir uslubdan foydalanish imkoniyati bo'lmasa, bu uslub boshqasi bilan almashtiriladi. Shuni unutmaslik kerakki, o'quvchida yuzaga kelgan pedagogik vaziyatning asl sababini o'qituvchi avvalombor o'zidan axtarishi kerak.

Albatta, quruq axborotlar hech kimni qiziqitirmaydi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'z darsini qiziqarli o'tishga, materialni his-tuyg'u bilan berish uchun ovozidan, yuz qiyofasidan, xatti-harakati bilan berib, darsning ta'sirchanligini oshirishga harakat qiladi. O'quvchilarda ijobiy his-tuyg'u, uyg'otgan axborot mustahkam bo'ladi. Psixologiya fanida ko'pincha his-tuyg'uni, axloqiy, intellektual, mehnat va estetik his-tuyg'ular farqlanib uni chaqiruv omillar bo'yicha turlarga ajratadilar.

Kan-Kalikning fikricha "estetik his-tuyg'u"dan boshqa his-tuyg'u yo'q. Yuqorida keltirilgan sohalar: mehnat, san'at, intellektualli ish va boshqalar faqat estetik his-tuyg'uni paydo qiladi. Albatta, his-tuyg'u yuqoridagi sohalarning go'zalligi, yuksakligi, ajoyibligi bilan ijobiy his-tuyg'uni yuzaga keltiradi. Agar mehnat, san'at va boshqalar arzimasa, ko'rimsiz, xunuk bo'lsa salbiy his-tuyg'udan boshqa hech narsani chaqirmaydi.

Bu his-tuyg'ular tashqarida namoyon bo'lganda qaddi-qomatimizda, nafas olishimizda, ovozimizda, qo'l harakatimizda va boshqa joylarda kuchayadi. Ichkarida esa ichki bezlarning kuchli ishlashi natijasida qonda adrenalinning miqdori oshadi, yurak, qon tomirlari va boshqa a'zolarining ishi kuchayadi. O'qituvchi faqat inson fiziologiyasini bilib qolmasdan, balki o'zining his-tuyg'usini rivojlantirish bilan shug'ullanishi ham kerak.

Mavzu bo'yicha savollar?

1. Sharq mutafakkirlarining asarlaridan so'z, nutq va nutq madaniyati haqida nimalar deyilgan?
2. Pedagogik mahorat tushunchasiga ta'rif bering.

3. O'qituvchi mehnatining ob'ekti, subekti va tarbiya vositalari nima?
4. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
5. Pedagogik vaziyat va pedagogik vazifa nima?

3 –mavzu: O'qituvchi faoliyatida pedagogik qobiliyat

Reja:

1. Muloqot orqali ta'sir etish. Muloqotga kirishish. Aloqa o'rnatish (kommunikasiya) tushunchasi, uning mohiyati, pedagogik ta'sir etish usullari.

2. O'qituvchi tomonidan muloqotga kirishish jarayonida qo'llanadigan muomala uslublari. O'qituvchining kommunikativ ko'nikmasi: "yuzni o'qish san'ati", o'zgarlar holatini tushuna olish, nutq vositasi hamda so'zsiz holatda inson ruhiyatini tushuna olish.

3. Pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari: ishontirish va ma'qullash.

4. O'qituvchining pedagogik muloqotga kirishishida uchraydigan pedagogik nizo va kamchiliklar hamda ularning oldini olish yo'llari.

Pedagogika o'z usullarini yo'q joydan yaratmaydi. U hayotdan kishilar xulq-atvorining real omillarini, bolalar hayotini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etish vazifalariga javob beradiganlarni tanlab oladi, ulardan tarbiyaviy ishda muloqot orqali ta'sir ko'rsatish usullari sifatida foydalaniladi. Muloqot orqali ta'sir etish bolalarning ijtimoiy foydali faoliyatining pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishga xizmat qiladigan vositalar tizimidan iborat. Bu vazifalar tarbiyalanuvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, bolalarning xulq-atvorini rag'batlantiradi, qiyin va murakkab vazifalarni quvonch, ijodiy zavq-shavq manbaiga, har bir o'quvchining shaxsiy muddaosiga aylantiradi.

Muloqot – pedagogik faoliyatning muhim kasbiy quroli bo'lib, olimlar A.A.Kobolev, H.B.Kuzanina, U.A.Kan-Kalik, A.A.Monteev, A.N. Mudrik, A.U.Shcherbakovlar muomalaning o'qituvchi faoliyatidagi muhim rol o'ynashini isbotlashgan.

Pedagogik muloqot – bu o‘qituvchining o‘quvchi(lar) bilan dars va darsdan tashqari paytdagi qulay psixologik holat yaratish maqsadida olib boradigan kasbiy mahorati.

Pedagogik muomala ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida quyidagi funksiyalarga ega: shaxsni anglash, axborot almashuv, faoliyatni tashkil etish, rol almashtirish, hamdardlik, o‘z qadriini bilish, ishtirokchilarni almashtirish, kechinmalar hosil qilish, o‘zida ishonchni shakllantirish va h.k.

Axborotlarning almashinish funksiyasi materiallarning va ma’naviy sifatlarini almashtirish ta’lim-tarbiyaviy jarayonni rivojlantirish, ichki ijobiy o‘zgarishlarni hosil qilish hamkollikda bilishga oid qidiruv hamda ongli fikrlashga zarur sharoit yaratadi.

Pedagogik muomala tuzilishi – 1) pedagog tomonidan guruh bilan bo‘ladigan muomalani modellashtirishni “Prognostik bosqichi”. 2) dastlabki o‘zaro faoliyatga kirishuvdanoq bevosita muomalaga kirishuv(kommunikativlik hukm). 3) pedagogik jarayonda muomalani boshqaruv. 4) kelajakdagi faoliyatni inobatga olgan holda qo‘llanilgan muomala sistemasi va modellashtirishni tashkil qilish.

Noto‘g‘ri pedagogik muomala o‘quvchilar qo‘rquvini, ishonchsizligini, diqqati, xotirasini bo‘shashtiradi, bilish qobiliyatini pasaytiradi, mustaqil fikrlashni susaytiradi va salbiy xulq-atvorni shakllantiradi. Natijada o‘quvchida o‘qituvchi va predmetga nisbatan salbiy munosabat shakllanadi. Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi va o‘quvchilar hamkorligi uning samaradorligini ta’minlaydi. A.S.Makarenko o‘qituvchi va o‘quvchi(lar)ning munosabatlarida asosiy narsa talabchanlik va hurmat bo‘lishi kerakligini alohida ta’kidlagan. Suxomlinskiy quyidagi mahoratli o‘qituvchi “maktab partalaridan aytilgan har bir so‘z, o‘yinlardan donishmanddono, maqsadga yo‘naltirilgan, to‘la ma’noli bo‘lmog‘i kerak”.

Muloqotni 2 qismga bo‘lish mumkin: ya’ni muomala va hamkorlikdagi harakatdan tashkil topadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar doimo o‘quvchilar bilan emotsional – turg‘un munosabatlarda bo‘lganlari o‘qishda, xulq-atvorida nuqsonlarni osoyishtalik bilan teng va ishonch asosida hal etadi.

O'quvchilar bilan qo'pol muomalada bo'lgan o'qituvchilar esa o'quvchilar ishonchini yo'qotadi. Tilyog'lamalik, o'zini ko'rsatish, ayditoriyada masxaratomuz qiliqlarni shakllantirishga sharoit yaratadi. Bular o'quv-tarbiyaviy jarayonga ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotchilar o'qituvchining gurux jamoasi bilan munosabatlarida 3 ta uslub mavjudligini ta'kidlaydi: 1. Barqaror-ijobiy(turg'un); 2. Faolsiz-ijobiy; 3. beqaror(turg'un bo'lmagan) uslub. O'qituvchilarning o'quvchilar bilan bo'ladigan usullarini A.A.Leontev xulosalab, o'qituvchining o'quvchilar bilan beqaror, o'ta salbiy uslubda munosabatda bo'lganligi o'zlariga salbiy munosabatni yuzaga keltirishini ta'kidlaydi. Bunday o'qituvchi ta'lim tizimiga va jamiyatga ziyon keltiradi.

Muomalada o'qituvchilarning ish usullari 3 xil bo'ladi:

- *So'zsiz bo'ysunishga asoslangan uslub;*
- *Demokratik uslub;*
- *Ko'ngilchanlik uslubi.*

V.A.Kan-Kalik aloqa uslublarini tubandagilarga ajratib ko'rsatadi:

- *hamkorlikdagi ijodiy faoliyat asosidagi uslubi;*
- *o'zlikni hush ko'rish asosida aloqa uslub;*
- *masofa asosida aloqa o'rnatish uslubi;*
- *do'qlash, qo'rqitish asosida aloqa o'rnatish usuli;*
- *hazil yoki o'yin asosida aloqa o'rnatish usuli.*

Sh.A.Amanashvili do'stlik asosida aloqa usuli haqida shunday g'oyani ifodalaydi ("Agar bola bizdan uzoqlashsa, qanday qilib uni tarbiyalaymiz?"). "Faqat ma'naviy birlashmaslik – bundan boshqa hech narsa bu birlikni buzishi mumkin emas". "Baqirish – insoniy munosabatlar madaniyati yo'qligini yaqqol ko'rinib turgan belgisidir. O'qituvchining baqirishi bolani dovdiratib garang qilib qo'yadi" - degan edi Suxomlinskiy.

O'zaro hamkorlikda pedagogik ta'sir ko'rsatishning usullaridan biri ishontirishdir. *Ishontirish* – shaxsning bilimlar tizimiga, dunyoqarashiga, xulq-

atvoriga, xatti-harakatiga ta'sir eta olish va uni qisman o'zgartirish tushuniladi. Ishontirish haqiqiy va soxta turlarga bo'linadi. Haqiqiy ishonch, e'tiqod shaxsning hayot tarziga, uning ruhiy qiyofasiga, iroda va vijdoniga ta'sir etgani uchun ham inson uz ishonchini, e'tiqodini himoya qilib, ba'zan o'limga ham tayyor bo'ladi. Masalan: tarixdan bilamizki, xalq qahramoni oddiy cho'pon Shiroq, o'z elini bosqinchilardan saqlab qolish uchun jonini fido qilgan.

Soxta ishonch esa o'zi yashayotgan muhitdan atrofdagi kishilarning ta'sirida to'plangan salbiy xulq-atvor, tajribalar natijasida shakllanadi. Soxta ishonch va e'tiqod o'quvchining atrofidagi shaxslarning noto'g'ri, nopok hayoti natijasida quyidagi shakllardagi soxta ishonch paydo bo'ladi: halol mehnat bilan yashash, ma'lumki qiyin kechadi. Shu bois ma'lum toifa shaxslar turli xil nopok yo'llar bilan turmush kechirishga harakat qiladilar.

Ishonch va ishontirish 3 ta tarkibiy qismdan iborat bo'lib, bular o'quvchining bilimlari, his-tuygusi va xulq-atvorida namoyon bo'ladi:

1. Bilimlar. O'quvchining ota-onasidan, tarbiyachi va pedagoglar, badiiy adabiyotlar va boshqa manbalardan odob-axloq, xatti-harakat, xulq-atvor haqida bilimlar to'plamidan iborat.

O'quvchilarga Sharq mutafakkirlari Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Alisher Navoiy haqida, xalqimizning ozodligi uchun kurashgan qahramonlarimizning ijobiy xislatlari haqida hikoya o'qib berishning ta'siri katta.

Ishonch, e'tiqod, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, do'stlik, burch, vijdon va boshqa axloqiy tushunchalar haqidagi bilimlarni ma'naviyat va ma'rifat darslarida o'quvchilarga singdiriladi.

2. His-tuyg'u. Ishonch, ishontirish, e'tiqod haqida bilimlar ishonarli, hayotiy misollar yordamida berilishi bilan birga bu bilimlar o'qituvchi tomonidan his-hayajonli tarzda berilganda o'quvchilarga yaxshi ta'sir etadi.

3. Xulq-atvor. Ishonch va e'tiqod haqidagi bilimlarni hayotda qo'llash uchun, shu bilimlarni amalda - hayot(ota-onasi, o'qituvchilari va boshqalar)da

ko'rgan bo'lishi kerak. Shunday sharoitda, nazariy bilimlar, o'quvchining malaka va ko'nikmasiga, shaxsiy sifatlariga aylanadi.

Haqiqiy ishonch va e'tiqodni shakllantirish yo'llari quyidagilar:

1. O'quvchilar o'zlarini boshqa kishilar bilan taqqoslashga o'rgatiladi. O'quvchilarni mahalla, tumandagi hurmatli, obro'li kishilar bilan uchrashtirish.

2. Salbiy, soxta ishonch, xulq-atvor, e'tiqod kelajakda qanday oqibatlariga olib kelishi mumkinligini ko'rsatish.

3. O'quvchining soxta ishonchini mantiqiy fikrlash bilan ma'lum darajagacha davom ettirish. Masalan: agar, bordiyu hech kim ishlamasa nima bo'ladi? Hech kim o'qimasa nima bo'ladi? deb savol beriladi va o'quvchidan bu savolga javob berish talab qilinadi.

4. O'quvchining fikrini, e'tiroz va savollarini oxirigacha, diqqat bilan eshitish(uni darhol rad etmaslik), faqat ishonchli dalillar bilan uning fikrini o'zlashtirishga harakat qilish.

5. O'quvchiga ishonch bildirish. Unga yordam ko'rsatish uchun tayyor ekanligini, xayrixoh ekanligini ko'rsatish.

6. O'qituvchi(tarbiyachi) o'zining jiddiyligi, mardligi, ma'naviy yuksakligi bilan o'quvchilarga o'rnatilishi.

O'quvchilarni ishontirish va ularning e'tiqodini mustahkamlash uchun quyidagi shartlarga amal qilish talab qilinadi:

1. O'quvchilarni ishontirish va ularga ta'sir etishda qo'llanilayotgan uslub (hikoya, suhbat va boshqalar) mazmunan va shaklan o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi lozim.

2. O'quvchilar bilan alohida yoki kichik guruhchalarga bo'lib suhbatlashganda o'quvchilarning individual xususiyatlari, hayotga munosabatlarini o'qituvchi bilishi zarur.

3. Suhbat yoki hikoya jarayonida keltirilgan misollarni iloji boricha, real hayotdan olib ko'rsatish.

4. O'qituvchining o'zi o'quvchilarga berayotgan bilim, tushuncha va g'oyalari ga ishonish muhimdir. O'zi ishonmagan narsaga boshqani ishontirish qiyindir.

O'quvchilar bilan tarbiyaviy soatlarda, ularni nimagadir ishontirishi, qandaydir mavzuda munozara o'tkazish uchun o'quvchilarning aynan hozirgi vaqtdagi kayfiyatini, asab va ruhiy holatini yetarli darajada bilishi kerak. Agar bolalar betoqat, hayajonlangan, qo'zg'algan bo'lsa, ularni yanada ko'proq hayajonlantiradigan mavzuni gapirmagan ma'qulroq. Shuningdek, o'quvchilarni nimagadir ishontirish uchun o'qituvchining so'zi bilan xatti-harakatlari to'g'ri kelishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarni odob-axloqqa, tartib-intizomga chaqirsayu, o'zi amal qilmasa, bunday tarbiyadan samara kam bo'ladi. O'quvchilarda ishonch, e'tiqodni quruq gap bilan shakllantirish qiyin. Sinfda har xil suhbatlar, uchrashuvlar, sayohatlar tashkil etish yaxshi samara beradi. Shuni unutmaslik kerakki, harakat bilan, aniq ish bilan mustahkamlanmagan tushuncha va bilimlar oddiy so'zligicha qoladi. Mehnatsevarlik mehnat bilan mustahkamlanadi. Insoniy xislatlar: mehmondo'stlik, kamtarlik, jasurlik, botirlik, sadoqat, burch bularning barchasi ijobiy namuna bilan, shu his-tuyg'uni boshidan kechirish bilan shakllanadi.

Pedagogik jarayonda o'quvchilarga psixologik ta'sir etish muammosi bilan psixologlar, tibbiyot xodimlari va boshqa mutaxassislar faol shug'ullanmoqdalar, chunki ta'lim va tarbiya jarayonining o'zi o'qituvchining o'quvchi ruhiyatiga, ongiga, dunyoqarashiga doimiy ta'siri deb qarasa bo'ladi. Keyingi yillarda zamonaviy psixologiyaning psixoanaliz, gumanistik psixologiya, neyrolingvistik dasturlash, bixeviorizm va kognitiv psixologiya kabi yo'nalishlari paydo bo'ldi va bu oqimlarning ba'zi bir metodlari ta'lim muassasalariga kirib kelmoqda.

Ta'lim muassasalarida "psixologik xizmat"ning paydo bo'lishi, o'quvchilarning psixologik bilimlarining oshishi natijasida o'qituvchi-o'quvchi orasidagi o'zaro psixologik ta'sirda ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi orasidagi o'zaro munosabatlarning qanchalik katta ahamiyatga egaligini AQSh psixolog olimlari tomonidan o'tkazilgan bir tajriba misolida ko'rsak bo'ladi. Maktabda o'quvchilarning intellekt darajalari testlar yordamida aniqlanib, uning natijalari haqida o'quvchilarga ma'lumot berilar ekan. Psixologlar har bir sinfdan bir nechta o'rtacha yoki past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning familiyasini "yashirincha" tarzda bildirib, o'qituvchilarga: "Bu o'quvchilar yomonroq o'qiyapti, ammo aslida ular fidoyi o'quvchilar" - deb tushuntiriladi. Psixologlar bir yildan so'ng shu sinflarga kelib test o'tkazganlarida, o'quvchilarga "iqtidorli" deb bildirilgan o'quvchilar sinfdoshlaridan hamma sohada ilg'orlab ketganliklari aniqlangan.

Xo'sh, bu psixologik "hodisa"ning sababi nimada? Birinchidan, o'quvchilar olimlarning fikriga asoslanib, bu o'quvchilarga nisbatan o'z munosabatlarini ijobiy tomonga o'zgartirganlar. Ikkinchidan, o'quvchilar o'zlariga nisbatan o'qituvchining munosabati yaxshi tomonga o'zgarayotganligini ko'rib, o'z ustlarida jiddiy ishlaganlar va bu darajaga erishganlar.

O'quvchilarga dars va darsdan tashqari jarayonda ta'sir etishning juda ko'p turlari mavjud. Bular quyidagicha farqlanadi:

1. Ta'sir ob'ekti va sub'ektiga qarab:
 - a) bir kishiga yoki ko'pchilikka ta'sir etish;
 - b) shaxsning o'z-o'ziga ta'sir etish.
2. Shaxsning faoliyatiga qarab:
 - a) shaxs uyg'oq vaqtida unga psixologik ta'sir etish;
 - b) tabiiy uyqu vaqtida psixologik ta'sir etish;
 - c) gipnoz uyqu jarayonida psixologik ta'sir etish.

Zamonaviy didaktika psixologik ta'sirning ba'zi bir turlaridan faol foydalaniladi. Masalan, gipnoz uyqu davrida o'quvchilarga chet tilini o'rgatish yoki o'quvchilarda kam bo'lsa ham uchraydigan duduqlanish nuqsonini gipnopediya usullari bilan davolash mumkin.

3. Psixologik ta'sirning oldindan rejalashtirilgan yoki rejalashtirilmagan turlari.

a) oldindan rejalashtirilgan holda o'quvchiga psixologik ta'sir dars yoki darsdan tashqari jarayonda yakka yoki guruh holida o'tkaziladi. Buni suhbat, hikoya va boshqa an'anaviy metodlar bilan birgalikda, psixotrening, autotrening kabi metodlar bilan ham o'tkazish mumkin.

b) oldindan ko'zda tutilmagan rejalashtirilmagan holda o'quvchilarga psixologik ta'sir ko'rsatish.

Bunday ta'sir etish metodlari odatda, tasodifan yuzaga kelgan vaziyatlarda, nizoli holatlarda qo'llaniladi. O'qituvchi shunday vaziyatlardan chiqib ketish uchun oldindan bir nechta psixologik usullarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi shart. Zarur vaziyatda ushbu usullarni qo'llaydi. Masalan, nizoli vaziyatdan hazil bilan chiqib ketish, nizolashayotganlarga alohida-alohida "muhim" topshiriqlar berish.

4. Psixologik-pedagogik ta'sir mazmuniga qarab: ochiq va yopiq tarzda bo'ladi.

a) Ochiq. Bunday shakldagi ta'sir o'quvchining ma'lum xatti-harakatini yoki xulq-atvorini korreksiyalashga, to'g'rilashga yo'naltirilgan bo'lib, o'qituvchi o'z fikrini ochiq bayon qiladi. Masalan, "Men bilaman, sen irodasi kuchli yigitsan, ishonamanki, bundan keyin bunday ishni qilmaysan".

b) Yopiq. Psixologik ta'sirda asosiy maqsad pardalangan holda, yoki "Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit" tarzida beriladi. Masalan, bir tajribali o'qituvchi hikoya qiladi: "o'quvchi K. ismli qizning keyingi vaqtlarda o'g'il bolalar bilan juda yaqinlashib, hatto sigareta chekayotganligi ma'lum bo'lib qoldi. Qiz juda ham tez xafa bo'ladigan, kek saqlovchi bo'lgani uchun qizlarning hammasi bilan birgalikda, "sigaretning qiz-ayollar organizmiga zarari", "erta jinsiy uyg'onish va uning salbiy oqibatlarini" - degan mavzuda suhbatlar tashkil etdik va gap orasida qizning nomini tilga olmasdan unga psixologik ta'sir etdik. Natijasi, kutganimizdan ham yaxshi bo'lib chiqdi.

O'quvchilarga psixologik ta'sir etish qadimdan ma'lum bo'lib, bu metodlardan; oilada, mahallada, qadimda tarbiyaviy o'g'itlardan madrasalarda umumli foydalanganlar. Sinfda va sinfdan tashqarida psixologik va pedagogik ta'sirning samarador kechishi uchun quyidagi shart-sharoitlar mavjud bo'lishi kerak:

1. Berilayotgan axborot(material-matn)ning ta'sirchanligi.
2. Sinf(guruh)dagi psixologik vaziyatning turg'unligi.
3. O'qituvchining o'z kuchi(hissiy ta'siri)ga ishonishi.
4. O'quvchilarning o'qituvchiga hissiy munosabati(o'qituvchining o'quvchilar o'rtasidagi hurmati).
5. Psixologik ta'sir jarayonida o'quvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlarini e'tiborga olish.
6. O'qituvchining o'quvchilarga ta'sir etish texnikasining qanchalik egallanganligi.
7. O'quvchilarga yetarli darajada hissiy ta'sir etish uchun zarur(moslashtirilgan) joy, vaqt va boshqa sharoit, omillarning mavjudligi(shovqin va begona kishilarning yo'qligi, xonada o'quvchilar soni 10-15 tadan oshmasligi va boshqalar).

Shaxsning kamol topishida o'z-o'ziga ta'sir etishning ahamiyati juda katta. O'smir va yoshlar ko'pincha o'zlaridagi yomon odatlarni (chekish va boshqalar), o'z salbiy shaxsiy xususiyatlarini bilgan holda uni tuzatish yo'llarini bilmasdan qiynaladilar yoki irodasi sustlik qiladi. O'qituvchi o'quvchilar orasida o'z-o'ziga ta'sir etishning yaxshi tomonlarini mashhur kishilar hayoti misolida targ'ibot qilishi zarur. Jismonan va ruhan kuchsiz, nogiron shaxslarning turli mashqlar yordamida sport, ilmu-fan, ijod va boshqa sohalarda buyuk muvaffaqiyatlarga erishganliklarini hikoya qilib berish o'quvchilarga ijobiy ta'sir etadi. O'quvchilar o'zlaridagi qo'rqoqlik, o'ta uyatchanlik, ishyoqmaslik, o'ziga ishonchsizlik kabi yomon shaxsiy xususiyatlarini yo'qotishga intiladilar. O'qituvchi va psixologlarning vazifasi ularga yaqindan yordam berishdir.

Ko'pincha, o'z-o'ziga ta'sir etish bilan yaxshi o'qiydigan, tartib-intizomli, odob-axloqli, lekin shaxsidagi ba'zi bir yomon odat va kamchiliklarni tuzatishga intilgan yoshlar jalb qilinadi. Aslida, bunday ishga sinfdagi "tarbiyasi og'ir", o'zlashtirishi yomon o'quvchilarni ko'proq jalb etish va ularni o'z-o'ziga ijobiy ta'sir etishga qiziqtirish va o'rgatish zarur.

Buning uchun o'qituvchining o'z-o'ziga ta'sir etish metodlari – "Autogen trenirovka" - (auto – "o'ziga" degan ma'noni bildiradi) – o'z-o'ziga ta'sir etish mashqlarining qadimiy ildizlar, qadimiy hind jo'gilari (yodlari) tomonidan yaratilgan o'z-o'zini jismonan va ruhan kamol topshirish uchun yaratgan metodlarning AQSh va Evropada zamonamiz kishilariga moslashtirilgan shaklidir.

O'qituvchi o'quvchilarga autogen mashqni o'rgatish uchun o'zi quyidagilarni yaxshi bilishi zarur:

1. O'quvchilar autogen mashqni o'tkaziladigan joyni tanlashda uning tinchligi, boshqa kishilarning yo'qligiga e'tibor berish.

3. Stul, kreslo yoki yerda qulay o'tirish.

4. Badanni qisib turadigan narsalar bo'lmasligi.

Bu talablar asosan autogen mashqlarni yakka tarzda o'tkazish uchun mo'ljallangan, ammo autogen mashqlarni guruh tarzida ham o'tkazish mumkin. Bunday mashqlarni o'tkazishdan maqsad o'quvchilarga autogen mashqlar bilan mustaqil shug'ullanish malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdir.

5. O'quvchiga psixologik ta'sir etishni boshlash yoki o'z-o'ziga ta'sirning samarador kechishi uchun avvalom bor jismonan va ruhan bo'shashish – ya'ni relaksatsiya holatiga – butunlay osoyishtalik holatiga tushishni o'rgatish kerak.

Relaksatsiya asosan sinfda yuz bergan murakkab pedagogik vaziyatlarda, pedagogik qarovsiz, tarbiyasi og'ir, infantal va psixopasimon xarakterli bolalar bilan ishlashga to'g'ri kelganda qo'llash yuqori samara beradi.

Chunki, bu bolalarning ko'pchilig betoqat, tinimsiz, urushqoq, bezori bo'lib ularga tinchlanish, osoyishtalik ijobiy ta'sir etadi.

Ammo, shu narsani unutmaslik kerakki, o'quvchilar bilan psixotrening va autotrening mashqlarini o'tkazish uchun o'qituvchi shu metodlarni yaxshi egallagan bo'lishi kerak. Shu sinfda aynan shu metodlarini qo'llash mumkinligi haqida psixolog va bolalar shifokoridan rasmiy ruxsat olishi zarur, negaki, bosh miyasi jarohat olgan yoki tutqanoqli o'quvchilar bunday mashqlar o'tkazish jarayonida o'zlarini yomon sezadilar.

Relaksatsiyaning bosh miyaga psixofiziologik ta'sir mexanizmi juda sodda bo'lib, relaksatsiya davomida o'quvchining ongiga tashqi va ichki asab tolalaridan (kanallaridan) kelayotgan ma'lumotlar keskin kamayib, faqat o'qituvchining ovozi – uning o'quvchiga psixologik ta'siri bosh miya tomonidan axboroti(yoki ma'lumot) o'quvchi tomonidan to'siqlarsiz qabul qilinadi va uning ta'sir kuchi yuqori bo'ladi.

Yuqorida aytilganlarga qo'shimcha qilib shuni ko'rsatish kerakki, bu mashqlarni o'tkazuvchi shaxs ruhan pok, jismonan sog'lom va shu mashqlarni o'tkazishga rasmiy haq-huquqli bo'lishi shart. Autotrening mashqlarini o'smirlar va yoshlar kechqurun uyquga yotishdan oldin yoki ertalab o'rindan turishdan oldin qo'llashlari yaxshi samara beradi.

Yakka tarzda yoki guruh bilan o'quvchilarda relaksatsiya mashqlarini o'tkazib, so'ng o'z-o'ziga ta'sir etishga o'rgatish mashqlarini boshlasa bo'ladi. Buni taxminan shunday boshlash mumkin:

- ko'zingizni yuming, siz hozir xotirjamsiz va tinchsiz, siz dam olayapsiz (qo'l, oyoq, bel, bo'yin, yuz, kalla muskullari bo'shashtiriladi).

- siz erkin nafas olayapsiz. Keyin o'quvchilarga, ma'lum maqsadga yo'naltirilgan (masalan, irodani mustahkamlash, kuchli bo'lish, xotira va diqqatni rivojlantirish uchun alohida so'zlar – “formulalar” ishlab chiqiladi). Topshiriq, buyruqlar takrorlanadi. Masalan: ona tili va adabiyot darslarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan “formulaning” namunasi: “Men ona tili va adabiyot darslarini yoqtiraman, chunki bu fanlar juda qiziqarli va menga bu fanlar kelajakda juda ham

zarur bo‘ladi” va hokazolar aytiladi. Juda muhim va zarur jumlar ikki martadan va undan ortiq takrorlanadi.

Psixologik va pedagogik ta’sir etish o‘qituvchi tomonidan doimo o‘tkazilishi o‘quvchilarni tashabbusiz, sust qo‘yishi mumkin. Asosiy maqsad o‘quvchilarning o‘z-o‘zlariga psixologik ta’sir etishni o‘rgatishdir. Bunga erishish esa har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashdagi asosiy qadamdir.

Mavzu bo‘yicha savollar?

1. Muloqot tushunchasining mohiyati.
2. Muloqotga kirishish jarayonida qo‘llaniladigan muomala uslublarini ayting.
3. O‘qituvchining kommunikativ qobiliyati deganda nimani tushunasiz?
4. Ishontirish va ma’qullash o‘qituvchining pedagogik ta’sir ko‘rsatish usullarini izohlang.
5. O‘qituvchining muloqotida uchraydigan pedagogik nizolar va kamchiliklarni oldini olish yo‘llarini ko‘rsating.

4 – mavzu: Kommunikativ malakalar va ta’sir ko‘rsatish

Reja:

1. “Muloqot” atamasining falsafiy, ijtimoiy, psixologik va pedagogik mohiyati, muloqot birligi.
2. Pedagogik muloqot, uning o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Pedagogik muloqotning tashkil etish madaniyati. Pedagogik muloqotning tashkil etish bosqichlari va usullari. Pedagogik muloqot modulini ishlab chiqish. O‘quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqot jarayonini bosh pedagogik muloqotning tashkil etish.
4. Turli ixtilof, nizo, kelishmovchilik hamda g‘arazli raqobatlariga yo‘l qo‘ymaslik va ularni oldini olish yo‘llari. «O‘qituvchi-o‘quvchi», «o‘qituvchi-o‘quvchilar jamoasi», «o‘qituvchi- rahbariyat», «o‘qituvchi va jamoatchilik»,

«o‘qituvchi va o‘quvchilarning ota-onalari» kabi tizimi doirasida tashkil etilgan muloqot madaniyati.

Ba‘zi bir o‘qituvchilarning darslariga kirsangiz, ular dars davomida o‘quvchilarni ogohlantirish, tanbeh berish, urishib berish bilan to‘lib toshgan bo‘ladi. Ba‘zi bir maktablarda o‘qituvchilar va o‘quvchilar orasidagi o‘zaro janjal va kelishmovchiliklar tinmasdan davom etadi. Bu janjalga maktab rahbariyati, ota-onalar, Ichki ishlar xodimlari va boshqa tashkilotlar ham aralashib qoladilar.

Mashhur yozuvchi Antuan de Sent Ekzuperi “insonning muloqotini olamdagi mo‘jizalardan biri” degan edi. Muloqot deb ikki, yoki undan ortiq kishilar bilan, jamoa bilan bo‘ladigan nutq munosabatlariga aytiladi.

Muloqot – o‘qituvchining o‘quvchiga muhim ta’sir etishidagi kasbiy qurolidir.

O‘qituvchilik – inson jamiyati tarixi boshlangandan e’tiboran davom etib, shu bilan birga hammavaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e’tiborga loyiq e’zozlab kelingan kasbdir. Bu borada Al Forobiy, Ibn Sino, Nosiriddin Tusiy, Yusuf xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy va boshqalarning gavharga teng nasihatlari mavjud. Tadqiqotchilardan A.A. Bodalev, V.A. KanKalik, A.A. Leontev, A.N.Mudriklarning pedagogik muloqot haqidagi xizmatlari katta.

Pedagogik muloqot – bu o‘qituvchining o‘quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonidagi sinfda ijobiy, ruhiy iqlim yaratishdir deb ta’kidlaydi A.A.Leontev(“Педагогическое общение”).

O‘qituvchining noto‘g‘ri muloqoti o‘quvchilarda o‘ziga ishonchsizlik, qo‘rquv, diqqatning kuchsizlanishi, ish qobiliyatining susayishi kabi har xil nutq buzilishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Natijada, o‘qituvchiga va u o‘tadigan fanga o‘quvchilarda yomon munosabat paydo bo‘ladi. O‘tkazilgan qator tekshirishlar shuni ko‘rsatadiki, “o‘qituvchi-o‘quvchi” munosabatlari orasida to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liqlik bor. Agar o‘quvchilar o‘qituvchini yoqtirmasalar, uni hurmat qilmasalar uning o‘tadigan faniga ham qiziqmaydilar. Buning natijasida

shu fandan o'zlashtirish ham yuqori bo'lmaydi. Aksincha o'quvchilarda o'qituvchiga nisbatan moyillik, hurmat, e'tibor, yaxshi munosabatda bo'lgan bo'lsa, o'sha fanni ham o'quvchilar jon dildan yoqtiradilar.

Abu Ali Ibn Sinoning fikricha "...O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olishi lozim".

Nosiriddin Tusiy o'zining "O'qituvchilarni tarbiyalash to'g'risida" degan asarida shunday deydi: "...O'qituvchilarni munozaralarni olib borishni, rad etib bo'lmaydigan darajada isbot qilishni bilishi, o'z fikrlarining to'g'riligiga ishonish, nutq esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalangan bo'lishi lozim... O'qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchining o'zining tuta olmasligi ishni buzishi mumkin".

Pedagogik muloqotning vazifasi quyidagilardan iborat: shaxsni o'rganish, axborotlar almashinish, faoliyatni tashkil etish, rollarni almashish, birov uchun qayg'urish(o'zini uning o'rniga qo'yish) va o'ziga ishonch hosil etishdir. Bularni qisqacha ko'rib chiqamiz:

1. *Muloqotning axborotlar almashish vazifasi;*
2. *Faoliyatni tashkil etish;*
3. *Rollarni almashish;*
4. *O'zini birovning o'rniga qo'yish;*

1. *Muloqot jarayonida axborotlar almashish.* Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi orasida ma'naviy, moddiy qadriyatlar haqida fikr almashinadi. Muloqot ma'lumki, har doim ikki tomonlama amalga oshadi. O'qituvchi o'quvchilarga faqat turli fanlardan ma'lumotlar berib qolmasdan, balki, ularni o'zlaridagi tushuncha, dunyoqarashlarini qo'rqmasdan, tortinmasdan aytishga, fikr almashishga o'rgatadi. O'qituvchi o'quvchilarda ta'lim motivatsiyasini, ichki intilishlarini hosil qiladi. Ularni o'qituvchi o'zi bilan birga ijodiy izlanishga yetaklaydi(turli muammoli

darslar namuna sifatida o‘tilishi mumkin. Nima uchun “Hasan-Husanning yoyi, kamalak paydo bo‘ladi?»”, “yerning tortishish kuchi bo‘lsa, nima uchun samolyot va raketalar osmonga ucha oladi?” kabi savollar berish mumkin).

Pedagoglardan V.A.Kan-Kalik muloqot tuzilishini 4 bosqichga bo‘ladi. Bu bosqichlar quyidagilardan iborat:

1. Guruhda bo‘ladigan muloqotni oldindan modellashtirish: o‘tiladigan material har tomonlama, fikran har xil vaziyatda o‘ylab ko‘riladi. O‘ylab ko‘rish faqat o‘qituvchi roliga emas, balki o‘quvchining o‘rniga o‘zini qo‘yib fikrlab ham ko‘riladi. Masalan: “Men 16-17 yashar o‘quvchiman, menga berilayotgan dars, tushunchalar, bilimlar tushunarlimi?” deb o‘quvchining o‘rniga o‘zini qo‘yib fikrlaydi o‘qituvchi.

2. “Kommunikativ hujum” bosqichi: Guruhda tez ishga kiritish texnikasi, o‘quvchilarga tez ta’sir eta olish malakalari tushuniladi.

3. Muloqotni boshqarish bosqichlari: o‘quvchilarning muloqot tashabbusini qo‘llab-quvvatlash, dialogik muloqotni tashkil etish, guruhda yuzaga kelgan vaziyatga qarab o‘zining muloqot shakli va mazmunini o‘zgartira olish.

4. Muloqotni tahlil etish. Muloqotning maqsadini, vositasini va natijalarini tahlil qilib, yutuq, kamchiliklar haqida xulosa chiqarish.

V.A.Kan-Kalikning fikricha, o‘quvchilar bilan tezlik aloqasiga kirishish zarur, ularda “Bizlar” tushunchasini hosil qilish, o‘quvchilarning diqqatini tezlik bilan jalb eta olish kerak. Bularning hammasi yangi o‘qituvchi bilan guruh o‘rtasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqni yo‘q qiladi.

O‘qituvchida ba’zan guruhdan qo‘rqish yuzaga keladi. Buning sabablari 2 ta:

1. Jismoniy to‘siq – o‘quvchilardan o‘zini uzoq tutish.
2. Ijtimoiy to‘siq – o‘zini o‘quvchilardan yuqori qo‘yish bilan yuzaga keladi. Har qanday to‘siqni muloqot bilan, muloqot shakli bilan bartaraf etish mumkin.

Muloqotning shakl jihatdan ikki tomoni mavjud: bu munosabatga o'qituvchining verbal va noverbal harakatlari kirsa, o'zaro munosabatlarga: o'quvchining ehtiyojlari, motivlari, ichki intilishlari, qiziqishlari kiradi.

Agar o'qituvchi o'quvchilarga ijobiy-hissiy munosabatda bo'lsa, o'quvchilar uning o'tayotgan faniga qiziqadilar. Bunday o'qituvchi bilan o'quvchilar erkin, yaqin va ishongan holda munosabatda bo'ladilar. Bunday o'qituvchilarning darslarida ish samaradorligi ortadi.

O'quvchilarga yomon munosabatda bo'lish, ularga nisbatan munosabatning o'zgarib turishi, o'quvchilarning bunday pedagogga ishonmasliklari, o'rtasida to'siq paydo bo'lishiga, shuningdek, bu o'qituvchiga nisbatan laganbardorlik, ikkiyuzlamachilik, ishonmaslik kabi salbiy ko'rinishlar yuzaga kelishi mumkin.

Shuni ta'kidlash joizki, ayrim o'qituvchilarning talabchanliklarining pastligi oqibatida guruhlarda yetarli darajada tartib-intizom bo'lmaydi.

Jismonan kuchli, tartibsiz o'quvchilar kuchsiz o'quvchilarni xafa qiladilar, guruhga o'zlarining salbiy ta'sirlarini o'tkazadilar.

Agar avtoritar shaklda ish yurituvchi o'qituvchining guruhiga diqqat bilan qarasa, ish samaradordek ko'rinadi. Ammo, bu guruhda mustaqillik, izlanish kam bo'ladi. Jamoada jipslik, hamkorlik bo'lmaydi.

Sotsiologlarning fikricha, bunday guruhda – asabiy bolalarning soni ko'p bo'ladi. Guruhda doimo qattiqqo'llik, baqiriq-chaqiriq o'quvchilarning asabini ishdan chiqaradi. Avtoritar shaklda ish yurituvchilarni qanchalik maqtashmasin, - u bola uchun zararli.

Eng yaxshi ish yuritish shakli – demokratik shakldir. Bunday ish yuritishda ish samaradorligi ozroq past bo'lishi mumkin. Ammo, o'quvchilar mustaqil fikrlash, mustaqil faoliyat ko'rsatishga o'rganadilar. O'quvchilar iqtisodiy fikrlashga, hamjihatlikka o'rganib boradilar.

Guruhni boshqarishning eng yomon turi – bu yuqorida ta'kidlanganidek, liberal shaklidir. Bunday ish olib borilgan guruhda tartib-intizom yo'q, ish samaradorligi esa past bo'ladi. Shunday qilib, avtoritar shaklda ish yuritish

o'qituvchi ma'naviy madaniyatining pastligini, pedagog sifatida yaxshi shakllanmaganligini ko'rsatadi va shu sifatlarni o'quvchilarga yuqtirishi mumkin.

Pedagogik muloqot dars va darsdan tashqari jarayonda o'quvchilar bilan ijobiy psixologik muhit yaratishdan iborat. Noo'rin, noto'g'ri pedagogik muloqot o'quvchilarda o'ziga ishonchsizlik, qo'rqib gapirish, erkin faoliyat ko'rsatishdan qo'rqish keltirib chiqaradi. O'quvchilar iloji boricha o'qituvchining istagini bajarishga uning ko'ngliga qarab ish tutishga o'rganadilar. Bolalar ikkiyuzlamachi bo'lib qoladilar. Yosh o'qituvchilarning o'quvchilar bilan muloqotini tahlil qilishi ularning faoliyatida quyidagi kamchiliklar borligini ko'rsatdi:

1. O'quvchilar bilan yaqin munosabatning yo'qligi.
2. O'quvchining ichki ruhiy holatini tushunmaslik.
3. Darsda pedagogik boshqarish usullarini bilmaslik.
4. Sharoitga, pedagogik vazifaga qarab o'zining munosabatini, maqsadini qayta qura olmaslik.

5. Nutq malakalarida qiyinchiliklar va o'z ruhiy holatini boshqara olmaslik. Ko'pgina yosh o'qituvchilar pedagogik faoliyatlarining boshlang'ich davrlarida o'quvchilar bilan o'z munosabatini va muloqotini qaysi uslubda qurishga qiynaladilar. Shunday munosabatlardan ba'zilarini keltiramiz.

“Qattiq intizom” pozitsiyasi(yoki modeli). Bunday o'qituvchi o'z faoliyatining birinchi kunidan boshlab o'quvchilarni qattiqqo'llik bilan, avtoritar usulda boshqarishga o'tadi. Lekin u shu guruhdagi hamma o'quvchilarning ruhiy, asabiy holatlarini inobatga olmaydi. Bunday o'qituvchilarning darslarida faqat qobiliyatli, tez o'zlashtiruvchi o'quvchilargina faol qatnashadilar. Asab va ruhiyati kuchsiz, tortinchoq, qo'rqoq bolalar esa kundan kunga darslardan bezib ketishi kuzatiladi.

Birinchi model o'qituvchilarga shartli tarzda “cho'qqi” deb nom qo'yish mumkin. Bunday o'qituvchi o'quvchilar ustidan soyaga o'xshab turadi. Ya'ni o'zining bilimi, o'z qiziqishlari bilan mashg'ul, guruh bilan, o'quvchilar shaxsi bilan, ularning ichki dunyosi bilan qiziqmaydi. O'z vazifasini faqat bilimlar berish

deb biladi. Bunday o'qituvchilardan o'quvchilar mumkin qadar uzoqda turadilar. Bunday o'qituvchi va o'quvchilar orasida psixologik, iliq aloqalar bo'lmaydi.

Ikkinchi modelni – shartli tarzda “Xitoy devori” deb atash mumkin. Bunday munosabatlarda o'qituvchi va o'quvchi orasida to'siq paydo bo'lib, uni yaratuvchi, yuzaga keltiruvchi pedagogning o'zidir. Bunga sabab, o'qituvchining o'quvchilarni doimo kamsitishi, o'zini katta tutishi, rasmiy munosabatda bo'lishidir. O'quvchilarning ahvoriga beparvoligi ular o'rtasidagi munosabatlarni chigallashtiradi. Pedagog va o'quvchilar orasida to'siq paydo bo'lishiga olib keladi.

Uchinchi model – “Lokator shakli” deb yuritiladi. Bunday o'qituvchi o'quvchilarni tanlab, ajratib muomala qiladi. Ularning ijtimoiy kelib chiqishiga (boyligi, ota-onasining vazifasi va boshqalar) e'tibor bermaydi. Pedagog guruhdagi kuchli yoki kuchsiz o'quvchilarga o'z diqqatini qaratadi. Boshqa o'quvchilar esa uning diqqat-e'tiboridan chetda qoladilar. O'qituvchi shu guruhdagi kuchli yoki kuchsiz o'quvchilarga doimo yordam beradi, ularga topshiriqlar beradi. O'qituvchi bu o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar o'tkazadi. Ularni rag'batlantiradi va hokazolar. Guruhdagi boshqa o'quvchilarni faollashtirishga u kam e'tibor beradi. Natijada o'quvchilar orasidagi bilimlar darajasi har xil bo'lib qolishi mumkin.

To'rtinchi modelni shartli tarzda “Robot” deb nomlashimiz mumkin. O'quv dasturlari va rejalarini bajarishga butun kuchi va vaqtini sarflaydi. Lekin, o'quvchilarning munosabatlari, ularning ruhiy holatidagi o'zgarishini, yangi sharoitlar paydo bo'lishini hisobga olmaydi. Bunday o'qituvchining kamchiligi shundaki, reja-rejaga, lekin real hayotda, sharoitda rejaga qo'shimchalar, o'zgarishlar kiritish kerakligini hisobga olmaydi. Bunday o'qituvchilar hamma ishlarga formal, yuzaki munosabatda bo'lishlari boshqa o'quvchilarga ham ta'sir etadi. O'quvchilar ham shu munosabatga o'rganib, o'quv vazifalarini formal bajarishga moslashib qoladilar. Dars qanchalik a'lo rejalashtirilgan bo'lishiga

qaramasdan, real pedagogik sharoitni hisobga olmasdan o'tkazilsa, uning samaradorligi kam bo'lishi mumkin.

Beshinchi model – “Hammasini o'zim bajaraman” deb nomlanadi. Bunday o'qituvchi hamma ishni, hamma narsani o'zi bajaradi. O'quvchilarga shaxsiy tashabbus, ya'ni ularning mustaqil faoliyat ko'rsatishlariga o'rgatmaydi. Bordi-yu ularning o'zi shu harakatini boshlasalar, ularga yo'l qo'ymaydi. Pedagog – yagona harakatlantiruvchi kuch bo'lib qoladi. Bunday guruh o'quvchilari juda ham passiv, inert bo'lib tarbiyalanadilar.

Oltinchi modeli – Gamlet” deb nomlash mumkin. Bunday o'qituvchi doimo o'zaro munosabatlarda, faoliyatda, ikkilanish va ishonchsizlik sezadi. Har bir harakati va qilayotgan ishidan to'g'ri yoki noto'g'rilik axtaradi. Bunday o'qituvchilarning shaxsidagi aytib o'tilgan kamchiliklar o'z vaqtida to'g'rilanmasa, buning oqibatida ikkilanish, **shijoatizlik xususiyatlari paydo bo'lishi mumkin.** bu – kasallik bo'lmasa ham, pedagogning faol ish yuritishiga salbiy ta'sir etib, uning ruhiy ahvolini yomonlashtirishi mumkin.

Ettinchi modeli – “O'rtoq”, “Do'st” deb atash mumkin. Bunday munosabatlarda o'quvchi va o'qituvchi orasida do'stona aloqalar o'rnatiladi. Lekin, bu shakldagi munosabatlarda o'qituvchi talabchanlik, intizom kabi zarur bo'lgan holatlarni diqqatidan chetlashtirishi mumkin. Demak, bu taxlitda ish yuritish ham ijobiy natijalarga olib kelmasligi ma'lum bo'ladi.

O'qituvchi va o'quvchilarning ota-onalari haqida Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning “Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori” nomli ma'ruzasida shunday deydi: “... eng muhimi farzand oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi. O'zbek oilasi mustabidlik zamonida ham o'zining tarixan shakllangan qiyofasini yo'qotmadi. Ulug' adibimiz A.Qodiriy qahramonlaridan birining: “bu xonadondan hech kim norizo bo'lib ketgan emas,” - deya aytgan gaplarida elimizga xos katta hayotiy falsafa mujassam. Bu yo'q joydan paydo bo'lgan gap emas. Ota-onaning farzand oldidagi burchlari, o'zlarining oxiratini obod etuvchi qarzlari bor. Dinu-diyonatli xonadon

oqsoqollaridan so‘rasangiz, ularni lo‘nda qilib sanab beradi: yaxshi nom qo‘yish, yaxshi muallim qo‘liga topshirib, savodini chiqarish, ilmi, kasb-hunarli qilish, boshini ikki qilish, uyli-joyli qilish.

Lo‘nda qilib aytganda, bugungi kunda oldimizga qo‘ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi, taqdiri – bularning barchasi, avvalombor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog‘liqligini barchamiz anglab etmoqdamiz.

...O‘qituvchi tarbiyachilarning o‘ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma‘lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo‘lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz.

Mening fikrimcha, ta‘lim-tarbiya tizimini o‘zgartirishdagi asosiy muammo ham mana shu erda. O‘qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim bersin deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o‘zi ana shunday bilimga ega bo‘lishi kerak”.

“Tarbiya san‘ati shunday xususiyatga egaki,- degan edi K.D.Ushinskiy - deyarli barchaga tanish va tushunarli ba‘zilarga esa juda oson ish bo‘lib tuyuladi- odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo‘lsa, unga shunchalik tushunarli va oson bo‘lib ko‘rinadi. Deyarli buning uchun tug‘ma qobiliyat va malaka ya‘ni ko‘nikma kerak deb aytadilar, lekin juda kam odam sabr-toqat tug‘ma qobiliyatdan tashqari yana maxsus bilimlar haqida ishonch hosil qiladi”.

V.Suxomlinskiy, A.Makarenko, A.Desterveg, L.Tolstoylar ham insonga bilim ko‘nikma va malakalarini singdirishda pedagogik mahoratning roli buyuk ekanligini ta‘kidlaganlar. Masalan, L.Tolstoy o‘qituvchi haqida faqat o‘z ishiga havas qo‘ygan bo‘lsa, u yaxshi o‘qituvchi bo‘ladi. Agar o‘qituvchiga faqat ota-onasi kabi havas qo‘ygan bo‘lsa, u oldingi o‘qituvchidan yaxshiroq bo‘ladi. Bordiyu mujassamlashtirsa, u holda u mukammal o‘qituvchi bo‘ladi”. Kasbiy

tayyorgarlikning ahamiyatini yaxshi tushungan A. Desterveg esa: “O‘zing bilmagan narsalaringni birovga o‘rgata olmaysan”, - degan edi.

O‘qituvchi munosabatlarida xushmuomalalik. Takt so‘zma-so‘z tarjima qilinganida dahldorlik, aloqadorlik taalluqlilik ma‘nosini bildiradi. Xushmuomalalik ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik munosabatlarini tartibga solishga yordam beruvchi axloqiy mezon. Xushmuomala xulq-atvorli pedagog insonparvarlik prinsipiga asoslanib eng murakkab vaziyatlarda ham hurmat qilish asosida ish tutadi. Bu to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunida “Ta‘lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi” ta‘kidlangan.

Pedagogik xushmuomalalik pedagogning kasb sifati ya‘ni mahoratini bir bo‘lagidir. Pedagogik nazorat umumiy nazoratdan farqlanib, o‘qituvchi shaxsining asosiy sifati bo‘lib, balki o‘quvchiga to‘g‘ri malakali yondashishni nazarda tutadi. Shunday qilib, pedagogik xushmuomalalik – o‘qituvchining maqsadga muvofiq o‘quvchiga ta‘sir ko‘rsatish mahoratini belgilab beradigan samarali uslubiy aloqasidir.

K.D.Ushinskiy “o‘quv yurtida hazilga yo‘l qo‘yish jiddiy hukm surishi lozim, ammo hamma hazil ermakka, sertakalluflikka, adolat tirnoq ostidan kir izlashga, yaxshilik muloyimlikka, tartib bachkanalikka aylanib ketmasligi, eng muhimi doimo aqliy faoliyat hukmron bo‘lishi kerak” - deb ta‘kidlagan edi.

O‘qituvchining o‘quvchilarga qo‘yadigan talablari me‘yordan ortiq bo‘lsa, teskari natijalarni, me‘yoridan ortiq ko‘ngilsizlik esa, salbiy natijalarni keltirib chiqarishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchini hurmatlab buni o‘quvchilarga ko‘rsata olishi zarur. Hurmat qilish ochiqko‘ngillikni, erkalatishni, talabchanlikni inkor etmaydi. Aksincha, uni kuchaytiradi. Talabchanlik o‘quvchi yoshining ortiq bo‘lishi bilan orttirib boriladi.

Darsda pedagogik xushmuomalalik.

O‘quvchilar bilan o‘qituvchining o‘rtasidagi tushunmovchiliklarning asosiy sabablaridan biri – o‘qituvchining xushmuomala emasligi, ya‘ni o‘quvchilarning

tashqi ko‘rinishi, aqliy rivojlanishi, qobiliyatlariga qo‘pol ravishda e‘tiroz bildirishlari natijasida ro‘y beradi. Ba‘zi o‘qituvchilar guruhda, ko‘chada, qayerda bo‘lmasin o‘quvchilarni ogohlantiradi. O‘qituvchining xushmuomalaligi darsning barcha bosqichlarida amalga oshirilishi kerak. Asosiy e‘tiborni o‘qituvchilar uy vazifalarini tekshirish va baholashga qaratishi lozim.

Bunda o‘qituvchining mahorati mohirlik bilan ularning javoblarini tinglashi mazmuni, shakli duch keladigan qiyinchiliklari va boshqalar. O‘qituvchi o‘quvchining javobidan kulimsirashi, yuz, qo‘l harakatlarini o‘zgartirishi, boshini irg‘ashi, izoh berishi, javobni bo‘lishi maqsadga muvofiq emas.

Pedagogik xushmuomalalikni o‘zgartirish shartlari:

Pedagogik xushmuomalalik o‘qituvchining ma‘naviy yetuklik darajasi, qaysiki o‘z ustida ishlab, maxsus bilimlarni orttirib borishi va o‘quvchilar bilan xushmuomalalik qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab qiladi. U avvalo yoshlar ruhiyati va hozirgi zamon o‘quvchilarining xususiyatlari haqida pedagogik ma‘lumotga ega bo‘lishini talab etadi.

Albatta o‘quvchilarning ta‘sir ko‘rsatuvchi ko‘nikma va bilimlari o‘qituvchi uchun o‘ta zarur. Bular quyidagilardir: bolalarni sevish, uni o‘quvchilarga ko‘rsata olish, bolalarning ichki xulq-atvorini, mohiyatini ko‘ra olish, sezish, vaziyatni mo‘ljal qila olish, o‘quvchilarga maqsadli ta‘sir ko‘rsatish usullarini tanlash, bolalar bilan suhbatlashish va h.k.

O‘qituvchining vositachilik qobiliyatini rivojlantirish.

O‘qituvchida to‘g‘ri aloqa usullarining ta‘minlanishi pedagogik odobni saqlashi, har qanday faoliyatda uning vositachilik qobiliyat – ko‘nikmalarini rivojlantirish talab etiladi.

A.S.Makarenko o‘qituvchining vositachilik qobiliyatini rivojlantirishda muomalaning iltimos shakli haqida “Iltimos qilish muomalaning boshqa turlaridan shu bilan farq qiladiki, ishni bolaning batamom o‘z xohishiga qo‘yib beradi. Iltimos xuddi shunday bo‘lishi ham kerak. Bu iltimosni shunday ifoda qilish

kerakki, bola uni birovni majbur qilish orqali emas, balki o'z ixtiyori bilan bajarayotgandek his qilish kerak" - degan edi.

Eng muhimi, pedagogik jarayonda o'zaro hamkorlik asosida o'quvchilar bilan aloqa qilish qobiliyatlarini yo'lga qo'yish va tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu masalalarni takomillashtirishda A.V.Dobrovich, V.Lev, V.A.Kan-Kalik singari mualliflarning kitoblari yordam beradi.

O'zaro munosabatlarning hamma tomoni, salomlashishdan boshlab jazo choralarigacha, o'qituvchining talab va xohishlari, o'zini tutishi, nutq ohangi, jarangdorligi, yuz qiyofasi va boshqalar muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlar shakli uch xil tarzda amalga oshadi:

1. Avtoritar shakldagi munosabatlarda o'qituvchi o'quvchilarni qattiqqo'llik bilan, ularga mustaqillik bermasdan boshqaradi. Boshqacha so'z bilan aytganda, o'qituvchi ba'zi bir o'quvchilarni "sindirib" qo'yadi.

2. Liberal shakldagi boshqarishda esa, o'qituvchi o'quvchilarni o'z holiga tashlab qo'yadi. Sinfni o'qituvchi emas, o'quvchilar o'z istaganlaricha, bilganlaricha boshqaradilar. Bunday sinfda tartib-intizom bo'lmaydi.

3. O'qituvchining o'quvchilarga demokratik shakldagi munosabatida u o'quvchilarga ishonch bildiradi. Shaxs sifatida ularni hurmat qiladi, ammo talabchanlikni susaytirmaydi.

O'qituvchi vaziyatga qarab jiddiy, xushchaqchaq, g'amgin, muloyim, talabchan bo'lishi kerak. Ammo, zarur vaqtda his-tuyg'usini yashira olishi, zarur vaqtda vaziyatga mos(adekvat) javob qaytarishi o'qituvchiga xos ijobiy sifatlardandir.

O'qituvchi haykaltaroshga o'xshab loydan nima yasashini oldindan bilganidek, o'z nutqini oldindan rejalashtiradi. O'qituvchi o'z nutqi bilan ongiga, his-tuyg'usiga, vijdoniga murojaat qiladi. Ularni birgalikda o'ylashga, izlanishga da'vat qiladi. Masalan: "Kelinglar birgalikda bir o'ylab ko'raylik", "o'zingiz bir tasavvur qiling" va h.k.

O'qituvchi har bir o'quvchiga gapiradigan gapini oldindan rejalashtiradi. Masalan: kimnidir rag'batlantirish, kimgadir tanbeh berish, kimgadir muloyim ovoz bilan, kimgadir yuqoriroq ovozda gapirishni bilishi sinfni boshqarishni yengillashtiradi. Ba'zan, o'qituvchi tasodifan tayyorlanmasdan dars o'tishiga to'g'ri keladi. Bunday vaqtlarda o'qituvchidan, o'z nutqi, gap-so'zlariga ehtiyot bo'lish talab qilinadi. Aks holda, ta'lim-tarbiyaga xos bo'lmagan vaziyat yuz berishi mumkin. O'quvchilarning o'z nutqi malakalarini oshirishlarining bir nechta yo'nalishlari mavjud:

1. Har qanday vaziyatda bo'lmasin, darsdami, darsdan tashqari sharoitdami adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilish lozim. O'zining nutq madaniyatini tinmasdan shakllantirib borishi kerak.

2. Ifodali nutq malakasini shakllantirish ustida tinmasdan ishlash va o'z-o'zini nazorat qilishni o'rganishi lozim. Ko'pchilikning oldiga chiqib gapirish malakasini egallash uchun doimo mashq qilib turish va nutqining ohangi, baland, pastligi, shiraliligi, ritmiga e'tibor berishi, tez, sekin, baland ovozda gapirib ko'rib, odamlarga qanday ta'sir etayotganligini kuzatishi maqsadga muvofiq.

3. Muloqot jarayonida kommunikativ malakalaringizni o'stiring.

Buning uchun o'z nutqingizni va muloqotdagi sheriklaringizni kuzating va quyidagi savollarga javob bering.

a) muloqot jarayonida mening xatti-hakaratlarim qanday?

b) men birovlarining nutqini qanday eshitaman, birovlar(o'quvchilar) mening nutqimni qanday eshitadilar?

v) o'quvchilarni (hamsuhbatlar, sheriklarni) o'zimga jalb eta olamanmi?

g) hamsuhbatlar(o'quvchilar) mening nutqimga qiziqadilarmi, tushunadilarmi, qabul qiladilarmi?

Darsga kirishdan oldin yaxshilab o'ylab oling. Tinglovchilarda qanday taassurot, fikr, his-tuyg'u hosil qilmoqchisiz. Nutqingizning qaysi qismlarini, qanday ohang va tezlikda ifoda qilmoqchisiz?

O'qituvchida maxsus muloqot qobiliyati bo'lishi kerak:

1. Ijtimoiy-perspektiv qobiliyat: sherik, hamsuhbatning ichki kayfiyatini, holatini seza olish.

2. O'zini xayolan hamsuhbatining o'rniga qo'ya olish(refleksiya) qobiliyati. Shuningdek, hamsuhbat, o'quvchining bizning nutqimizga nisbatan beradigan javob reaksiyasini oldindan ko'ra olish.

3. O'z-o'zini boshqara olish qobiliyati.

4. Muloqot jarayonida o'zining asabini va ruhiy holatini boshqara olish.

5. Muloqot jarayonida o'quvchilarni ishontirish bilan ularga ta'sir etish.

6. O'qituvchi o'zi gapirayotgan narsalarni va hodisalarni ko'z oldiga keltira olish.

Mavzu bo'yicha savollar?

1. O'qituvchi faoliyatida muloqot madaniyati deganda nimani tushunasiz?

2. Pedagogik muloqotning tashkil etish bosqichlarini ayting.

3. O'qituvchi o'quvchilarga ta'sir etishning "qattiq intizom pozitsiyasi"ni birinchi, ikkinchi modeli haqida gapiring.

4. "Qattiq intizom pozitsiyasi"ning uchinchi va to'rtinchi modelini ta'riflang.

5. "Qattiq intizom pozitsiyasi"ning beshinchi, oltinchi va yettinchi modelini ta'riflang.

6. O'qituvchining o'quvchilar bilan ijobiy muloqotini shakllantirish belgilarini ayting.

7. Pedagogik muomala ijtimoiy psixologik jarayon sifatida qanday funksiyalarga ega?

8. Pedagogik muloqot tuzilishini izohlang.

9. Tadqiqotchilar o'qituvchining sinf jamoasi bilan munosabatda nechta uslub mavjudligini ta'kidlaydi va ular qaysilar?

10. O'qituvchining o'quvchilar bilan munosabatida xushmuomalalik qanday ahamiyatga ega?

11. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro munosabat shakllarini izohlang.

5-mavzu. O'qituvchi faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasi

Reja:

1. Pedagogik odob va pedagogik nazokat haqida tushuncha.
2. Pedagogik nazokat tamoyillari va uning vazifasi. Pedagogik nazokat me'yorlari: ixtisos sohasidagi burch, pedagogik adolat, ixtisosga doir vijdon, izzat-nafs va pedagogik oriyat. O'qituvchining dars jarayonidagi nazokati. Nazokat va taktika.
3. O'qituvchining muloqot odobi. Yoqtirish va yoqtirmaslik.
4. Pedagogik nizolar va ularni bartaraf etish texnologiyasi.
5. Sahna pedagogikasi, tizimi va tamoyillari. Pedagogik va aktyorlik faoliyatining o'xshash tomonlari.

Pedagogik nazokat – bu o'qituvchi axloqining ijodiy ko'rinishi hisoblanadi. Har bir o'qituvchi nazokatli va odobli bo'lishi lozim. O'quvchini odob-axloqqa, nazokatlilikka o'rgatish uchun avvalo o'qituvchi tarbiyalangan bo'lishi kerak. Buyuk olim M.Monten aytganidek: “Birovni o'rgatishing uchun, o'zing o'rganishing uchun lozim bo'lgandan ko'ra ham ko'proq aql kerak”. O'qituvchi pedagogik nazokatga ega bo'lishi uchun unda o'z ixtisoslik sohasidagi burchi nima ekanligini bilmog'i va o'z ixtisosligi ustida tinimsiz izlanmog'i darkor. Pedagogik nazokat me'yorlaridan yana biri u pedagogik jihatdan adolatli, o'quvchiga qo'yiladigan bahoni xolisona belgilay olishi kerak. O'qituvchi oriyatli, vijdonli bo'lishi, izzat-nafsini tiya olishi ham pedagogik nazokat me'yorlaridir. Pedagogik nazokat dars va darsdan tashqari holatda o'quvchilar bilan ijobiy psixologik muhit yaratishdir. Pedagogik nazokat o'zi va o'quvchilar bilan muloqotda, o'quvchilar va o'quvchilar o'rtasida muammoli vaziyatlardan ustalik bilan chiqa olishdir.

O'qituvchi kishilar (o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar va boshqalar) bilan munosabatlar o'rnatishi uchun pedagogik nazokat katta ahamiyatga ega.

A.Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida pedagogik nazokatlilik, xushmuomalalik, xushfe'llik haqida ko'pgina ibratli so'zlar keltiradi.

Abu Nasr Forobiy har bir hodisa o'rtacha me'yorda bo'lgani ma'qul, deb hisoblaydi. Saxiylik, do'stlik, xushmuomalalik va boshqa fazilatlar ham o'rtacha me'yor saqlanishi kerak deydi.

O'quv tarbiya jarayonida o'quvchilarning bilimi va xatti-harakatlarini baholash yangi mavzuni tushuntirishda, o'quvchilarni mustaqil ishlarini tashkil etishda, darsdan tashqari vaqtlarda o'qituvchi nazokati va odobi barchaga o'rnak bo'ladigan darajada bo'lmog'i lozim.

Zero, uning har bir harakati o'quvchilar ongida muhrlanadi. Shu o'rinda, buyuk olim R.Dekartning shunday so'zlarini keltirib o'tmoqchimiz: "kimki nasihatga o'tar ekan, o'git tinglovchiga(o'quvchiga) nisbatan o'zini tadbirkor his etmog'i lozim. Uning kichik bir xatosi ham ishni buzadi.

Odoblilik va nazokatlik to'g'risida donishmandlar ham qimmatli fikrlar aytganlar.

Bir donishmanddan so'radilar:

- odam uchun yarashadigan liboslar ichida eng go'zali qanday kiyim?

Donishmand javob berdi:

- odam uchun yarashadigan eng go'zal libos bu odob-axloq libosidir. Kishi qiyofasini bezaydigan, uning husniga husn qo'shadigan bundan go'zal libosni topish qiyin.

Pedagogning xatti-harakati, dars olib borish jarayoni, sahnadagi aktyor-artistning faoliyatiga juda o'xshaydi.

Shuning uchun bo'lsa kerak o'qituvchilik kasbini "bitta aktyorning teatri" deb nomlaydilar. Shu bois ham pedagog teatr-aktyor san'atiga oid xatti-harakatlarni, mahoratni, qonun-qoidalarni va tamoyillarni yaxshi o'zlashtirishi kerak. Teatr san'atida, kinoda o'chmas iz qoldirgan Nabi Rahimov, Abror Hidoyatov, Soyib Xo'jaevlarning o'ynagan rollarining tomoshabinga ta'sirchanligi va hayotiyiligi bilan tomoshabinni o'ziga rom qiladi. Mashhur rejissyor K.S.Stanislavskiy sahnada kechadigan ijodiy jarayonni ongli ravishda boshqarishning o'ziga xos tizimini yaratgan. U aktyor uchun talant zarurligini

bayon etib: “Talant – shaxsdagi ko‘pgina ijodiy qobiliyatlarning baxtli to‘plami va ijodiy ifodasidir”, deb yozadi. “Aktyorning ijodiy qobiliyati uchun kuzatuvchanlik har narsadan zarurroq bo‘lib, bundan tashqari san’atkorga zarur vaqtda hayajonlana olish, o‘tkir xotira, temperament, fantaziya, xayol, musiqiy qobiliyat, aql, did, shuningdek ritm va tempni sezishdek ko‘pdan-ko‘p sifatlar zarur”, - deb ta’kidlaydi. K.S.Stanislavskiy aktyorlik mahorati haqida, “aktyorda ta’sirchan, yodda qoladigan ovoz, yurakka ta’sir etadigan ko‘z, yuz, mimika, gavdaning harakatchanligi”, - kabi xususiyatlarni ko‘rsatadi. Nima uchun ba’zi aktyorlarni tomoshabinlar sevadi, intiqib kutadi? “Chunki, bu aktyorlarda so‘z bilan tushuntirib berib bo‘lmaydigan darajadagi yoqimtoylik, o‘ziga tortuvchanlik mavjud”, - deb javob beradi muallif.

Muallifning fikricha: “aktyor uchun eng muhim narsa (hatto talant va temperamentdan ham muhimroq) uning sahnada o‘zini tutish va kayfiyatini boshqarishidir». Agar aktyor bu malaka va ko‘nikmalari bilmasa, uning muskullari zo‘riqadi. Hatto, ba’zi bir muskullarida tortishlar yuz beradi, bu esa o‘z navbatida ijodiy fikrlashga va sahnada estetik his-tuyg‘uni namoyon qilishga xalaqit beradi. Talantli, qobiliyatli pedagoglar o‘z nutqi va xatti-harakatlarini bermalol boshqara oladi. Bu o‘qituvchilar o‘quvchilarni har tomonlama idrok etadi va dars jarayonini shunga qarab boshqaradi.

Afsuski, ba’zan uzoq vaqt pedagoglik kasbida ishlagan o‘qituvchilarda o‘quvchining kayfiyatini, holatini, munosabatini idrok etish qobiliyati sustlashib qoladi. Bunday o‘qituvchilarda o‘quvchilar dunyosiga qiziqish qobiliyati yo‘qolib boradi. Pedagogik faoliyat his-tuyg‘u bilan sezish, intuitsiya(ichki tuyg‘u) bilan ko‘ra olish, pedagogik o‘quv vazifalariga ijodiy yondashish yutuqlarning garovidir.

San’atkorning tomoshabinlar diqqatini jalb etishining **beshta** bosqichi mavjud:

1. San’atkor sahnaga chiqadi, tomoshabinlarni ko‘zdan kechiradi va ularning orasidan o‘ziga ta’sir ob’ektini tanlaydi.
2. Fikran o‘sha ob’ektga yaqinlashadi va uning diqqatini o‘ziga jalb etadi.

3. Ob'ektning(bitta yoki ikkita tomoshabinning) qalbini ko'zi va ongi bilan "paypaslab" ko'radi.

4. O'zining fikrini va tushunchalarini shu ob'ektga berishga(yetkazishga) harakat qiladi.

5. Ob'ektning javobi – tomoshabin o'rtasida o'zaro fikr almashish bamisoli (qalblararo nur berish va nur qabul qilish) jarayoni kechadi.

Tomoshabinning va o'quvchilarning diqqatini jalb etishning bir necha metod va usullari mavjud:

Sust(passiv) metod – bu o'qituvchi asta-sekinlik bilan, o'z fikrini mantiqiy asoslash bilan o'quvchilarning diqqatini asosiy maqsadga qaratadi.

Agressiv metod – bunday o'qituvchi his-tuyg'u va iroda, intellekt kuchi bilan o'quvchilarning diqqatini qamrab oladi. Bu asosan kuchli, ekspressiv o'qituvchilarga xos. Bunday o'qituvchilar o'ziga ishonch bilan tinglovchilarni go'yoki gipnoz qiladilar. Gipnoz qisqa bo'lishi mumkin, ammo o'qituvchi har xil usullar bilan bu holatni istaganicha tuzishi mumkin.

Pedagogning o'z xatti-harakatini boshqarish qanday kechadi? Jamoani boshqarish uchun avvalombor, o'qituvchi o'z xatti-harakatini boshqarishni o'rganishi kerak. Buning uchun a'zolarining mashqlari deb ham ataladi. Bular quyidagilar:

- Gavda, gavda a'zolarining xatti-harakatlari koordinasiyasini shakllantirish.
- O'z kayfiyatini, mimikasini boshqara olishi va buni tinmasdan mashq qilish.
- O'z tana a'zolarining harakatini idrok etishi.
- Maqsadga erishganligini sezishi.

Bu malaka ko'nikmalarga erishish uchun quyidagi xatti-harakatlar va mashqlar bajarilishi lozim:

Nafas, muskul va gavda, gavda a'zolarining mashqlari bajariladi. Lekin, bu mashqlar quruq takrorlash bo'lmasdan, balki ongli ravishda maqsadli, his-hayajonli, xatti-harakatlar bo'lmog'i lozim.

Mimika, nutqning noverbal shakllari, nutq va ovoz modulyasiyasi(ritm, tembr va boshqalar) talab etiladi.

Ritmni sezish, fazoni – muhitni idrok etish, muhitdagi harakat va bu harakat dinamikasini tahlil eta olish.

Hozirgi davr yoshlariga har tomonlama tinimsiz ma'lumotlar, xabarlar, yangiliklar yog'ilib turganda, o'qituvchi uning diqqatini qanday qilib dars jarayonida muntazam saqlay oladi? Qanday qilib va nima bilan darsga qiziqish uyg'ota oladi?

Mashhur allomalarimiz, klassik pedagoglarimiz, milliy tarbiya sohasida katta yutuqlarga erishgan mualliflarning ma'lumotlariga ko'ra aktyor mahorati tizimi va tamoyillari yuqoridagi muammolarga javob beradi.

Birinchi qoida – “Hayotiy haqiqat” - deb nomlanib, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga soxta, balandparvoz, yasama gaplar va fikrlar emas, balki hayotiy haqiqat beriladi. O'quvchilarga berilayotgan bilim va tushunchalar jonli, tabiiy, tushunarli bo'lishi kerak. Mavhum fikr va g'oyalarni o'zlashtirish o'quvchilar tomonidan qiyin bo'lib, ular “quruq” gap bo'lib qoladi.

Ikkinchi qoida – bu bosh vazifa bo'lib, u mazmun va mohiyatdagi eng asosiy maqsaddir.

Bosh vazifa asar muallifining yoki o'qituvchining eng aziz, muhim istagidir. Bosh vazifa – o'quvchilarni o'qitishdan, tarbiyalashdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad bo'lib, bu maqsadni darsga material tanlaganda, dars o'tganda va boshqa mashg'ulotlarda yoddan chiqarmaslik kerak.

Har xil darajadagi bosh vazifalar ham mavjud:

Umumiy bosh vazifa – pedagogning o'z faoliyatiga munosabati, vijdon va iymoni.

Har bir darsdan, mavzudan, bobdan yoki fandan ko'zda tutilgan bosh vazifa. Masalan: A.Qodiriyning “O'tgan kunlar” romanidagi mehr-muhabbat, tarixiy davr ta'siri – asosiy bosh vazifaga o'xshaydi. Lekin, aslida asar qahramonlari

o'rtasidagi insoniylik – insonparvarlik – buyuk insoniy munosabatlar yozuvchining bosh vazifasidir.

Adabiyot o'qituvchisi shu asarni o'tganda yozuvchining asosiy maqsadini yoddan chiqarmasligi kerak.

Shuningdek, qisman yoki vaziyat bilan bog'liq bosh vazifa ham bo'lishi mumkin. Masalan, asarni bir necha bo'laklarga bo'lib o'tishda, har bir bob uchun, har bir dars uchun alohida bosh vazifa bo'lishi mumkin.

Uchinchi qoida – darsdagi faollik bo'lib, dars jarayonida o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan obrazlar, fikrlarni, his-tuyg'u, hayajon va faollik bilan berishdir. Ammo, o'qituvchi bu his-tuyg'uning kelishini kutmasdan, faol ravishda xatti-harakat, intilish qilsagina dars davomida zarur his-tuyg'uning o'zi keladi. Demak, har qanday pedagogik jarayonni amalga oshirishdan oldin, albatta shu fikr yoki dars mazmuni(yoki sahna ko'rinishi) improvizatsiya(oldindan mashq qilish) qilishi zarur. Improvizatsiya – o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki mashq yordamida – treninglar yordamida yuzaga keladi. Treninglar yordamida mustahkamlangan har qanday harakat, mashq o'qituvchini kelajakda o'tadigan dars jarayonida hech qanday tasodiflardan qo'rqmaydigan qiladi.

Insonning harakati, sezish va idrok qilishi, nutqi, fikrlash qobiliyati bir butun tizim bo'lib, pedagogik jarayonda bu tizimlar majmuasidan unumli foydalanishi uchun bu tizimlarni mohirlik bilan boshqara olishi va nazorat qila olishi muhimdir. Avvalombor pedagog o'z diqqatini, o'z muskullarini yaxshi boshqarishni o'rganishi zarur bo'ladi.

Masalan, bugun siz reyting sinovlarini topshirmoqchisiz yoki ko'pchilik oldida chiqib gapirishingiz kerak. Oyoq va qo'llar titraydi, qo'l barmoqlari qisilgan, jag' muskullari taranglashgan. Ayniqsa, bu holat birinchi marta sinfga kirganingizda yuz bersa, ya'ni o'quvchilar sizning o'zingizga ishonchsizligingizni darhol sezishadi. Ular “Ustoz tajribasiz ekan, o'quvchilardan qo'rqar ekan”, - deb xulosaga kelishadi. Siz keyinroq o'zingizni tutib olasiz, tajriba orttirasiz, ammo bugun sinfdan, o'quvchilar oldida shakllangan obrazingizni tuzishingiz qiyin

bo'ladi. Tasavvur qiling, sinfda hayajonlanishingiz, zo'riqishingiz va muskul tortishishlaringiz har kun davom esa, o'qituvchi ish kunining oxirida charchab qoladi, asta-sekin asabiylashish kuchayib, har xil ruhiy, asabiy, ruhiy-ichki kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Demak: bizda ichki, ruhiy nazorat-nazoratchi bo'lishi kerak. Nazoratchi hamma a'zolarni birin-ketin tekshirib chiqib, agar keragidan ortiq muskul zo'riqishlari mavjud bo'lsa, uni olib tashlashimiz kerak.

Umuman, olganda jismoniy va psixologik treninglar orasida katta farq bo'lmasdan, ular bir-biri bilan uzviy bog'langandir. Jismoniy va psixologik treninglarni mustaqil ravishda va maxsus treninglar yordamida egallash mumkin. Bu esa pedagog faoliyatining samaradorligini, jismoniy va ruhiy sog'ligini saqlashga imkon beradi.

Aktyor (o'qituvchilar)lardan xayol va diqqatning qanchalik rivojlanganligiga qarab, ularni to'rtta turga ajratish mumkin:

I – Tashabbuskor tur: xayol va fantaziyaga tayangan holda mustaqil ishlaydigan, ish jarayonida o'zini qiynalmasdan har qanday rolga kira oladigan o'qituvchilar. Bunday aktyor bilan rejissyorning ishlashi oson kechadi.

Bu turdagi o'qituvchi darsni qiziqarli o'tadi, o'quvchilarni ham xayol va fantaziyasini o'stiradi. U darslikdagi materialni qiziqarli qilib, bolalarga ta'sir etadigan qilib bera oladi. Bunday aktyor va o'qituvchi ko'rsatma kutib o'tirmasdan, uning o'zi yangi uslublarni o'ylab topadi.

II – Tashabbusiz tur: bunday o'qituvchi va aktyorlar tashabbusizroq bo'ladilar, ammo ko'rgan va eshitgan narsasini tez ilg'ab oladilar va uni moslab rivojlantiradilar.

Bunday aktyor bilan ham ishlash oson. Ammo, bunday o'qituvchi o'quvchilarni deyarli eshitmaydi. Tajribali, tashabbuskor hamkasblarining maslahati, yangi qo'llanma va darsliklar bu o'qituvchining ijodiy ishlashi uchun turtki bo'lishi mumkin. Ular bunday yordam(turtki) bilan o'zlari uchun mustaqil ishlash usullarini topib oladilar.

III – Qobiliyati sust tur: bunday aktyor(o‘qituvchi)lar berilgan yordamni ushlab qola oladilar, ammo uni rivojlantirish va undan ijodiy foydalanish qobiliyati ularda yo‘q. Bunday aktyor bilan ishlash qiyin. Lekin, asta-sekinlik bilan qobiliyatni rivojlantirish mumkin. Bunday o‘qituvchilar bir maromda ishlay olmaydilar. Ularning bir darsi yaxshi chiqsa, bir darsi yomon chiqadi. Bunday o‘qituvchilar darslikdagi materiallarni qanday bo‘lsa, shundayligicha o‘zgartirmasdan beradilar, chunki ularning faoliyatida yangilik, ijod, xayol qilish yo‘q. Ular faqat tayyor ko‘rsatma, ishlanma va boshqalar yordamida ishlay oladilar.

IV – Qobiliyatsiz tur: bunday aktyor(o‘qituvchi)lar o‘zi ham ijod qila olmaydi, boshqalarning ijodini ham o‘rgana olmaydilar. Bunday kishilar aktyor va o‘qituvchi bo‘lmagani ma’qul. Bunday o‘qituvchi uchun na darslik, na metodik qo‘llanma, na ishlanma va ko‘rsatmaning foydasi yo‘q. Yaxshisi bunday o‘qituvchi maktabda ishlamagani ma’qul.

Haqiqiy ustozlarda qanday sifat va qobiliyatlar bo‘lishi zarur? K.S.Stanislavskiyning fikricha, xayolni tindirmasdan mashq qildirish kerak. Xayol – bu oldin ko‘rilgan, eshitilgan, bilgan narsalarimiz yordamida yangi obrazlarni yaratish bo‘lib, bu obrazlar dars ssenariyasini, tarkibini tuzishda o‘qituvchiga yordam beradi. Agar e‘tibor bergan bo‘lsangiz bitta rolni har bir aktyor har xil tarzda o‘ynaydi. Aktyorlik san‘ati shundayki: o‘zining tajribasi, qobiliyati va xayolini ishga solib rolni o‘zicha(ozgina bo‘lsa ham) o‘zgartirishi mumkin. Masalan, V.Shekspirning “Gamlet” tragediyasini bir aktyor fojiali tus berib o‘ynasa, ikkinchi bir qobiliyatli aktyor komik tarzda o‘ynashi mumkin.

Agar shu teatr tajribasini maktabga o‘qituvchining faoliyatiga ko‘chirsak, quyidagicha manzara kasb etadi:

Darsga tayyorgarlik bosqichi: a) o‘quv materialli bilan tanishish, o‘zida ertaga o‘tiladigan darsga(mavzuga) nisbatan ijodiy his-tuyguni uyg‘otish. (Ertaga o‘quvchilarga nima beraman, ular yangi darsni qanday egallaydilar?); b)

tashqaridan mavzuga oid ma'naviy-ma'rifiy materiallarni qidirish, kitob, jurnal, gazeta, ko'rgazma, filmlardan material topish.

Sinfni ko'z oldiga keltirish va har bir o'quvchini ko'z oldiga keltirish. O'z xatti-harakatlarini(ertangi darsdagi o'z harakatlari, nutqi fikrlari) va o'quvchilarning javoblarini, xatti-harakatlarini fikrlash va tasavvur etish.

Darsni xayolan bo'laklarga bo'lish. Darsning bosh vazifasini aniqlash va fikrlash. Bosh vazifaning muhim joylarini, his-tuyg'uga ta'sir etadigan joylarini aniqlash. Muskullarni boshqarishni mashq qilish, diqqat, xotirani mashq qilib ko'rish.

Shuni doimo esda saqlash kerakki, oldindan o'ylangan, fikrlangan va tasavvur etilgan dars qiziqarli o'tadi.

Mavzu bo'yicha savollar?

1. O'qituvchining pedagogik nazokati va odob-axloqi deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik nazokat me'yorlarini sanab bering.
3. O'qituvchining muloqot odobida yoqtirish va yoqtirmaslik qanday rol o'ynaydi?
4. Pedagogik nizolarni bartaraf etish texnologiyasi.
5. Pedagoglik va aktyorlik faoliyatining qanday o'xshash tomonlari mavjud?

6 -mavzu: Pedagogik takt va pedagogik etika

Reja:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha.
2. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari.
3. O'qituvchining o'z ruhiy holatini boshqara olish texnikasi. Ichki va tashqi texnika. Psixotexnikaning ilmiy asoslari.

Pedagogik texnika bir qancha usullarning yig'indisi bo'lib, bularga: 1) o'qituvchining tashqi ko'rinishi, 2) o'qituvchining nutqi kiradi.

“**Pedagogik texnika**” tushunchasi 2 guruh tarkibiy qismlarga bo‘linadi.

Birinchi guruh – bu tarkibga o‘qituvchining o‘z xatti-harakatlarini boshqarishga aytiladi: 1) o‘z gavdasini boshqara olish (mimika va pantomimika). 2) o‘z his-tuyg‘usini, kayfiyatini boshqara olish (keraksiz psixik zo‘riqishni olib tashlash, ijodiy kayfiyatni o‘zi uchun va o‘quvchilar uchun yarata olish). 3) ijtimoiy perseptiv qobiliyat (diqqat, kuzatuvchanlik, xayol). 4) nutq texnikasi (nafas olish, ovozni to‘g‘ri qo‘ya olish, diksiya, nutq tempi).

Ikkinchi guruhning tarkibiy qismlari - bunga jamoaga va shaxsga ta’sir eta olish malakasi bilan, ta’lim va tarbiya jarayonining texnologik tomonlari kiradi.

Bularga quyidagilar: didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ malakalar kiritiladi. O‘quvchilarga talab va baholash texnikasi, pedagogik muloqotni boshqarish, sinf jamoasida ijodiy ishni tashkil etish holatlari jalb etiladi.

Ikkinchi guruhning tarkibiy qismlarini kengroq ochib beramiz.

Ikkinchi guruhga: didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ malakalar kiradi.

1. **Didaktik malaka** (didaktika – ta’lim va uning maqsadi, mazmuni, shuningdek, ta’lim metodlari, vositalari va uni tashkil etish haqidagi fandir).

Didaktik malaka deb, o‘qituvchining bilim va malakalarni eng samarador metodlar va vositalar bilan o‘quvchilarga etkazishi tushuniladi.

2. **Tashkilotchilik malakasi:** o‘qituvchining sinf jamoasi, uning tarkibi, dinamikasi, sinf liderlari va past mavqedagilarni bilishi, shu ma’lumotlarni e’tiborga olib sinfni mohirlik bilan boshqarishi.

3. **Konstruktiv malaka:** dars va darsdan tashqaridagi jarayonni mohirlik bilan tashkil eta olish. Darsda o‘quvchilarga bilim va malakalar berishning eng oson va qulay yo‘llarini topa olish.

4. **Kommunikativ malaka:** dars va darsdan tashqari jarayonda o‘quvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘qituvchi muloqotini ijobiy tashkil eta olish. Pedagogik muloqot yordamida o‘quvchilarga zarur bilim va malakalarni bera olish qobiliyati.

Yosh o‘qituvchi qanday xatolarga yo‘l qo‘yadi?

Ko'pincha yosh o'qituvchilarning faoliyatini tekshirish quyidagi o'ziga xos kamchiliklarni aniqlashga imkon beradi.

Yosh o'qituvchilar, ota-onalar bilan bemalol, «yurakdan» gaplashishga qiynaladilar. Ular o'zlarini yo o'ta talabchan, yoki o'ta bo'sh tutadilar.

Ayniqsa, o'z nutqi, ovozidan ko'proq bezovta bo'ladilar, ba'zilar ortiqcha keraksiz harakatlar qilishadi yoki doska oldiga borib turishadi. Ko'pchilik yosh o'qituvchilar qo'llarini qayerga yashirishni bilmasdan, noqulay ahvolga tushib qoladilar. Shuningdek, qaddi-qomatga ham e'tiborlari kam. Ba'zilar bukchaygan holda boshlarini yerdan ko'tarmaydilar. Qo'llari besaranjom yoki qo'lida biror narsa bilan shug'ullanganday bo'ladilar. Ulardagi eng asosiy kamchilik nutq bilan bog'liq bo'lib, ovozlari jonsiz, bir xilda, ifodali o'qish va gapirish malakasining yo'qligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, diksiyaning aniq emasligi (talaffuzning aniq emasligi, ovoz o'ta past yoki o'ta yuqoriligi) kabi kamchiliklar o'qituvchiga dars jarayonida o'quvchilarga samarador ta'sirni bir muncha kamaytiradi.

O'qituvchining tashqi ko'rinishi estetik ta'sirchan, yuqori didli bo'lishi kerak. Tashqi ko'rinishga beparvo bo'lish ham, o'ta diqqatni qaratish ham yaxshi emas.

O'qituvchining sochi, kostyumi, taqinchoqlari va umuman kiyimlari yagona maqsadga yo'naltirilgan – ya'ni o'quvchilar shaxsining shakllanishiga samarali ta'sir eta olishidir. Taqinchoqlar va kosmetikadan foydalanishda ham me'yordan chiqmaslik kerak.

O'qituvchining qiyofasi, uning yuz ko'rinishi, harakatlari, qaddi-qomatini tutishi, chiroyli yurishi va boshqalar ta'lim-tarbiyada muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchi doska oldida ortiqcha, bachkana qiliqlar qilishi, ortiqcha kulish, keraksiz harakatlar qilish maqsadga muvofiq emas. O'quvchilar sizni sinfga qanday kirganingiz, o'z qiyofangiz, salomlashishingizdan sizga baho beradilar. O'ziga ishonchlilik, osoyishtalik va erkin harakatlar, ochiq ko'ngillik sizning hissiy ta'siringizni oshiradi.

Yosh o'qituvchining o'ziga ishonchsizligi, sinfdan qo'rqishi, uning butun ichki va tashqi holatiga ta'sir etib, ovozini bo'g'ib qo'yishi, oyoq va qo'llarining kuchsizlanib qolishi ("shalvirab qoldi" deyishadi) ruhiy holatiga (ko'rinishdan qo'rqish) ta'sir etib, salbiy natijalarni keltirib chiqarishi mumkin.

O'z-o'zini boshqarishni o'rganish, yuqorida keltirilgan salbiy holatlarning bartaraf etilishiga yordam beradi.

O'z-o'zini boshqarishning quyidagi turlari mavjud:

a) o'z-o'ziga ishonch, optimizm;

b) o'z xatti-harakatini nazorat eta olish (muskullarning zo'riqishga va o'ta bo'shashining oldin olishga erishish, harakatlari bir tempda, nutqda nafas olishlari).

v) pedagogik zo'riqishni yengillashtiruvchi mashqlar (mehnat, musiqa, kitob, hazil-mutoyiba, har xil o'yinlar orqali).

g) o'z-o'zini ishontirish (autogen mashqlar).

Bu borada V.A.Suxomlinskiyning ba'zi maslahatlaridan ham foydalanish mumkin.

Sinfga qovoq osig'liq holda kirmaslik zarur, ayniqsa kichik sinflarda o'quvchilar bilan hazil-mutoyiba qilish, ularga dalda berish lozim. O'quvchining va o'zining kelajagiga ishonish. Yosh o'qituvchilarga dars oldidan, o'zidagi ishonchsizlikni, hayajonni yo'qotish uchun relaksasiya seansi o'tkazilib, jismoniy va ruhiy bo'shashishga erishish mumkin. Bu **autogen mashqlar** deyiladi. Buning uchun tinch joyni tanlab, kucher (aravakash) shaklida o'tiriladi va maxsus tuzilgan formula yordamida qo'l-oyoqlarga, muskullarga ruhiy ishontirish bilan iliqlik va og'irlik yuboriladi. Muskullar bo'shashtiriladi va tinchlantiriladi o'z-o'zini tinchlantirishga tayyorlanilgandan so'ng quyidagi formulani ichida takrorlanadi.

"Men tinchman. Men bugun darslarni o'zimga ishongan holda va muvaffaqiyatli o'taman. Bolalar qiziqib eshitadilar. Darsda o'zlarini erkin sezadilar. Men darsga yaxshi tayyorlandim. Dars qiziqarli bo'ladi. Darsni men yaxshi o'taman. Bolalar darsimga qiziqib quloq soladilar. Parvardigor menga kuch

va iroda bergan. Men o'zinning jismim va ruhimni boshqara olaman. Kayfiyatim yaxshi. Dars berish qiziqarli. Dars berishni sevaman. O'quvchilar meni hurmat qiladilar va mening hamma talablarimni bajaradilar. Men dars berishni jon dilimdan sevaman.”

Pantomimika - bu gavda, qo'l va oyoqlarning harakatidir. Mohir o'qituvchi butun gavda va gavda a'zolari bilan bosh maqsadni, bilim berishni o'z obrazi orqali o'quvchiga yetkazadi. To'g'ri qaddi-qomat, to'g'ri talaffuz, o'qituvchining o'ziga ishonishidan, bilimidan darak beradi.

Egilib yurish, boshning pastligi, boshni egib yurish, qo'llarning shalvirab turishi kishining ichki kuchsizligini, o'ziga, o'z kuchiga ishonchsizligini ko'rsatadi.

Shuning uchun ham, o'qituvchi eng avval darsda, o'quvchilar oldida to'g'ri turishni o'rganishi zarur. Oyoqlar orasida 12-15 sm, bir oyoq sal oldinga chiqarilgan holda turiladi. Xatti-harakat iloji boricha latofatli, go'zal bo'lishi kerak. Ammo, soxta, sun'iy harakatlarning keragi yo'q.

Qaddi-qomat estetikasida ba'zi yomon odatlar juda xunuk ko'rinadi: u yoqdan – bu yoqqa silkinib turish, bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa og'irlikni tez-tez o'tkazish, qo'ldan ortiqcha narsa ushlab turish, boshni, qoshni, burnini artish, quloqni qashib turish va boshqalar pedagogik talablarga yot narsalardir.

Qo'l harakatlari juda keskin juda katta bo'lmasligi kerak. Iloji boricha qo'l harakatlari yoqimli, tasdiqlash, inkorlash ma'nosida bo'lib, aylanma shaklda bo'lishi maqsadga muvofiq. O'z o'rnida qo'l harakati fikrimizni tasdiqlashga, uning ta'sirini oshirishga yordam beradi.

Uning imo-ishoralarida aniq, tushunarli ma'no bo'lmog'i lozim. Imo-ishoralar tasviriy va psixologik turlarga bo'linadi. tasviriy ishoralar fikr yo'nalishini tasavvur etish, chizib berish uchun xizmat qiladi. Eng muhimi, psixologik testlar bo'lib, ular his-hayajon, tuyg'ularni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, o'qituvchi to'g'ri javobning ma'noliligini boshini uch marta ohista pastga egish orqali, javobdan qoniqmaganligini esa boshini ikki tomonga “siyrak-siyrak”

qilib chayqash orqali ifodalashi mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, ishoralar aytilmoqchi bo'lgan fikr to'g'risida oldindan ogoh etish uchun ishlatiladi, aytilgan fikrdan keyin ularni qo'llashning foydasi yo'q. O'quvchilarga aytiladigan fikr ta'sirini oshirish uchun oldinga qarab yurish, ularga dam berish uchun esa orqaga qaytish lozim.

Salom berganda qo'lni ko'krakka qo'yish va boshqa harakatlar boshqa kishilarga nisbatan hurmat belgisi ifodasidir.

Qaddi-qomatni to'g'ri tutishga turli jismoniy tarbiya mashqlari yordam beradi. Maxsus usullardan: devor oldida tik turish, butun tanani devorga yopishtirishga harakat qilish va boshqalardan foydalanish tavsiya etiladi. Eng muhimi, o'qituvchining o'z-o'zini nazorat qilishidir. O'qituvchi o'zini o'quvchining (yoki boshqa kishining) ko'zi bilan ko'ra olishi darkor.

Har doim o'quvchilarga yuz tutib turish, sinf o'quvchilaridan oldin ba'zan keyin yurish talab etiladi. Ayniqsa, muhim narsani aytmoqchi bo'lganda oldinga bir ikki qadam tashlanadi. Ayrim hollarda o'qituvchining orqaga chekinishi o'quvchilarga dam berish(qisqa)ni bildiradi.

Mimika. Mimika bu his-tuyg'ularni, fikrlarni, kayfiyatni yuz muskullari yordamida bera olish deb tushuniladi. Ba'zan boshqa kishilarga(o'quvchilarga) murabbiyning yuz ifodasi uning so'ziga qaraganda kuchliroq ta'sir etadi. Mimika va qiyofa so'zning, nutqning, fikrning ta'sirchanligini oshiradi. Uning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini yengillashtiradi. Yuz harakatlari faqatgina o'quv tarbiya maqsadda qo'llanishi lozim. Yuz ifodasi butun qiyofa kabi o'ziga ishonch, xayrixohlik, hukm, norozilik, xursandlik, faxrlanish, loqaydlik, qiziquvchanlik, halollik kabilarni ifodalay olishi lozim. Bolalar o'qituvchining kayfiyatini, o'qituvchining tashqi qiyofasidan bilib oladilar. Shuning uchun zarur vaqtda o'qituvchi his-tuyg'usini yashira olishi kerak. Uyda, ro'zg'ordagi tashvish, oila kayfiyatini sinfga olib kirmasligi kerak. Yuzda insonning kayfiyatini ifoda etuvchi eng muhim a'zolar ko'z va qoshdir. Ushbu ikki a'zo yordamida juda ko'p fikrlarni kayfiyatni bildirish mumkin. Qiziqish, norozilik, hayron qolish, xursandchilik,

ishonch, ishonchsizlik, hurmat, mazax qilish va shunga o'xshagan his-tuyg'ularni ko'pchiligini yuz bilan – mimik harakatlar bilan ifoda etish mumkin. Qoshning yuqoriga ko'tarilishi hayratlanishni, chimirilishi diqqatni to'plashni, qimirlatmasdan turish – xotirjamlikni, loqaydlikni, tez harakatga kelishi tang qolishni ifodalaydi. Ko'z kishining eng ta'sirchan organi hisoblanadi. O'qituvchi o'z yuz tuzilishining imkoniyatlarini yaxshilab o'rganib chiqishi lozim. U har bir hodisaga nisbatan o'z ko'z qarashlari bilan o'zining ijobiy-salbiy, betaraf munosabatini ifodalay bilishi lozim. Uning ko'zi "olma kesak" termasligi yoki "baliq ko'z" bo'lmasligi lozim.

K.I.Stanislavskiy "Ko'zning ma'nosizligi – qalbning bo'shlig'i" degan edi. Bu borada mashhur yozuvchi L.Tolstoyning qimmatbaho psixologik fikrlari diqqatga sazovordir. Muallif "Ko'zlar borki, o'yib olar, ko'zlar borki, yeyman der, ko'zlar borki kulib turib yig'lar, ko'zlar borki, yig'lab turib kular...". Muammoga oid neyropsixolog Gans Sale (stress nazariyasining ijodkori) o'z laboratoriyasiga ishchi ilmiy xodimlarni ko'ziga qarab ishga qabul qilar ekan. Rostdan ham insonning qalbi uning ko'zida ko'pincha namoyon bo'ladi. Xursandchilikda – ko'zlardan xursandchilik porlaydi, ko'p gapiradi, yordam berishga tayyor bo'ladi. Qo'rquvda – ko'z katta ochilgan, qoshlar yuqoriga ko'tarilgan, ovozi titragan va hokazolarda seziladi.

Ko'z o'quvchilarga qaragan bo'lishi kerak, polga, shipga, tashqariga qaramasligi kerak. Hamma o'quvchilarni nazardan qochirmaslik kerak.

Ko'ruv diqqati: birinchi marta sinfga kirganda, bironta o'quvchini tanlab butun diqqatini o'sha o'quvchiga qaratiladi (tor obyekt), keyin asta-sekinlik bilan bir nechta o'quvchiga diqqat qaratiladi. (o'rtacha torlikdagi obyekt), yana asta-sekin butun sinfni nazar ostiga olish mumkin (keng maydondagi obyekt) va shu maydonni nazardan qochirmaslik kerak.

Mana masalan quvonchli holatni ifodalovchi belgilar: tabassum, ko'z yashnaydi, haddan tashqari imo-ishoralar, so'zamollik, boshqalarga yordam berish istagi ko'zga tashlanadi.

O'qituvchilarning nazari o'quvchilarda bo'lmog'i lozim. Ular orasidagi ko'z aloqasi mashg'ulotlar davomida mustahkamlanib borishi kerak. Biroq shuni ham unutmaslik lozimki, katta yig'im, mitinglarda so'zga chiqqanlar bunday aloqadan voz kechish lozim. Chunki ko'pchilik tomonidan hosil bo'ladigan biomaydon notiqqa salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham olomonga xuddi devor yoki gulzorni kuzatgan kabi nazar tashlagan maqsadga muvofiq bo'ladi: olomon biomaydoni notiqqa salbiy ta'sir ko'rsata olmaydi.

O'qituvchining nutqi – pedagogik mahorat ko'zgusi sifatida.

Olimlarning hisoblashlariga ko'ra o'quv uchun ajratilgan vaqtning taxminan $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ qismi o'quvchilarning o'qituvchi nutqini eshitishlari va tushunishlari uchun sarflanadi. Demak, o'quv materialining o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishi o'qituvchi nutqining kamoloti va yorqinligiga bog'liq ekan. Haqiqatdan ham A.Avloniy ta'kidlaganidek, "so'z insonning daraja va kamoli, fazilatini ulug'lab ko'rsatadigan tarozidir. Aql sohiblari kishilarning fikr va niyatini, ilm va quvvatini qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilur". Ayniqsa, o'quvchilar o'qituvchi talaffuzi nutq texnikasiga katta e'tibor beradilar. Duduq kirish, tovushga taqlid kabi so'zlarning masalan, "aytaylik", "xo'sh", "anaqa", "o'tga-bo'tga", "demak" kabi so'zlarning o'rinsiz ravishda ko'p takrorlanishi o'quvchilarning ensasini qotiradi. Bunday hol faqat maktab o'quvchilari orasidasidagina emas, balki oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilari orasida ham uchrashi achinarli holdir.

Kishining ovozi, tabiati o'zgarmas degan fikrlarga qo'shilib bo'lmaydi. Hozirgi zamon fiziologiya fanining dalolat berishicha, ovoz sifatni mutlaqo o'zgartirish mumkin. Bu tarixiy faktlar bilan ham isbotlangan.

Hozirgi vaqtda nutq texnikasiga doir mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Bu tizim teatr pedagogikasi tajribasiga tayanadi hamda nutq paytida to'g'ri nafas olish tanaffus va diksiyani so'zlash kabi ko'nikmalar majmuasidan tashkil topgandir. Mazkur tizimni o'zlashtirgan istalgan o'qituvchi o'z nutqi orqali o'quvchilarda o'zi istagan bilim, ko'nikma va malakalarni singdira oladi, tarbiyalay oladi.

Qadimgi Gretsiyada tugʻilib oʻsgan Demosfen qaddi-qomati koʻrimsiz, ovozi boʻgʻiq (boshini bir tomonga burib turadigan yomon odati ham bor edi) boʻlib, odamlarning oldida gapirishga uyalar edi. Lekin, Demosfenning yagona orzu-havasi orator – notiq boʻlish edi. U uzoq vaqt, muntazam ravishda oʻz ustida ishlash natijasida Gretsiyadagi eng mashhur siyosiy notiqqa aylandi. V.Napoleon ham ogʻziga kichkina toshchalar solgan holda shovqinli daryo qirgʻogʻida nutqini mashq qilish natijasida, ajoyib notiq boʻlib yetishdi. U doimiy, izchil ishlash bilan katta yutuqlarga erishdi. Nutq texnikasi asosan teatral-sahna pedagogikasida ishlab chiqilgan.

Nafas olish organizmi tirik saqlash bilan birga, hosil qilinadigan energiya kuch manbai hamdir. Har kungi oʻzaro suhbat davomida nafas olish qiyin emas, ammo oʻqituvchi uzoq vaqt gapirishi, maʼruza oʻqishi jarayonida nafas mashqini olgan boʻlmasa, qiynalib qoladi. Nafas olish yurak qon tomir ishi – puls tezlashadi, inson yuzi qizarib ketadi. Hatto nafas qisilishi ham paydo boʻlishi mumkin.

Nafas olish texnikasida toʻgʻri foydalanishning inson sogʻligʻiga katta foydasi bor. Fiziologiyada toʻrt xil nafas olish binafshidan farqlanadi:

1. Yuqorigi nafas – bu nafasda yelka va koʻkrak qafasining yuqori qismi qatnashadi. Bu kuchsiz, yuzaki nafas olishdir. Bunda faqat oʻpkaning yuqori qismi qatnashadi.

2. Koʻkrak nafasi – bu nafasda qobirgʻalararo muskullar qatnashadi. Oʻpkaning eniga hajmi kengayadi, ammo diafragma kam qatnashadi. Shuning uchun nafas chiqarish yetarli boʻlmaydi.

3. Diafragmal nafas - bu nafasda diafragmalning pastga (qorin tomoniga) choʻzilishi yuz beradi va oʻpkaning nafas olishidagi roli uncha yetarli boʻlmasdan qoladi.

4. Diafragmal-qobirgʻa nafasi. Bunday nafasda oʻpka eniga va boʻyiga oʻzgaradi va diafragmaning qisqarishi, qobirgʻalararo muskullar va qorin muskullari qatnashadi. Bu eng toʻgʻri nafas olish boʻlib, asosan nutq nafasdan ushbu usulda foydalaniladi.

O'quvchilarga "Diafragmal – qobirg'a nafasi"ning mexanizmini chizmalarda gapirib berish kerak.

Ammo, oddiy nafas olgandagi havo nutq uchun kamlik qiladi. Nutq nafasida nafas chiqarish, nafas olishga qaraganda ancha cho'ziqroq davom etadi. Ovoz nafas chiqarganda yuzaga keladi. Diafragmani, qorin muskullarini va qovurg'alararo muskullarni mustahkam qiluvchi maxsus mashqlar mavjud. Bularga yotgan joyda burun orqali chuqur nafas olish kiradi. Siz o'pkaning kichik bo'lakchalari nafasga to'lib kelayotganini, qorin muskullarining taranglashayotganini va pastki qovurg'alarning kengayayotganligini sezasiz. Xuddi shunday mashqni tik turgan holda bajarishga urinib ko'rish kerak. Ammo, iloji boricha havo o'pkaning pastki qismlarida bo'lishi zarur.

Ovoz – ayniqsa, yaxshi ovoz maxsus mashq qilmasa, ba'zan yo'qolib ketadi. Ovoz apparati uch bo'limdan iborat:

1. Generator – ovoz generatsiyasi ovoz paylarida hosil bo'ladi, bunda og'iz bo'shlig'ining roli kam. Ovoz paylari shovqin va tonlarni farqlaydi.

2. Rezonator tizimi – bunda tomoq, halqum, burun bo'shlig'i, og'iz bo'shlig'i qatnashadi va ular ovozning kuchini (statikasini) va dinamikasini ta'minlaydi.

3. Energetika tizimi – o'pkadan kelayotgan kuchli nafasning miqdori va tezligini ta'minlaydi.

Demak, ovoz tomoqdan (o'pkadan) kelayotgan havoning ovoz paylari orqali o'tganda hosil bo'ladi va og'iz bo'shlig'i yordamida kuchayadi. Pedagogikning nutqi uchun avvalambor tovushning kuchi zarur. Bu o'pkadan kelayotgan nafasning kuchiga va tezligiga bog'liq.

Tovushning yuqoriligi – bu tovushni uzoqqa yetkaza olish va yuqori-pastligini boshqara olishdir.

Tovushning hakaratchanligini va o'zgaruvchanligini tovushning mazmuniga, sharoitiga, tinglovchilarning kayfiyatiga qarab oson o'zgartira olish mumkin. Harakatchanligi – past, o'rta, yuqori tiplarga bo'linadi.

Diapozon – ovoz hajmi, tonlarining eng past va eng yuqori chegaralaridir.

Tembr – ovozning shiraligi, ohangi, ochiqligi va yoqimlilikidir. Har bir insonda o'ziga xos individual ovoz bo'ladi.

Ovozning tembri rezonatorlar yordamida o'zgaradi. Yuqori rezonatorlar(bosh) va pastki(ko'krak) bo'linadi.

Pastki ko'krak rezonatorlari: traxeya va katta bronxlar; yuqori-bosh rezonatorlariga: bosh quyisi, burun bo'shlig'i, og'iz bo'shlig'i kiradi.

Ongli ravishda ovozni mashq qildirish uzoq, muntazam va individual davom etadi. Tadqiqotchilar shuni ko'rsatadiki, past ovoz o'quvchilar tomonidan yaxshi idrok etiladi. Past ovoz ularga yuqori ovozga nisbatan yoqadi. Yuqori ovozli o'qituvchilar kasalliklarining 40,2 %ini ovoz kasalliklari tashkil etadi. Ovoz kasalligining sabablari: a) yuqori ovozda gapirish; b) ovoz apparatlaridan to'g'ri foydalanmaslik; v) ovoz gigiyenasiga amal qilmaslik; g) ovoz apparatlarining tug'ma kamchiliklaridir. Turli xil ovoz kasalliklarining oldini olish maqsadida ishdan so'ng pedagog 2-3 soat davomida kam va sekin gapirish kerak. 3-4 soat dars berishdan so'ng bir soat ovoz apparatlariga dam berish kerak.

O'qituvchilar asabiylashmasligi, ayniqsa, ovqat yeyish kun tartibiga rioya qilish kerak. Masalan: ovoz apparatlari achchiq, issiq, sovuq, spirtli ichimliklar, chekish ovoz paydo bo'lish a'zolarining qizarishiga, yallig'lanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tomoqni qurib qolishdan saqlash uchun mutaxassislar soda va yod eritmasi bilan halqumni chayib turishni tavsiya etadilar. Quyidagi maslahatlar ham o'qituvchilarga foydali:

1. Bir xil tonda gapirish ovoz muskullarini charchatib qo'yadi. Agar har xil ifodali belgilar bilan gapirilsa – ovoz apparatlari sog'lom bo'ladi.

2. Bo'r-melning mayda changlarini ovoz paylari uchun juda ham zararli, doimo doskani xo'l latta bilan artish kerak.

3. Dars bergandan so'ng, agar havo sovuq bo'lsa, tez yurmaslik kerak. Chunki, sovuq havo halqumni yallig'lantiradi.

O'quvchilarning o'qituvchi nutqini yaxshi idrok etishi uchun o'qituvchi tovush, so'zlarni aniq va ifodali talaffuz etishi kerak. Tovush, bo'g'in va so'zlarni to'g'ri talaffuz etishda ovoz apparati: lablar, til, tish, jag'lar, tanglay, kichik til, halqum, ovoz paylari qatnashadi. Nutqdagi organik kamchiliklarni jarrohlik va logopedik uslublar bilan bartaraf etish mumkin.

Noorganik kamchiliklar esa: to'ng'illab gapirish, soqovlanish, duduqlanish, ba'zi bir tovushlarni talaffuz eta olmaslik, burunda gapirish – manqalik, tez gapirish, chala gapirish.

Bularni bartaraf etish uchun nutq organlari harakati – artikulyatsiya mashqlari – artikulyatsiya gimnastikasi o'tkaziladi. Bu ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: a) nutq apparatlarini mashq qildirish, b) har bir unli va undosh tovushlarning to'g'ri artikulyatsiyasini mashq qilish.

Nutqning tezligi, alohida bo'g'inlarning va so'zlarning jaranglashi, shuningdek, nutq ritmidagi pauzalarga rioya qilish nutqining ritmini tashkil etadi. K.S.Stanislavskiyning ta'kidlashicha: "Intonatsiya va pauzaning o'zi, so'zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy ta'sir etadi". Nutq tezligi o'qituvchining individual xususiyatlariga, nutq mazmuniga va muloqot vaziyatiga qarab o'zgaradi. Ruslarning optimal nutq tezligi bir minutda 120 ta so'z ekan. Ammo, V-VI sinflarda tekshirilganda 60 dan, 10-sinflarda 75 ta so'zdan oshmasligi aniqlandi. So'z qanchalik muhim bo'lsa, u shuncha cho'ziq aytiladi. Ma'ruza ham muhim bo'lsa, dona-dona qilib tezligini sekinlashtirgan holda talaffuz etiladi.

Pedagogik xayol – pedagogik ta'sir ko'rsatishning tarkibiy qismi sifatida. Pedagogik xayolni taxminan quyidagicha tasavvur qilish mumkin:

- Pedagogik faoliyatga hamkorlik ko'rsatish bosqichidagi xayol;
- Bevosita tadbir, dars oldidagi pedagogik xayol;
- Pedagogning ijodiy kayfiyatini rag'batlantiradigan xayol;
- U yoki bu harakat, hodisaning sababini bilib olishga yordamlashadigan xayol;
- Istiqboliy pedagogik xayol;

- Pedagogik xayolning asosiy yo‘nalishlari:
- Pedagogik vaziyatni tahlil qilishga yordam beradigan xayol;
- Pedagogik vazifani samarali hal etishga qaratilgan xayol;
- Pedagogik ta‘sir natijalari oldindan ko‘ra olishni ta‘minlovchi xayol;
- Tarbiyalanuvchilarni his-tuyg‘ular va niyatlarini oldindan bilishga yordam beradigan xayol;

Xayolning ana shunday vazifalari o‘quvchi shaxsini axloqiy, aqliy rivojlanishi istiqbolini ta‘minlaydi. Har bir o‘quvchi va jamoa psixologiyasida o‘zgarishlarini seza bilishi, empatiya rivojlangan bo‘lishi lozim. Busiz tarbiyachi va tarbiyalanuvchi orasida bir-biriga ta‘sir ko‘rsatish samaradorligi hosil bo‘lmaydi. Hissiy o‘xshatish tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatishni eng ijtimoiy psixologik tarkibi qismi bo‘lib, ko‘p tomonlama rol o‘ynaydi.

U **birinchi bosqichda** pedagogik niyat tug‘ilishi bosqichida pedagog bolalar bilan bo‘ladigan munosabatni rejalashtiradi.

Ikkinchi bosqich – niyatni ishlab chiqarish bosqichida hissiy o‘xshatish ancha faol harakat qiladi.

Uchinchi bosqich – sinf bilan bevosita muomala jarayonida niyatning gavdalanishi va amalga oshish bosqichida hissiy o‘xshatish pedagogikaning muomaladagi tezkor aloqani saqlashni umumiy prinsipi sifatida namoyon bo‘ladi. Ta‘sir ko‘rsatishning muayyan natijalarini his qilish va ilgari rejalashtirishga va tuzatish kiritadigan usullarni va joriy pedagogik vaziyatdan yo‘l topishga yordam beradigan vaziyatli nodir hodisa sifatida tanlash imkonini beradi.

Pedagogik ijodkorlik to‘rtinchi bosqich hissiy o‘xshatish amalga oshiriladigan faoliyat va muomalaning mumkin bo‘lmagan natijalarini tasavvur etish va sezish, ularning yo‘nalishini aniqroq va maqsadga muvofiqroq rejalashtirishga yordam beradi.

Uning tuzilishi quyidagicha:

- hissiy pedagogik;
- o‘xshatish, ta‘sir ko‘rsatish;

Pedagog faoliyatining g'oyat murakkab jihatlarini amalga oshirish uchun pedagogik diqqatni boshqara bilish lozim.

Pedagogik diqqat pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida bir qator olimlarning asarlarida ancha to'laroq o'rganib chiqilgan. Diqqatning tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga alohida rolini ayniqsa, K.S.Stanislavskiy aniqlab bergan "Diqqat sovuq" mulohazakor diqqat emas, balki hissiy, faol diqqat – barqaror diqqat holatini uyg'otishga yordam beradi.

Diqqat ko'p tomonlama bo'lmog'i kerak. Ijodiy pedagogik diqqatning quyidagi xususiyatlari mavjud. Ko'p obyektivlik, jo'shqinlik, amaliylik, barqarorlik, u aqliy, hissiy va irodaviy xususiyatlarga ham egadir. Diqqatning jo'shqinligi 3 xil darajaga ega:

- *diqqatni bir nechta obyektga yo'naltirishni bilish;*
- *asosiy narsani ajratish,*
- *ikkinchi darajali narsani nazorat qilish, bilish;*

Diqqatning yangi obyektlarini diqqat maydoniga kiritish, yangi ob'ektlarning paydo bo'lishini oldindan belgilab olish.

diqqatning jo'shqinligi - diqqat faoliyatidagi to'sqinliklarni yig'ishga qodir bo'lib qolmasdan, balki ularni oldindan payqashga ham qodir.

barqaror va amaliy diqqat - katta yoshdagi kishida diqqatining hajmi 4-6 obyektga yetadi. Shuning uchun obyektlarni soni ko'paygan sharoitda mashq qilmagan kishidan nazorat yo'qolishi mumkin. Sarosimaga tushish holati boshlanadi. K.S.Stanislavskiy "Aktyorning roli ustida ishlash" nomli asarida diqqatning hajmi haqida gapirar ekan. Diqqatning kichik, o'rta va katta doiralarni ajratib ko'rsatadi hamda diqqat doirasini kichikdan kattaga qarab sekin-asta kengaytirib borishni tavsiya qiladi. Uning bu fikri pedagog faoliyatiga ham to'liq taalluqlidir.

Bo'lajak pedagogni aktyorlik psixotexnikasini amaliy usullariga o'rgatishda harakat, diqqat, organik, mushaklar erkinligi, xayol, muomala, tagma'no, vazifadan tashqari vazifa, to'ppa-to'g'ri harakat – K.S.Stanislavskiy sistemasining asosiy

tushunchalari bo'lib, ularni bo'lajak o'qituvchi o'zlashtirib olishi foydalidir. K.Stanislavskiy o'gitlaridan biri "Ishlab chiqarishga doir harakat har qanday majburiylikni tashabbusiga aylantirishdir". O'qituvchining harakati diplomatik uchrashuv muhim psixologik narsa hisoblanadi. Sinfga kirish pedagogik safarbarlikni va ayni vaqtda teatr "erkinlik", ko'tarinkilikni talab qiladi. Sahnadagi asosiy hodisalardan biri kelish va ketishdir. Tashqi ko'rinish o'qituvchi safarbarlikning qo'shimcha guvohidir. Pedagogning sinfda turish holati o'zining alomatlariga ega. Masalan: chap qism eng oddiy murabbiyning tili "Oddiy bo'lishlik"ni bildiradi. Bunda ko'z qarashi g'oya harakatining o'ng qismidagi bo'sh makonga "haydaydi". Chunki ko'z shartli-refleksli fiziologik mexanizmlar tufayli fazoni chapdan o'ng tomonga qarab "o'qiydi". Undagi kompozitsiya tugallikka intiladi. Chunki chap qismdagi fazo o'ng tomonda joylashgan. Kompozitsiyani qisib qo'yganday bo'ladi va bu bilan uni ahamiyatliroq, salobatliroq qiladi. Pedagogikaning o'quvchilarga yuzi bilan qarab turishi (unga) yoki burilib turishi ham o'ziga xos xususiyatga ega.

Muskullarni ozod qilish pirovard natijada ortiqcha hayajonlanishga barham berishni maqsad qilib qo'yadi, ya'ni psixik zo'riqishni yengishga yordam beradi. Qo'l mushaklarini bo'shatish uchun irodani zo'riqtirish mashqini o'tkazish lozim: irodani zo'riqtirish, barmoq muskullarini bo'shatish lozim. Navbatdagi mashq – zo'riqishni va bo'shashni alohida-alohida sezish mashqida, masalan: o'ng va chap oyoq, chap qo'l va o'ng oyoqni zo'riqtirish mumkin.

Xotira, diqqat va xayolni mashq qildirish – aktyorlik psixotexnikasining 3 asosiy qismi.

Xotirani mashq qildirish qoidalari va usullar K.S.Stanislavskiy va uning shogirdlari tomonidan ishlab chiqilgan.

M.Chexov "Aktyorning texnikasi to'g'risida" nomli kitobida quyidagi mashqlarni keltiradi.

1-mashq. Oddiy buyumni tanlab oling. Uni ko'zdan kechirib chiqing. Buyumga "qarash"dan qochishda o'zingiz uchun uning tashqi ko'rinishini

tavsiflang. Diqqat jarayonini tashkil etuvchi hamma to'rt harakatni ichidan (psixologik) takrorlang: buyumni qo'lga olib, uni o'zingizga torting, unga intiling, u bilan birga qo'shilib ketishga harakat qilganday ichiga kiring. Bu harakatning har birini dastlab alohida-alohida keyin birgalikda qiling, ikkitadan, uchmadan va h.k. qilib birlashtiring. Mashqni davom ettiring, shuni kuzatib boringki, sizning sezish a'zolaringiz ham, davo mushkulotlaringiz ham ortiqcha zo'riqmasin. Diqqatning quyidagi tartib almashtiring:

1-oddiy ko'rinadigan buyum

2-tovush

3-odam nutqi

4-esga tushgan oddiy buyum

5-esga tushgan tovush

6-esga tushgan odam nutqi (so'z yoki bitta iborat

7-siz yaxshi bilgan, esga tushgan kishi obrazi

8-pyesa yoki adabiyotdan olingan obraz, xayoliy mavjudot, manzara, me'moriy shakl va shu kabilardan siz o'zingiz yaratgan obraz...

Mashqlarning uzoqligidan ko'ra, ularning muntazamligi (bir kunda ikki-uch marta) muhimdir. Vaqti-vaqti bilan murojaat qilib ko'ring.

Diqqat, xotira va xayol bir-biriga bog'liq hodisalar bo'lib, ularni K.S.Stanislavskiy "aktyorlik psixikasining uch asosiy qismi" deb atagan.

Muomalani mashq qildirish usullari.

Muomala – falsafa, sotsiologiya, kibernetika, tilshunoslik, psixologiya va pedagogikada ilmiy tadqiqotlarning alohida fanlararo sohasi deb qaraladi. Pedagogik kategoriya bo'lgan muomala o'zaro bog'langan uch nuqtayi nazardan qarab chiqiladi va ularga muvofiq ravishda bo'lajak pedagoglarning muomalasini tarbiyalash mumkin:

Respublikamiz mustaqil taraqqiyoti, ijtimoiy madaniyatida ishtirok etish;

Erkin fikrlovchi vatanparvar, insonparvar shaxsni shakllantirish;

Ijodiy individuallikni rivojlantirish.

O'quvchilarni muomalaga tayyorlash ularda quyidagi fazilatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi:

- ijodiy tafakkurni;
- nutqni erkin egallashni;
- empatiyada qobiliyatni;

Muomala sohasidagi ijodiy yo'l-yo'riqlarni;

O'zaro fikr almashish malakalarini.

K.S.Stanislavskiy shaharlararo o'zaro muomalaning boshlang'ich bosqichiga katta ahamiyat berish kerak, deb hisoblagan edi. Bu bosqich "Obyekt qalbini ko'z changali bilan sinab ko'rishga" asoslangan, bu begona qalbnı subyekt va erkin muomala harakatining 5 ta majburiy bosqichini belgilab berdi.

1 – bosqich – tevarak-atrofdagi sharoitda mo'ljal olish va obyekt tanlash, muomala obyektiga qarab yo'l tutish;

2 – bosqich – obyekt diqqatini o'ziga tortish;

3–boskich – muomalaga "moslashish", sherikni to'lqinlantiradigan narsaga tayyorlash va moslashtirish;

4 – bosqich – sherikni ichki nazar bilan ko'ra olish;

5 – bosqich – sherikni teskari aloqaga doir javobini idrok etish, uning muomalaga tegishli xayollari, idroklardan olgan ta'sirlarini ma'lum qilish.

Muomalani mashq qildirish 6-12 o'quvchidan iborat mashq guruhlaridan o'tkaziladi. Ba'zan guruh a'zolari sonini ko'paytirish mumkin.

Mashq guruhi ishining asosiy prinsiplari:

1. Ishonchli va oshkora muomala uchun sherikka ta'sir ko'rsatish va axborotning hissiy mazmunini ma'lum qilish, muomala qilinayotgan subektning o'zi ma'lum qilinayotgan narsani qanday ko'rishni bilish;

2. Muhokamalarda javobgarlik;

3. Samimiylikka rioya qilish;

4. Rahbarlikning ijtimoiy psixologik mashq o'tkazishning umumiy qoidasiga muvofiq amalga oshirilishi; bunda "sheriklik"(T.S.Yasenkov) prinsipi asosiy prinsip hisoblanadi.

Rahbarlik xarakteri demokratik bo'lib, rahbar ishtirok etmaydigan, o'z-o'zini boshqarish prinsipi bo'yicha ayrim mashg'ulotlar o'tkazishga yo'l qo'yiladi. Hammasi bo'lib 30 ta dan 50 tagacha "sessiya" o'tkaziladi. Har bir mashg'ulotdagi ish 1-1,5 soatdan oshmaydi.

Kirish quyidagi psixogimnastik mashqlar bilan boshlanadi:

1. Harakatlanish tarzidagi usullar – psixogimnastikasi;
2. Guruhiy qo'shiq aytish yoki raqsga tushish;
3. Musiqa tinglash (birgalikda);
4. "Psixorasm" - berilgan mavzuda loyihaviy rasm chizish;
5. Harakatlanishga doir o'yinlar;
6. So'zsiz muomala;
7. Og'zaki muomala;
8. Sotsiogrammalar tuzish (guruhdagi o'zaro munosabatlar haqida);
9. O'yinlar;
 - kim qanday?
 - fahm-farosat;
 - bojxona;
 - oltinchi tuyg'u;
 - sen kimsan;
 - gavda tili;
 - halokat;
 - plyuslar va minuslar;
 - orqasi bilan;
 - qattiq hayajonli harakatsiz;
 - his-tuyg'ularni so'zsiz ifodalash;
 - harakatli sotsiogramma. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

1. Qatnashchilardan birining ustun mavqeda bo'lishi;
2. Kim kimga yordam bermog'i;
3. Mayllar;
4. Dilqashlik (diqqat kimga qaratilgan);
5. Diqqatni talab qilish;
6. Bog'liqlik;
7. Bo'ysunuvchanlik;
8. Musobaqa;
9. Ishonchsizlik;
10. Yoqtirmaslik;
11. Tajovuzkorlik.

Xuddi shu nuqtayi nazardan shaxslararo harakatlarni qabul qiluvchi kishiga nisbatan ham tahlil qilinadi, lekin teskari belgi bilan tahlil qilinadi. Masalan, ustun mavqeyini tahlil qilishda sizni himoyadagi o'z fikriga ishontirgan kishi, kim sizning yoningizni olgan bo'lsa, o'sha kishi hisobga olinadi va h.k.

Nutq texnikasi va madaniyati.

Ta'lim va tarbiya asosan so'z, nutq yordamida amalga oshadi. Shuning uchun ham o'qituvchining nutqiga umuman madaniy, kasbiy va pedagogik va boshqa juda ko'plab talablar qo'yiladi. Nutq asosan og'zaki va yozma nutq turlariga farqlanadi.

O'qituvchi nutqining ko'p qismini og'zaki nutq tashkil etadi. Og'zaki nutqning vazifasi:

- a) o'qituvchi va o'quvchi orasidagi umumiy muloqotni amalga oshiradi;
- b) nutq yordamida o'qituvchi o'quvchilar ongiga, istak va motivlariga, his-tuyg'ulariga ta'sir etib, agar zarur bo'lsa, ularning kamchiliklarini korreksiyalashga, to'g'rilashga xizmat qiladi;
- v) ta'lim jarayonida olingan bilimlarni butunligicha idrok etish, bilim va tushunchalarning o'quvchi ongiga ongli ravishda mustahkamlashiga yordam beradi;

g) nutq yordamida o'quvchilarning o'quv va amaliy faoliyatlarini samarador tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Darsda o'qituvchi nutqining qanchalik ahamiyatli ekanligini tushunish uchun 2 ta o'qituvchi darsining kirish qismini tahlil qilamiz:

Birinchi o'qituvchi: "Bugun bizlar siz bilan ajoyib bir asar g'azal mulkinging sultoni hazrat A.Navoiyning "Qush tili" dostoni haqida gaplashamiz. Farididdin Attorning shu nomdagi go'zal asari yosh Alisherni 6 yoshlidagi haddan tashqari qiziqtirgan bo'lib, uning yosh qalbini maftun etgan edi. Asar shoirga shunchalik tasir etgan ediki, u umrining oxirida shu mavzuga qaytib, o'ziga xos – bir shoh asarni yaratdi. Asarda asosiy g'oya – bosh vazifa: Oллоhni izlash bilan inson o'zini, o'zligini izlash mashaqqati tasvirlangan. Ya'ni "o'zini bilgan odamgina ollohni biladi"-deb bekorga aytilmaganligi yana bir bor isbot etiladi.

Ikkinchi o'qituvchi; "Salom bolalar. Dars boshlandi, darslik va keraksiz kitoblarni yopamiz, gap so'zlar tamom. Hamma menga quloq solsin. Bugun sizlar bilan A.Navoiyning "Qush tili" dostonini o'rganamiz. Oralaringizda shu asarni o'qiganlar bormi? Bo'lsa, qo'lini ko'tarsin. Uch kishi, juda kam, o'qingizlar, bu yalqovlik belgisidir».

Birinchi o'qituvchi, o'quvchilarga asar haqida hissiy ko'tarinkilik ruhida, kirish so'zi bilan o'quvchilarning diqqatini qamrab oladi.

O'qituvchining nutqi, his-tuyg'usi, yuz qiyofasi shunchalik ta'sirchan ediki, u bu asarni birinchi marta gapirib berayotgandek edi. O'quvchilarning g'ovurg'uvuri bilan boshlangan dars, asta-sekin sinfning jimjlitligiga aylandi. Ikkinchi o'quvchining o'quvchilar bilan muloqotida ortiqcha so'zlar ko'p, rasmiy, befarq, u o'quvchilarning diqqatini ortiqcha narsalarga qaratadi.

Shunday qilib, birinchi o'qituvchining nutqi "unumli" hisoblansa, ikkinchi o'qituvchining nutqi "unumsiz" hisoblanadi.

O'qituvchining og'zaki nutqi ikki xil turda: monologik va dialogik nutqlarga bo'linadi. Monologik nutq turi o'qituvchining faoliyatida qo'llaniladi. Uning

quyidagi shakllari: hikoya ma'ruza, izoh, tushuntirish, baho berish va boshqalar mavjud.

Dialogik nutq: Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilar bilan sinfdan tashqarida gaplashishi, salomlashishi va boshqalar ham kiradi. Sinfdan tashqari (yoki maktabdan tashqari sharoitda) o'quvchilar o'qituvchining nutqiga ko'proq e'tibor beradilar.

Norasmiy sharoitda o'qituvchi o'zining nutqiga, xatti-harakatiga, fikriga javobgarlik yuqori bo'lishi kerak. Chunki, sinfdan tashqari faoliyat jarayonida o'qituvchining xatti-harakatini o'quvchilar ko'pincha namuna sifatida qabul qiladilar. O'qituvchi nutqi ma'lum pedagogik vazifani bajarishi va ma'lum pedagogik talabga javob berishi zarur. Bular quyidagilar:

a) Nutqning lug'aviy, grammatik va boshqa jihatdan to'g'riligi; ya'ni zamonaviy adabiy til me'yorlariga rioya qilishi: aksentologiya, orfoepik, grammatik va boshqa jihatlariga etibor berish;

b) Nutqning ifodaliligiga qo'yiladigan talab: nutqning his-tuyg'uga boyligi, yorqinligi, shiraliligi. O'qituvchi nutqining lug'aviy, madaniy jihatdan sofligi va tozaligi, nutqda ortiqcha so'zlarning ("Xo'sh", "Demak", "Endi"...") va boshqalar) yo'qligiga (yoki kam ishlatish)ga e'tibor berish.

O'qituvchining nutqida mahalliy shevalarning ko'pligi: a) shevada gapirish nutqning yorqinligini, idrok etishini buzadi; v) o'zbek tilida bir nechta dialektlarning (shevalarning) mavjudligi. O'quvchining yagona adabiy til me'yorlariga rioya qilishi juda muhim; g)shuningdek, gapning egasi, kesimi va boshqa tarkibiy qismlarini o'z o'rnida ishlatishga e'tibor berish zarur; d) o'qituvchi o'z nutqida ilmiy terminlarning ma'nosini o'quvchilarga keng va sodda shaklda bayon etishi o'qituvchining kasbiy madaniyatini ko'rsatadi.

O'qituvchi nutqining asosiy vazifalari quyidagilar:

a) bilim va malakalarni o'quvchilarga to'la qonli ravishda yetkazib bera olish. O'qituvchilarning nutqi o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak. Faqat shunday holdagina, berilayotgan bilimlarni o'quvchilar tomonidan idrok qilish

jarayoni yetarli darajada kechadi. Yaxshi idrok etilgan bilimlar xotirada yaxshi saqlanadi.

Bir yozuvchi bolalik davridagi o'qituvchisining nutqini: "Uning gaplari miyamga mixdek qoqilib qolar edi", - deb eslaydi.

Shuningdek, nutq yordamida faqat bilimlar berilmasdan, balki bu bilimlarga hissiy, axloqiy qadriyatlar tarzidagi munosabatlarni ham tarbiyalash mumkin. Eng muhimi, bu bilim va tushunchalarni o'quvchilarning qalbiga joylashtira olishdir; b) yana bir vazifa - o'quv faoliyatining samaradorligini ta'minlash:

O'qituvchining nutqi o'quvchi idrok eta oladigan darajada aniq(konkret) va ko'rsatmali, obrazli bo'lishi va o'quvchining xotirasini, fikrlash qobiliyatini va hayotiy tajribasini hisobga olgan holda tuzilishi lozim. Nutqning mazmuni va ma'nosi mavzuning o'ziga xos tomonlari, mantiq, o'quvchilarning idrok etish tempi va ritmini hisobga olib tuziladi. Olib borilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutqda mantiqiy urg'uni noto'g'ri qo'yish, talaffuz kamchiliklari, sheva so'zlarini ishlatish natijasida o'quvchilar berilayotgan ma'lumotlarning 39,0%ni umuman qabul qilmas ekanlar. 11% o'quvchilar esa ma'lumotlarni qisman va 47% bilimlarning faqat boshlang'ich qisminigina qabul qilganlar. ("Osnovi pedagogicheskogo masterstvo" Z.G.Zaysev, 1978-yilgi ma'lumotlari). Yuqorida ko'rsatilganidek, dars jarayonida o'qituvchining ortiqcha so'zlari ("Jim o'tir", "kitobni yop", "ruchkani qo'y" va hokazolar) ham berilayotgan ma'lumotlarning sifatiga va miqdoriga salbiy ta'sir etadi, materiallarni idrok etishni qiyinlashtiradi.

O'qituvchining nutqida, xatti-harakatlarida o'quvchilar shaxsiga nisbatan hurmat, ammo etarli darajada talabchanlik, ozgina hazil, ammo hammasi hazil doirasida, tushunarli va sodda tilda bo'lishi dars samaradorligini oshiradi.

Pedagog nutqiga qo'yiladigan vazifaning yana bir tomoni, o'qituvchi va o'quvchi orasidagi o'zaro munosabatlarning mahsuldorligi – samaradorligidir.

Nutq vositalari. Ifodali o'qish jarayonida nafas, ovoz va nutq a'zolari faol ishtirok etadi. ifodali o'qish kishi nutq faoliyatining maxsus e'tibor beriladigan

jabhasi bo'lganligi uchun u kundalik maishiy nutqdan sezilarli farq qiladi. Shunga ko'ra, ifodali o'qishda nutq a'zolarining ishtiroki ham kundalik maishiy nutq jarayonidagiga qaraganda anchagina faol bo'ladi. Nutq majmuasiga esa nutq vositalari deyiladi.

Bu yerda nutq vositalari haqida umumiy tushunchalarni tavsiya etish bilangina cheklanamiz.

Nafas. Ifodali o'qishning muhim vositalaridan biri nafasdir. U kishi organizmining turli a'zolari uchun ham asosiy oзуqa hisoblanadi. Shu bilan birga, nutq so'zlash jarayoni, ayniqsa, ifodali o'qish san'ati nafas bilan uzviy aloqadordir.

Nafas olinganda havo burun bo'shligidan kekirdakka boradi va (bronx) nafas yo'li orqali o'pkaga o'tadi. O'pkaga kirgan havo qovurg'a muskullarini kengaytiradi, natijada qovurg'alar qorin bo'shlig'idan birmuncha uzoqlashib ikki yonga kengayadi, ya'ni ko'krak qafasi har tomonga kengayadi. Shu bilan bir vaqtda qorin bo'shlig'ini ko'krak bo'shlig'idan ajratuvchi diafragma o'pkaning havoga go'lib kengayishi hisobiga pastga bosiladi. Nafasning bu xususiyatlari, ayniqsa, ongli ravishda mashq qilayotgan paytda yaqqol sezilib turadi.

To'g'ri nafas olish inson hayoti uchun ham, ifodali o'qish uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Agar noto'g'ri nafas olinsa – o'rinsiz to'xtam (pauza)lar qilinsa, o'qilayotgan matn mantiqan buziladi. Natijada matndagi muallif maqsadi tinglovchiga to'g'ri yetib bormaydi, fikr tushunarsiz bo'lib qoladi.

Shuning uchun oliy va o'rta maktablarning o'qituvchilari o'zlarining va o'quvchi (o'quvchi)larning nafas organlari muskullarini chiniqtirib borishlari lozim. Bu borada amalga oshiriladigan chora va tadbirlar insonni sog'lom va baquvvat qiladi, tovush va nutqning aniq, ravon, burro va jarangdor bo'lishini ta'minlaydi.

Ovoz va uning hosil bo'lish manbalari. To'g'ri nafas olish hayot uchun naqadar zarur bo'lsa, ovoz ham kishilarning bir-birlari bilan bo'ladigan muomalasida shunchalik katta ahamiyatga egadir.

Ovoz oliy asab tizimi signallarining mahsulidir. Oliy asab tizimi biror narsaga tikilish uchun ko'zlarga, biror narsani olish uchun qo'llarga, oldinga qadam tashlash uchun oyoqlarga buyruq(signal) berish kabi ovoz chiqarish, nutq tovushlari yoki so'zlarni talaffuz etish, ovozni jaranglatish yoki xirillatish, past yoki baland gapirish uchun muayyan ravishda a'zolarga signal berib turadi. Ana shunday buyruqlarni bajarishda ovozning muhim a'zolari bo'lgan xalqasimon, piramidasimon va qalqonsimon tog'aylar hamda ovoz paychalari asosiy rol o'ynaydi.

Hiqildoqning ichki devori ovoz yorug'ini hosil qiladi. Ularning cheti esa ovoz boylamlari asosan elastik to'qima(pay)lardan tuzilgan. Ular oldingi tomonda qalqonsimon tog'ay bilan birlashib turadi, orqadan esa bir-birlaridan uzoqlashadi. Ana shu uzoqlashgan paytda ular orasida burchak hosil bo'ladi, bu ovoz yorug'i deyiladi. Ovoz yorug'i uchburchak shaklidir.

Tog'aylarni bir-biriga yaqinlashtirib va uzoqlashtirib harakatga keltirib turuvchi kuch qalqonsimon va halqasimon bir juft muskuldir. Boylamlar tortilishi, qisqarishi yoki tebranishi mumkin. Ular tinch turganda esa deyarli harakatsiz bo'ladi, ular orasidagi tovush yorug'i kichik bo'lib, nafas olayotganda ovozsiz o'tib turadi.

Dastlabki paydo bo'lgan tovush zaif va deyarli tembrsiz bo'ladi. Ovoz tembr va kuchga ega bo'lishi uchun qo'shimcha sharoitlar talab qiladi. Bunda halqum, burun-halqum va ovoz bo'shlig'i rezonatorlik, ya'ni qaytarg'ichlik vazifasini bajaradi. Ular tovushga ma'lum tus va kuch beradi. Bunday tuslanishning siri ovozning fizik xossasi, ya'ni uning qattiq jismlarga duch kelgach urilib, qaytib rango-rang rezonans kasb etish tabiati bilan bog'liq. Qaerda qaytarg'ichlar ko'p bo'lsa, o'sha yerda ovoz kuchli, jarangdor va ko'rkam bo'ladi. Demak, ovoz mashqlarida eng avvalo ana shu qonuniyatni nazarda tutish kerak.

Tembr. Tembr hosil qilishdan hiqildoqdan chiqayotgan tovushning yo'nalish darajasi katta ahamiyatga ega. Agar tovush faqat burundan chiqsa,

xunuk, yoqimsiz, po'ng'illagan tembr hosil bo'ladi. Tovush faqat qattiq tanglaydan chiqsa, "oq tovush", ya'ni shang'i tovush hosil bo'ladi.

Tovush yumshoq tanglaydan chiqsa, qattiq tanglayga tegib o'tsa, jarangdor, yoqimli tovush hosil bo'ladi.

Tovushning so'nggi xossasi esa uning balandligiga, ovoz boylamlarining kengayishi va tortilish darajasiga hamda ularning tebranish holati (tezligi yoki sekinligi)ga bog'liq. Boylamlar qancha ko'p tarang qilib tortilsa, ovoz past va do'rillagan bo'ladi.

Demak, tovushning asosiy xossalari uning kuchi, tembri va baland-pastligi ovoz boylamlarining o'zigagina bog'liq bo'lib qolmasdan, eng avval asab tizimi signallariga, qolaversa, tovush apparatiga taalluqlidir. Tovush apparati esa, yuqorida ta'kidlanganidek, oliy asab faoliyatining bo'lar-bo'lmasga baqirishlariga hamda birorta badiiy asardan olingan parchani baqirib-chaqirib o'qishlariga yo'l qo'ymasliklari kerak. Agar biror badiiy parcha noto'g'ri diapazon va balandlikda baqirib, kuchanib o'qilsa, u holda ovoz muskullarining o'ziga xos bo'lmagan holatda ishlashiga sabab bo'ladi.

Ovozni me'yorga keltirish bir-ikki mashq qilish bilan emas, balki ovoz mashqlarini muntazam o'tkazish bilan amalga oshiriladi. Shuning uchun ham ovoz mashqlariga uzoq muddatli va tizimli ish jarayoni deb qarash kerak.

Diksiya. Diksiya lotincha "distio" so'zidan olingan bo'lib, so'zlarni aniq, burro talaffuz qilish degan ma'noni anglatadi. Har qanday matnni, jumladan, badiiy asarni ifodali o'qishda nafas va ovoz qanchalik muhim bo'lsa, diksiyaning ham shunchalik o'ziga xos ahamiyati bor. Matn o'qishda, uning mazmunini hikoya qilib berishda va umuman og'zaki nutqda diksiyaning qonun-qoidalariga rioya qilinsa, nutqning emotsional ta'siri yana ham oshadi.

Diksiya orfoepiya bilan ham bog'liqdir. Orfoepiya qoidalari esa abadiy til me'yorlariga bo'ysungan bo'lib, nutqning tabiiy, aniq, ravshan, hammaga tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

O'qituvchi, shularni e'tiborga olib, har bir darsda unli va undosh tovushlarning, har bir so'zning, har bir jumlaning lug'aviy, frazeologik ma'nosini tushuntirib, so'ngra shu so'zning talaffuzini o'rganishi maqsadga muvofiqdir.

Fonetik akustika. Biror jismning boshqa jism ta'sirida tebranishi va bu tebranishning quloqqa eshitilishi tovushning akustik (eshitilish) tomonidir. Jismning tebranishi havoni to'lqinlantiradi, natijada tovush hosil bo'ladi. Nutq tovushlari oliy asab tizimi signali tufayli tovush paychalarining tebranishidan nutq organlarida hosil bo'ladigan shovqindan iboratdir.

Nutq tovushlarining hosil bo'lishida ishtirok etuvchi organlar nutq organlari, ularning jami esa nutq apparati deyiladi.

Nutq apparatiga quyidagilar kiradi: ostki va ustki lab, tishlar, til, tanglay, kichik til, bo'g'iz usti, burun bo'shlig'i, halqum (tomoq), bo'g'iz (hiqildoq), tranxeya (kekirdak, nafas yo'li), bronx va boshqalar.

Urg'u. Urg'u nutq madaniyatining, jumladan, ifodali o'qishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, u ta'kidlash, alohida e'tibor qaratish uchun xizmat qiladi. Urg'u so'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, gapda ma'noni to'g'ri va to'la anglashga yordam beradi.

Ilmiy adabiyotlarda urg'uning bir necha turi mavjudligi haqida gap boradi. Biz bu yerda uning faqat ikki turi, ya'ni so'z urg'usi hamda mantiqiy urg'u xususida so'z yuritamiz.

So'z urg'usi. So'z bo'g'inlaridan birining boshqasiga nisbatan kuchliroq, cho'ziqroq talaffuz etilishi natijasida so'z urg'usi hosil bo'ladi. So'z urg'usi odatda leksik urg'u deb ham yuritiladi. O'zbek tilida so'z urg'usi, asosan, so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi. So'zlarga qo'shimchalar qo'shila borishi bilan urg'u ham ko'cha boradi. Masalan: bola, bolalar, bolalarga, ishchi, ishchilar, ishchilarga va boshqalar. Ammo, bundan o'zbek tilida urg'uning o'rni o'zgarmas ekan, degan xulosa chiqarmaslik kerak. O'zbek tilida shunday so'zlar ham borki, ularning ba'zisida urg'u so'z boshida (kelsin, kimdir, barcha, hamma), boshqasida esa so'z o'rtasida (albatta, mardlarcha, afsuski) keladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, adabiy talaffuzni me'yorlashtirish va shu asosda, xususan, nutq madaniyatini takomillashtirishda urg'uning ahamiyati kattadir. Shu ma'noda hozirgi o'zbek adabiy tilida so'z urg'usining vazifasi ancha kengayib bormoqda, jumladan, urg'u ma'noni farqlash xususiyatiga ega: olma (meva, ot), olma (buyruq, fe'l), atlas (mato), atlas (geografik xarita), tugma (kiyim tugmasi, ot), tugma (buyruq mayli) va boshqalar.

Mantiqiy urg'u. Mantiqiy urg'u matnda yashiringan bo'ladi. Badiiy asarlarni ifodali o'qishdan oldin mantiqiy urg'uni aniqlash uchun matnni bir necha marta o'qib, muallif maqsadini tushunish, so'ngra mantiqiy urg'uli so'zni aniqlash mumkin. Mantiqiy urg'u gap semantikasi bilan bog'liq bo'lib, uni nutqda alohida ta'kidlangan so'zlardan qidirish lozim bo'ladi. Odatda mantiqiy urg'udan keyin qisqa to'xtam qilinadi. Mutaxassislarning fikricha, har bir nutq bo'lagida fikrni oydinlashtirib ko'rsatadigan markaziy so'z mavjud bo'ladi. Mantiqiy urg'u tushgan bu so'z kuchaytirib talaffuz etiladi. Bu bilan u gapdagi asosiy fikrni aniqlaydi. Yozuvda mantiqiy urg'u maxsus belgi bilan ko'rsatilmaydi. Og'zaki nutqda esa ushbu urg'u tushgan so'z ovoyni balandlatish yoki pastlatish kabi vositalar bilan ajratib talaffuz etilgani uchun tinglovchining diqqatini jalb qiladi. Shu ma'noda mantiqiy urg'u gapning istalgan so'ziga tushishi mumkin. Masalan: Bahor quyoshining nurlari dengizga sig'may toshadi. Yettita so'zdan iborat ushbu gapda har bir so'zga mantiqiy urg'u berib o'qish mumkin.

To'xtam(pauza). Kishi nutq jarayonida ma'lum darajada qisqacha to'xtab, nafas oladi va o'pkasini qayta havoga to'ldirib, nutqini davom ettiradi. Nutqdagi ana shunday to'xtash, tinish to'xtam deyiladi. Nutq madaniyati tamoyillaridan kelib chiqib, badiiy asarlarni ifodali o'qishda to'xtam muallif fikrining tinglovchiga aniq va to'liq yetib borishiga katta yordam beradi. Jumladan, to'xtam she'riy asarlarda aksariyat holda turoqlarga tushadi va his-hayajon uyg'otadi. She'rdagi bayt yoki bandlar asarning bir bo'lagi sifatida bir-biridan doimo to'xtam bilan ajratiladi. Masalan:

Ko'm – ko'k

Ko'm – ko'k

Ko'm – ko'k

Mehnat sharaf va shon bo'lgan

Vodiylar ko'm – ko'k

(H.O.)

Ilmiy adabiyotlarda to'xtamning turlari haqida har xil fikrlar mavjud. Bu yerda biz shulardan uchtasiga to'xtalib o'tamiz: grammatik to'xtam, mantiqiy to'xtam, psixologik to'xtam.

Grammatik to'xtam. Badiiy asarlar ifodali o'qilganda tinish belgilaridan keyin qisqa to'xtam qilinadi. Bunday to'xtam grammatik to'xtam deyiladi. Masalan: nutqda qilinadigan to'xtam:

Ayo do'stim, bir gapim bor, anglab ol,

Men gapiray, zehningni qo'y, quloq sol,

Jallodlarga yalinmagin bo'yningdan,

Gavharni ne bilsin ushalgan sapol.

(Ergash Jumanbulbul o'g'li)

Mantiqiy to'xtam. Matnda so'z guruhlarini bir-biridan ajratib, matn ma'nosini aniq va to'la ifodalashga xizmat qiluvchi to'xtamga mantiqiy to'xtam deyiladi. Mantiqiy to'xtam matnni kesib o'tgan chiziqcha (/) bilan belgilanadi. U faqat mantiq qonuniyatiga bo'ysunib, lozim bo'lsa, tinish belgilarini ham inkor etishi mumkin. Shu ma'noda mantiqiy urg'u gapning mazmunini tubdan o'zgartirib yuborish xususiyatiga ega.

Yaramas / itday o'lib ketadi.

Yaramas itday / o'lib ketadi.

(N.V.Gogol)

Psixologik to'xtam. Muallifning matnda yashiringan kuchli his-hayajonini psixologik to'xtam orqali ifodalash mumkin. Ushbu vosita nutqqa jonlilik kiritib, asarning ta'sirchanligini oshiradi va u yozuvda ikki chiziqcha (//) bilan belgilanadi.

«Tavba...
bu la'nati, asti nima qiladi?!
Qani endi... bo'g'a bolasam!
Iloji bo'lsa-yu, la'natini
Tilka-tilka qilib tashlasam!»//

(Uyg'un)

Intonatsiya. Kishi maqsadini ikkinchi bir kishiga so'zlar vositasida etkazib, o'zaro fikr almashadi, aloqada bo'ladi. Fikr – tuyg'ular, maqsad-intilishlar, his-hayajonlar boshqalarga ovoz tovlanishi orqali yetib boradi. Ana shu ovoz tovlanishi intonatsiya deyiladi.

Badiiy asarda intonatsiya yordamida qahramonlarning turli kayfiyati, ichki kechinmalari ifodalanadi.

Intonatsiya gaplarning kommunikativ tiplarini va turlarini farqlaydi. Shuningdek, u nutqning stilistik xususiyatlarini farqlash, tilda orfoepik jihatdan to'g'ri nutqni ajratib ko'rsatuvchi vositalardir.

Temp(sur'at) va ritm(marom). Badiiy adabiyotda temp va ritm asarning g'oyaviy – estetik mohiyatini ochishga xizmat iladi. Nutqning emotsional ta'sirchanligini oshiradi. Shundan temp va ritm ifodali o'kishda, jumladan har qanday nutqda umuman, muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq jarayonida gapirish sur'atini oshirish ifodada jonlantirish demakdir.

Bir me'yorda so'zlanayotgan nutq bo'linsa, o'z sur'ati va maromini yo'qotib, nutq o'zining dastlabki tarovatini o'zgartiradi. U o'zining ilk holatiga, kayfiyatiga qaytishi shart.

Xullas, yuqorida sanalgan nutq vositalari adabiy me'yordagi nutqning vujudga kelishida muhim o'rin tutadi, ya'ni sifatli tovush, so'z, gap va matnning hosil bo'lishga, talaffuzda orfoepik qoidalarga rioya qilishga bog'liq.

Mavzu bo'yicha savollar?

1. Nutq organlari deganda nimani tushunasiz?

2. Og‘zaki nutqning psixologik tuzilishining maqsadi va mazmuni nimadan iborat?

3. O‘qituvchi nutqining mantiqiyliqi nima?

4. O‘qituvchi nutqining grammatik jihatdan to‘g‘riligi, savodxonligi pedagogik mahoratning ko‘zgasidir degan fikrni izohlang.

Mavzu bo‘yicha foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A.Karimov «Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori» T. 1997 y.

2. I.A.Karimov «Barkamol avlod orzusi» T.1999 y

3. Yu.A.Ahrorov «Pedagogik mahorat» Samarqand. 2006y.

4. G.J.Berdiev, K.Q.Mamedov. «Pedagogik mahorat»(ma‘ruza matnlari). T. 2002 y.

7 –mavzu: Pedagogik faoliyatda uchraydigan qarama-qarshiliklar va ziddiyatlar

Asosiy savollar:

1.Kasbiy refleksiya va pedagogik faoliyat.

2.Pedagogik tashxislash asosida o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini ta‘minlash usullari

3.O‘qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash

1.Kasbiy refleksiya va pedagogik faoliyat

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, butun mamlakat miqyosida ta‘lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o‘rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga kirishildi. Belgilangan maqsadlar muvaffaqiyatli amalga oshirilib, hozirgi kunda ta‘lim sohasida yuksak samaradorliklarga erishilmoq da. Bunda o‘qituvchilar bilan birga keng jamoatchilik, butun xalqimizning fidokorona mehnatini e‘tirof etib, Prezidentimiz I.A.Karimov o‘zining “Yuksak ma‘naviyat -yengilmas kuch”

asarida quyidagi fikrlarni bayon etadi: “Maktab, ta’lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo’lishi asosiy qonunimizda belgilab qo’yilgan. Shu bilan birga, keng jamoatchilik butun xalqimizning ishtiroki va qo’llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir.

Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog’liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko’rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatigi ega bo’lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish ta’lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o’qituvchilarning asosiy maqsadi va vazifasi bo’lishi kerak”.

Bu ulkan javobgarlik hissi o’qituvchilarda pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi. So’nggi yillarda pedagog va psixolog olimlar o’qituvchilarning pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlamodalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o’qituvchining kasbiy refleksiya tashkil etadi.

Refleksiya (lot. “reflexio” - orqaga qaytish) – “har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o’z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma’naviy dunyosining o’ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o’z-o’zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir”¹,

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi Yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o’z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o’zi fikr yuritishi jarayoni, o’z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e’tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart). Sokrat, Platon, Tokk va boshqa yunon faylasuflari refleksiyaning insonning o’z-o’zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e’tirof etishga qaratilgan faoliyati

¹ Sovran omaya ffiloeofiya. Slovar i xrestomatiya. - Rostov - don. Femks 1996. - 67 b.

ekanligini ta'kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi Yevropa faylasuflari esa refleksiya insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar. Leybnits konsepsiyasiga muvofiq, refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning inson o'tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog'liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi.¹⁴

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushunchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta'rifdan boshqasiga o'tish imkoniyatini beradigan metod sifatida; ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni, bunda nisbatlash o'lehoivi ustidan nazorat ta'minlanishi¹⁵ kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, andrologika, evkistika, kibemetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz "refleksiya" kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtayi nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishda o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o'rnini tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz. Psixologiyada refleksiya "subyekt tomonidan o'zining jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish" mazmunida talqin qilinadi.² O'qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o'rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtayi nazardan ta'rifi mukammal ekanligi e'tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi: refleksiya – "shunchaki subyektning o'z-o'zini bilishi yoki tushunishi emas, balki boshqalar tomonidan "refleksiyalanuvchini"³ qanday bilishi" va uning shaxsiy xususiyatlarini, emotsional⁴ reaksiyalanishini va kognitiv tasavvurlarini ham tushunishini o'z ichiga oladi.¹⁹

¹⁴ Kiatkiy psixologicheskiy slovar. / Red - sost. L.A.Karienko 1998. -318 b.

¹⁵ Re /под ред. И. Т. Фролова. 1986.410 с. Qar'ing. Философский словарь.

¹⁴ Kiatkiy psixologicheskiy slovar. / Red - sost. L. A.Karienko. 1998. -318 b.

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan oʻrganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bogʻlaydi:

“Refleksiya - bu insonning uzluksiz hayot jarayonini goʻyo bir daqiqaga toʻxtatib, uzib qoʻyadi va insonni xayolan uning sarhadlaridan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqidagi falsafiy fikr-mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi”.

Insonning ijodiy muammolarini hal etishda roʻy beradigan fikrlashdagi refleksiyaning oʻrganib, olimlar uni fikrlovchi subyektning oʻz-oʻzini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.YaStepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (I.N.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori koʻrsatkichi (A.Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida taʼrif berib baholaydilar.

I.S.Ladenko refleksiyaning intellektual tizimlarning oʻz-oʻzini tashkil qilishdagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va koʻnikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning ichki va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bogʻlaydi. U “refleksiya ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga oʻtish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga oʻtishi haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi. Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va koʻnikmalar shakllantiriladi va amalda qoʻllash usullari takomillashtiriladi” deb hisoblaydi.

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy tadqiqot ishlarida koʻplab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

Oʻqituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini oʻrganib, koʻplab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qoʻyadilar, aynan ushbu usullar oʻqituvchining pedagogik faoliyatida va oʻquvchilar bilan muloqotida koʻproq namoyon boʻladi. deb hisoblaydilar (V.Arrivosheev,

G.P.Shchedrovitskiy va boshqalar). Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari xilma-xil bo'lganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o'rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma'no jihatidan bir - birlari bilan o'zaro bog'liq.

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning "mazmuni, sheringining ichki dunyosini o'zaro hamkorlik asosida subyektiv qayta yaratishdan iborat bo'lgan individlar bir - birlarini ko'zgudagi kabi aks ettirishi, o'zaro aks ettirishning o'ziga xos ikki tomonlamalik jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o'z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir".

U refleksiyaning pedagogik qobiliyatlar nuqtayi nazaridan o'rganib, ilk bor o'qituvchining reflektiv - perseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi. N.V.Kuzmina pedagogik intuitsiyaning shakllanishi reflektiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. «Yaxshi intuitsiya o'qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin bo'lgan o'qituvchining eng oliyanob ijobiy sifatlari haqidagi axborotlarni ekstrapolyatsiyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo'ladi".

Olimning ushbu xulosalariga tayanib, faraz qilish mumkinki, ekstrapolyatsiya jarayoni o'z kasbiy zaxiralaridan, o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi.

Reflektiv qobiliyatlarni o'qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyayeva, V.V.Vetrova, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, I.G.Tatur, AV.Xristeva va boshqalar) ularni bo'lajak o'qituvchilarning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g'oyalarni ilgari suradilar.

A.V.Xristeva reflektiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo'lajak o'qituvchining reflektiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z

imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta'kidlaydi olimlar.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'quvchilarini o'qitish jarayonidavog refleksiya mexanizmlarini o'zlashtirishi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi uchun yangi imkoniyatlar ochishi ta'kidlanadi. O'qituvchining refleksiv individualligi modelini yaratishni hozirgi kunda ko'plab olimlar taklif qilmoqdalar. Ma'lum pedagogik-psixologik sharoitlarda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy kasbiy o'z - o'zini o'rganishini talqin qilishi boshlang'ich nazariy asos va jadval vazifasini o'taydi. Bo'lajak o'qituvchining professional refleksiyasini oliy pedagogik ta'lim muassasalari ta'lim-tarbiya jarayonini individualizatsiyalashtirish asosida rivojlantirish mumkin.

Kommunikativ va shaxsiy refleksiyani o'rgangan V.A.Krivosheevning ta'kidlashicha, o'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik mahoratni o'zlashtirgani sari hamkasblari va o'quvchilar u haqida nima o'ylashlarini ancha yaxshi tushuna boshlaydi, chuqur o'zlashtirilgan bilim va pedagogik mahorat tufayli o'qituvchi o'z-o'zini baholashga kirishadi. Kommunikativ refleksiya shaxsiy refleksiyaning mazmunini, tizimini va aynan bir xilligini belgilaydi degan xulosaga keladi muallif.

Ba'zan pedagogik kommunikatsiyada ro'y beradigan uzilishlar, ya'ni o'quvchilar jamoasidagi faoliyatni "tushunmaslik holatlari" tufayli davom ettira olmaslik, pedagogik faoliyatdan refleksiv chiqishga olib keladi, zero ikkinchi o'qituvchi, birinchisining faoliyati mazmunini anglay olmaydi va natijada ularning ikkalasi ham nizo sabablarini tahlil qilishlariga to'g'ri keladi. Individual refleksiya, individlararo refleksiyaning alohida maxsus shakli, deb hisoblaydi ba'zi olimlar.

A.A.Bizyayeva o'qituvchining kasbiy refleksiyasidagi o'ziga xos jihatlarni o'rganar ekan, diqqatini o'qituvchi refleksiyasining boshqa inson faoliyatini tahlil qilish va anglash, shuningdek o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash zaruriyati

bilan bog'liq bo'lgan asosiy omillariga qaratadi.

Olimaning tadqiqotlarida aniqlanishicha, o'qituvchilarning intellektual refleksiya darajasi ularning kasbiy refleksiyasiga bevosita emas, balki uning mahorat komponentlari orqali bilvosita bog'liq. Bu olimaga intellektual refleksiyani o'qituvchilarning kasbiy refleksiyasi rivojlanishi uchun asos sifatida baholash imkoniyatlarini beradi. Bizningcha, bular o'qituvchining uzluksiz kasbiy o'sishini ta'minlash uchun tayanch sifatlar sanaladi.

Refleksiv qobiliyat o'qituvchiga pedagogik bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotda undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. «Bu holda-deb yozadi Yu.N.Kulyutkin, o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratidan foydalanib amaliy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi jarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim. Buning uchun esa o'qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo'lishi kerak».

Rivojlangan pedagogik refleksiyasiz, o'qituvchi doimiy tahlil va o'z-o'zini tahlil qilmasdan amaliy va nazariy pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni va ziddiyatlarni chuqur anglashi, ularni doimiy tahlil qilishning yo'llarini to'g'ri tanlashi, olingan natijalarni tanqidiy baholashi va ularni korreksiyalashi mumkin emas.

2.G.M.Kodjaspirova pedagogik refleksiyaning insonning o'z-o'zini anglashi deb, bunda "nafaqat o'qituvchi o'z xatti-harakatlariga to'g'ri baho berishi, balki, o'qituvchi bilan pedagogik muloqot chog'ida o'zaro hamkorlik qiladigan o'quvchilar jamoasi, pedagogik jamoa, ta'lim-tarbiyaga mas'ul shaxslar va otalar uni qanday qabul qilishini tushuna olish qobiliyati hamdir" deb ta'riflaydi. Demak, refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini anglashi o'zining kamchiligi va zaif tomonlarini bilib o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi, o'z tarbiyalanuvchilarining hamda o'z-o'zini takomillashtirishga zarur shart-sharoitlar yaratishi uchun mavjud ichki imkoniyatlarini kashf etishidir. O'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda pedagogik refleksiyaning ahamiyati Yu.N.Kulyutkina, Ya.S.Turbovskiy, P.V.Xudominskiy kabi tadqiqotchi olimlarning fikricha, o'qituvchining doimiy pedagogik faoliyati mazmunan refleksiv xususiyatga ega bo'lib, u barcha refleksiv jarayonlarni qamrab oladi. Qayd etish joizki, hozirgi kungacha pedagogik refleksiya tushunchasining mukammal tasnifi mavjud emas. Ehtimol mazkur hodisani o'rganish psixologiya, pedagogika, pedagogik psixologiya, falsafa kabi fanlarning o'zaro aloqadorligida amalga oshirilishi bilan bog'liq holda hal qilinar. B.Z. Vulfov, V.N.Xarkin kabi olimlar refleksiyaning - insonning o'z-o'zini anglashi, kasbiy refleksiyaning esa - o'z-o'zini kasbiy faoliyati davomida anglashi, o'qituvchi mahoratid; pedagogik refleksiyaning - pedagogik kasbiy omilkorlikda o'zini anglash deb ta'riflaydilar

G.M.Kodjaspirova o'qituvchining pedagogik faoliyati barcha qirralari bilan refleksiv hodisa bo'lsa, demak bu pedagogik refleksiya, degan nuqtai nazarni ilgari suradi.

Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, o'qituvchining kasbiy faoliyatida refleksiya muhim rol o'ynaydi. B.Z.Vulfovning fikriga ko'ra, kasbiy refleksiya jarayonida o'qituvchi o'zi tanlagan pedagogik kasbi talab qiladigan darajada o'z imkoniyatlarini, u haqdagi mavjud tasavvurlarini pedagogik tajribasining muhim jihatlari bilan nisbatlaydi, va "ixtiyoriy ravishda shaxsiy pedagogik mahorat zanjiri"ni hosil qiladi. Uning fikr-mulohazasi L.S.Rubinshteynning pedagogik

faoliyatdagi tashqi sabablarning ichki shart-sharoitlar asosida bilvosita harakati haqidagi mashhur qoidasini tasdiqlaydi.

O'qituvchi pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidir. Demak, refleksiv jarayonda o'qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatlari mavjudmi yoki yo'qmi deb qayd etish kerak emas, balki ularning rivojlanishini, boyib borishini kuchayishini rag'batlantirish inobatga olinishi lozim. Ta'lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilimlar, ko'nikma va malakalar ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlanadi.

O'qituvchining "o'z-o'zini kasbiy jihatdan har tomonlama mukammal takomillashtirishi", hamisha amalga oshadigan faoliyat emas. Shunga qaramay, o'qituvchining o'zi haqidagi deyarli har qanday fikr-mulohazasi, kasbiy refleksiyaning deyarli har bir jarayoni, kasbiy faoliyatni qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega: chin ko'ngildan va mehr bilan bajariladigan og'ir mehnat ham kasbiy faoliyatni osonlashtiradi, bu esa refleksiyaning asosiy mazmun va mohiyati asoslaridan biridir.

Pedagog olimlar G.A.Golshteyn va G.P.Shedrovitskiymng ishlarida refleksiyaga o'qituvchi pedagogik faoliyati rivojlanishining asosiy omili va tabiiy mexanizmi sifatida katta ahamiyat berilgan. G.P.Shedrovitskiy refleksiyani insonning "ijobiy faoliyatlari majmuasi" nuqtayi nazaridan o'rganishni taklif qiladi. U qandaydir pedagogik faoliyatni amalga oshirish mumkin bo'lmasa, bu g'oya asosida ushbu faoliyat doirasidan tashqariga "refleksiv chiqish" tizimi quriladi, deb hisoblaydi. Bunda inson amalga oshirilmagan faoliyatdan, yangi faoliyat pozitsiyasiga o'tadi va "fikran ma'nolar qurish" vositalariga ega bo'ladi, ulardan kelib chiqib, birlamchi faoliyatni tushunadi va tavsiflaydi, bunda ikkinchi yangi faoliyatda birinchisidan muhim "material" sifatida foydalanadi.

Olimlarning bu kabi xulosalari kasbiy refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishda (bu uning o'z ijodiy mehnati natijasidan qoniqmasligi aslo mumkin emasligi bilan belgilanadi) shijoati, kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni

muntazam izlanishida, ijodkorligida namoyon bo'lishi bilan asoslanadi, demak refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishiga ham asos bo'ladi, deb aytish mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo'llanadi. Ba'zi olimlarning fikricha, refleksiya asrlar davomida o'qituvchining kasbiy faoliyatida to'planib kelingan tajribalarida, uning xulq-atvori, muloqot madaniyati, tafakkurida yig'ilgan eski andozalarni, kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi (G.F.Pojmelkina, E.Yu.Koloshina, E.V.Frolova).

O'qituvchining kasbiy refleksiyasiga pedagogik fikrlashning zarur tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin, o'qituvchiga o'z kasbiy faoliyatiga tahliliy yondashishni, o'zining pedagogik faoliyatdagi o'rnini aniqlash va rejalashtirilayotgan ishlarda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagogik faoliyatni maqsadli o'zgartirishning optimal yo'llari va konstruktiv vositalarini topish imkoniyatini beradi.

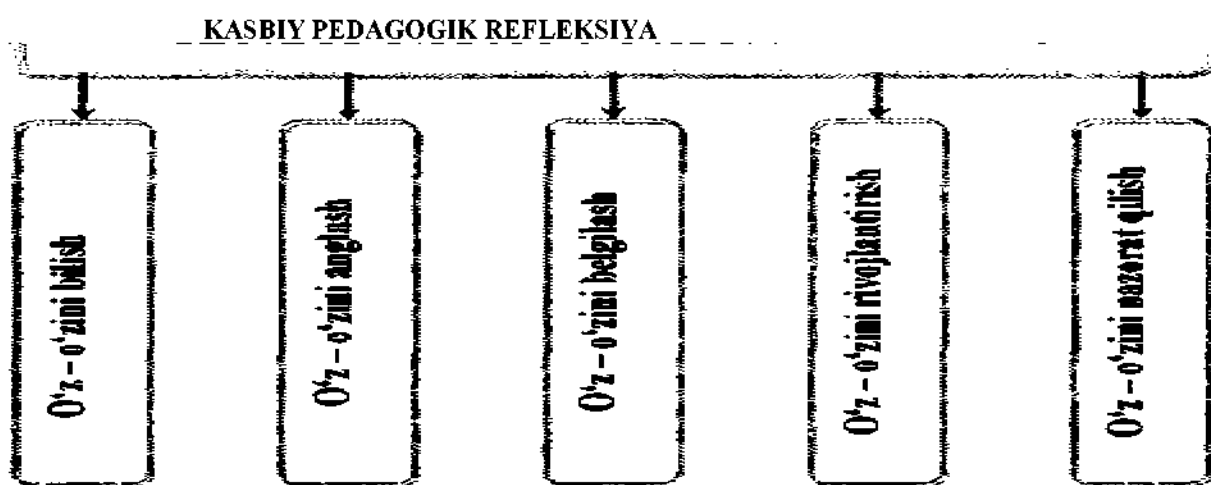
Refleksiyaning kasbiy qiyinchiliklarni yengishdagi rolini o'rgangan V.A.Metayevaning ishlari hozirgi kunning eng dolzarb tadqiqotlaridan biri sanaladi. Olima refleksiyaning rivojlanganlik darajasi "o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklarni samarali hal qilishning asosi bo'lmish" pedagogik mahorat natijasida muvaffaqiyatlarga erishishiga bog'liq, degan xulosaga keladi. Biroq, bizning fikrimizcha, o'qituvchi pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishi unda refleksiyaning mukammal rivojlanganlik darajasini belgilamaydi, aksincha ta'lim-tarbiyada o'qituvchining muvaffaqiyatga erishishi, o'z faoliyati natijalaridan qoniqishi, o'qituvchining shakllangan kasbiy pedagogik refleksiyasiga bog'liq.

Pedagogik refleksiya o'qituvchiga o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish manbalarini o'z bilimi va imkoniyatlaridan izlab topishda

ko'maklashadi hamda uning rivojlanishini ta'minlaydi.

Inson psixikasi ichki tizimlari tashqi ijtimoiy faoliyat strukturasi qizg'in o'zlashtirish jarayonida shakllanishini, tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o'tishini ta'minlaydigan interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) nazariyasiga (P.Jane, J.Piaje, A.Vallon, A.Leontev va boshqalar)⁵

⁵ Оанме: Краткий психологический словарь /Ред - сост. Л.А.Кайеко: Под обшchied А.В.Ретровского. М.Г.Ярославского. Ростов* -на - Donu.1998. -106. 137. 257. J-Piaie. Izbrannis psixologicheskie tnufa. Psixologiya intellekta. Genezis chisla u rebenka. Logika i psixologiya. -M.1969; AALcoolev. DeyatelnostSoznanie. Lichnost. -M 1975.



28chizma. O'qituvchining kasbiy refleksiya asosida pedagogik mahoratining rivojlanishi.

O'z-o'zini bilish jarayoni o'qituvchining pedagogik mahorati doirasida ma'lumotlarni qayd qilish darajasida kechadi, bunda refleksiyaning passiv shakli ustuvorlik qiladi. O'qituvchi pedagogik faoliyatida yuzaga kelayotgan turli qiyinchiliklar va muammolarning sabablarini, erishilayotgan yutuqlar va natijalarni shunchaki qayd qilib boradi. O'z-o'zini anglash jarayoni o'qituvchining o'z faoliyati va unda o'ziga nisbatan "metapozitsiya" (noaniq pozitsiyada turib, o'ziga tashqaridan qarash, o'zini kuzatish malakasini ko'zda tutadi. Bunda, interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) hodisasi amalga oshadi, kasbiy qiyinchiliklarning kelib chiqish sabablari rasmiylashtiriladi; faoliyatdan ko'zlanadigan asosiy maqsad aniqlanadi reflektiv - "MEN" shakllanadi. Bu o'qituvchining dolzarb rivojlanishi zonasi bilan bog'liq.

O'z-o'zini belgilash jarayonida boshlang'ich daraja kasbiy ehtiyojlarni hisobga olib belgilanadi va jadal imkoniyatlar asosida faoliyat rejalashtiriladi. Strategik, taktik va tezkor vazifalar shakllantiriladi. Haqiqiy "MEN" ya ideal "MEN" nisbatlanadi²¹. Bu o'qituvchining eng yaxshi rivojlanish darajasi²² bilan bog'liq.

O'z-o'zini rivojlantirish jarayonida o'qituvchining kasbiy faoliyat davomida takomillashtirilgan pedagogik mahorati, refleksivalangan (ya'ni avval foydalanilgan va ularning samaradorligini baholash natijasida tobora optimal bo'lib chiqqan metodlar) harakat usullari va metodlarini o'sishi sodir bo'ladi.

asoslanib, aytish mumkinki, kasbiy refleksiyaning rivojlanish muammosi o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish asosi sifatida o'rganiladi.

O'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilmasligi aslo mumkin emasligi isbotlangan, bu o'qituvchidan kasbiy faoliyati davomida atrofidagi insonlar (o'quvchi, ota-ona, hamkasblari) bilan muntazam kommunikativ munosabatni tashkil etish pozitsiyasida tura olishini talab qiladi, o'qituvchida bu faoliyat subyekti sifatida o'ziga reflektiv munosabatni shakllantiradi, bu esa ijtimoiy munosabatlar interiorizatsiyasi (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) natijalarini o'zida aks ettiradi. Demak, refleksiya, garchi ong funksiyasi sanalsada,

O'z-o'zini nazorat qilish o'qituvchi pedagogik faoliyati jarayonida nazariy va amaliy tajribalar asosida, o'z-o'zini kasbiy jihatdan nazorat qilib, pedagogik mahoratini yanada takomillashtirib borishning ikkinchi shakli boshlanishini nazarda tutadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, refleksiya muammosi nafaqat pedagogika, psixologiya, falsafa, mantiq kabi fanlarda, balki boshqa fanlarda ham o'rganiladi. Bu tushuncha talqiniga biz ta'lim rivojlanishining falsafiy konsepsiyasi (V.V.Krayevskiy, B.T. Lixachyov, Ya S.Turbovski va boshqalar.) g'oyalari nuqtai nazaridan yondashamiz. Bu holatda kishining dunyo, jamiyat, o'zining bu dunyodagi o'rnini haqidagi tobora umumiy, keng tushunchalarining pedagogik voqelik bilan aloqasi refleksiya predmeti sanaladi. Ta'kidlash joizki, dastlab ongda bilimlarning falsafiy refleksiya oqimidagi tahlili kechadi, keyin u pedagogik nazariya tarkibiga kiradi va uning bir qismiga aylanadi, so'ngra faoliyatni nazariy jihatdan anglashning boshlang'ich nuqtasi bo'lib qoladi. Shu tariqa inson o'z ongini, faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini egallashi va ularni maqsadli boshqarish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

G.Ananov, inson xarakterining shakllanish jarayonini tahlil qilib, reflektiv xossalarni shaxsning boshqa sifatlariga qaraganda ancha kech shakllanishini aytadi. Uning fikricha: *"inson hayoti davomida o'zaro munosabatlarning ko'plab obyektlari orqali o'tadi, natijada uning ongi o'z-o'zini anglash obyekti ga aylanadi. O'zining xulq-atvor subyekti sifatida ko'p marotaba anglash tajribasini to'plash va unga munosabatlar, biz refleksiya deb ataydigan xarakterga aylanishi uchun, xulq-atvorda uni muntazam qo'llash talab qilinadi».*

Ushbu fikr kasbiy refleksiyaning rivojlanishi, buning natijasi o'laroq, shaxsning faoliyat xususiyatlari bilan balgilangan reflektiv qirralari shakllanishini ta'minlaydigan ma'lum sharoitlar, vaziyatlarni yaratish zaruriyati haqida xulosa qilish imkoniyatini beradi. *Shunday qilib, olimlarning tadqiqotlariga tayanib, ta'kidlash mumkinki, o'qituvchining kasbiy pedagogik mahoratini rivojlantirish muammosini faqat uning kasbiy refleksiyasini takomillashtirish asosida hal qilish mumkin. Kasbiy pedagogik refleksiya na faqat kasbiy faoliyat, balki, bilim, ko'nikma va malakalarning o'sishini ta'minlaydi hamda ushbu faoliyatni takomillashtirish asosi ham sanaladi.*

Har qanday o'qituvchi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishga hatto juda kuchli intilishi bo'lsa ham o'zining shaxsiy rivojlanish dasturini maxsus malakalarsiz belgilay olmaydi, bu pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchining o'z ustida ishlashga tayyorgarligi, uning o'z-o'zini tahlil qila olishi o'z-o'zini tashxislash qobiliyatining qanchalik shakllanganligi bilan bog'liq.

kishilarning o'zaro munosabatlari yig'indisi ta'sirida shakllanadi va inson psixikasiga sezdirmasdan o'tadi, va o'z navbatida, inson faoliyatini ongli ravishda o'zgartirish mazmunini belgilaydi.

Ma'lumki, har qanday kasbiy faoliyat obyektini o'zgartirish jarayoni bo'lib, ayni paytda, subyektning o'zini ham o'zgartirish jarayoni dir, faoliyatning sifat va samaradorligini oshirish esa shaxsning faoliyat subyektini sifatida takomillashuviga olib keladi yoki aksincha bo'lishi ham mumkin. Bu qoida A.A.Leontevning "shaxsni tadqiq qilishning to'g'ri yo'li ijtimoiy munosabatlarda subyekt faoliyati natijasida o'zi-o'zini harakatlantirish evaziga hosil bo'ladigan transformatsiyalarni (shakl yoki qiyofaning o'zgarishi) o'rganishdan iborat" ekanligi haqidagi xulosasi refleksiv jarayonlarni o'rganish uchun ham asos sanaladi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan ko'p yillik tajribalar asosida qilingan nazariy xulosalar pedagogik mahoratning rivojlanish jarayonini beshta elementdan iborat tizim asosida o'rganish imkoniyatini beradi. Bu o'qituvchining kasbiy refleksiyasi rivojlangani sari kechadigan va uning asosida uzluksiz pedagogik kasbiy mahoratini va o'z-o'zini takomillashtirish imkoniyatini ta'minlaydigan jarayonlarni chuqurroq tushunishni ta'minlaydi (chizmaga qarang).

Pedagogik tashxislash asosida o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlash usullari

O'qituvchi pedagogik mahoratini oshirish sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarda ko'plab olimlar pedagogik mahoratni rivojlantirish haqida fikr bildirishib, bu jarayonning asosiy zaxirasi o'qituvchining o'z faoliyati tahliliga doimiy intilishida (V.I.Zagvyazinskiy, Yu.K.Konarjevskiy, Yil P. Lvova, IP. Rachenko, L. I. Ru vinskiy, V.P.Simonov, V.ASuxomlinskiy, YaS.Turbovskiy, T.I.Shamova va boshqalar); uning refleksiv qobiliyatlarini takomillashtirish (A ABizyayeva, V.V.Vetrova, Is'.V.Kuzmina, E.N.Pexota. I.A.Stetsenko va boshqalar); refleksiv pozitsiyasini (A V.Xristeva) rivojlantirishning o'ziga xos

pedagogik reflek- siyasiga bog'liq bo'lganligi uchun uni pedagogik fikrlashni shakllantirish bilan bog'lab, shu tariqa (Yu.N.Kulyutkin, G.S.Suxobskaya) o'qituvchi pedagogik refleksiyaning rivojlantirish mumkin (B.Z.Vulfov.

G.M.Kodjaspirova, N.V.Kuzmina, YuNKuly utlon, I.N.mesyonov, S.Yu.Stepanov, G.S.Suxobskaya, N.V.Xarkin, AV.Xristeva va boshqalar.) deb ta'kidlaydilar.

Ko'pchilik olimlar refleksiyaning o'qituvchi tomonidan o'zining faoliyati va uning natijalarini tahlil qilish va o'zini baholash jarayonida rivojlanishini aytadi va "refleksiyaning boshqarish imkoniyati va zaruriyati shundan iboratki, o'qituvchi uzluksiz ta'limning qaysi sohasida faoliyat ko'rsatmasin, o'zining ongli ravishda ichki ta'sirini(o'z-o'zini o'ylashga va fikrlashga majbur qilish) va tashqi ta'sirini, shaxsiy o'quv jarayonida boshqarib qo'llay oladi" deb ta'kidlaydilar.

Ilmiy adabiyotlar tahlili va kasbiy refleksiyaning o'qituvchi pedagogik faoliyatining tarkibiy qismi va uning pedagogik mahoratini rivojlantirish asoslari sifatida qarash (15.2. - bo'lim), shuningdek qayd qiluvchi eksperiment natijalari kasbiy refleksiyaning rivojlantirish usullarini izlash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Shu sababli kasbiy pedagogik faoliyatning turli sohalari bilan shug'ullangan olimlar tashxis (diagnostika) va tashxislash (diagnozlash) mazmuniga yanada batafsil to'xtalganlar.

Tashxislashga, ya'ni diagnostikaga bilishning alohida usuli sifatida qarash qabul qilingan (grekchadan tajjima qilganda, diagnosis tanib olish demakdir²³). Biz pedagogik tashxislash so'zining o'rniga pedagogik diagnostika so'zini ishlatishni lozim topdik.

Pedagogik diagnostika mazmun va mohiyatiga qarab ko'plab funksiyalarni bajaradi. Uning tahliliy vazifasi o'quv-tarbiyaviy jarayondagi yutuq va kamchiliklarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini, ularning o'zaro bog'lanishlarini aniqlash va chora-tadbirlar ishlab chiqishga qaratilgan. Aslida diagnostik funktsiya o'quvchining ta'lim olganligi tarbiyalanganligi va rivojlanganligini aniqlash uchun qo'llaniladi, biroq, o'qituvchining ham kasbiy

komponentlik darajasini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik diagnostikaning baholash vazifasi ma'muriyat tomonidan olib borilib, alohida o'qituvchi yoki alohida o'quvchi faoliyatida erishgan yutuqlar va kamchiliklar yuzasidan sifat ko'rsatkichlami miqdor jihatdan baholaydi.

Diagnostikaning korreksion vazifasi o'quv - tarbiyaviy jarayonni o'qituvchining pedagogik faoliyati yuzasidan korreksiyalashni (to'g'ri yo'naltirish) ta'minlaydi va o'qituvchining kasbiy jihatdan o'z - o'zini rivojlantirish va pedagogik mahoratini oshirish uchun sidqidildan kirishishga faolligini ta'minlaydi. Diagnostikaning yo'nalishni oriyentatsion (aniqlash) vazifasimng maqsadi pedagogik jamoa va alohida o'qituvchilar faoliyatida mavjud bo'lgan muammolami uzluksiz hal etishni muvofiqlashtirib borishdir. Pedagogik diagnostikaning oriyentatsion vazifasi natijalari haqida doimiy xabarlami informatsion (axborot) vazifa ta'minlaydi.

Shu o'rinda diagnostika (tashxis) va diagnostikalash (tashxislash) tushunchalarining farqi va qanday ma'no berishini bilish lozim. Diagnostikani soddalashtirilgan ko'rinishda "tashxisni aniqlash"²⁴ deb qarasaq, unda diagnostikalash (tashxislash) bu jarayonning tashxisni qo'yish metodlari yig'indisidir. Shu bois pedagogik faoliyatning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib, uni o'rganishda diagnostikalash(tashhislash) terminini qo'llash o'rinliroq ko'rinadi. Umuman diagnostikalash terminini tashxislash deb atalsa ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Pedagogik tashxislash deganda pedagogik tizimni (shuningdek, uning alohida tarkibiy qismlarini) tadqiq qilish metodlarining jamlanmasini tushunamiz, ulardan foydalanish samaradorligi ma'lum tashkiliy - pedagogik shart - sharoitlar bilan bog'liq holda shakllanadi.

Pedagogik tashxislashning yaxlitligi⁵ uning nafaqat o'qituvchi pedagogik faoliyatini o'rganishning diagnostik jihatlarini, balki aniqlangan sabab va

oqibatlaming bir-biri bilan o'zaro bog'lanishi asosida har bir o'qituvchining pedagogik qiyinchiliklarni bartaraf etishning optimal yo'llari va vositalarini topish imkoniyatini beradigan konstruktiv prognostik nuqtayi nazardan ta'minlaydi, o'qituvchi pedagogik mahoratining rivojlanish istiqbollari belgilab, uning faoliyat yuritish dinamikasini kuzatish orqali tanlangan mehnat shakllari samaradorligini baholash imkoniyatini beradi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatini tashxislashning turli aspektlarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlarining soni ko'p.

Ayni paytda, o'qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradigan, o'qituvchilik kasbining professiogrammasi (ma'lum tizimga keltirilgan mehnatni psixologik tomondan o'rganib, kelgusi amaliy faoliyatda foydalanishga qaratilgan, kasbni har tomonlama batafsil yoritib beruvchi yo'nalish) psixolog olimlar (R.Z.Gaynutdinov, M. G.Davletshin, S.Jalilova, A.Jabborov) tomonidan ishlab chiqilib amalda qo'llanilmoqda. Olimlar o'qituvchi professiogrammasi, muayyan fan tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga qamrab olishini, o'qituvchi o'zi tanlagan fan yuzasidan qanday talablar qo'yilishini mukammal bilishini aytib, shu asosda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishni, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida muayyan mutaxassislik bo'yicha "O'qituvchi professiogrammasi" ishlab chiqilishi zarurligini ta'kidlaydilar. Hozirgi kunda umumta'lim maktablari o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini takomillashtirish uchun ishlab chiqilgan professiogrammaga asoslanib, o'qituvchilarni tashxislashning ushbu metodidan foydalanib kelinadi. Biroq ushbu professiogramma o'qituvchining kun sayin o'zgarib turuvchi jamiyat talablariga muvofiq shaxsiy dunyoqarashini, ongini, mafkurasini boyitish dinamikasini to'liq aks ettira olmaydi.

Pedagogik faoliyatni tadqiq etish mantiqi, pedagogik tashxislashning turli metodikalarini birlashtirish zaruriyati N.V.Kuzminaning ishlarida keng yoritilgan tadqiqotning so'rov, kuzatish, baholash (reyting), o'z - o'zini baholash, juft

qiyoslash, sotsiometriya va eksperiment kabi metodlarini o'rganar ekan, u aynan "o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini anglash usullaridan biri sifatida shaxsning barcha imkoniyatlarini namoyon qilishga, uning xulqiga, xarakteriga, faoliyat sur'atiga ta'sir etishini" ta'kidlaydi. O'qituvchining pedagogik bilim va malakalari tizimini tavsiflab, N.V.Kuzmina o'qituvchining bilish va o'rganish malakalari ichidan uning pedagogik faoliyati uchun zarur bo'lgan afzalliklarni va nuqsonlarni ongli ravishda bilib tuzatish yoki takomillashtirish maqsadida tahlil qila olish qobiliyatini ajratib ko'rsatadi.

P.Rachenkoning fikricha, o'qituvchining o'zi, o'z shaxsi haqidagi tasavvuri, ijobiy MEN - konsepsiyasini shakllantira olishi uning ijodiy faolligini rivojlantirishning kafolati sanaladi.

Yuqorida bayon qilingan fikrlar o'qituvchining kasbiy refleksiya, o'z-o'zini yuqori darajada baholashni ta'minlab, o'qituvchiga o'z pedagogik mahoratini takomillashtirish yo'lidan maqsadli faoliyat olib borish imkoniyatini beradi.

O'qituvchining pedagogik mahoratini oshirishning asosiy yo'li - bevosita ta'lim muassasasida ilmiy asosda tashkil qilingan tadqiqotchilik ishi, deb hisoblagan V.P.Simonov mohir o'qituvchi shaxsi va faoliyati samaradorligini tashxislash uchun asosiy kasbiy ahamiyatli ko'rsatkichlarning tizimini va taxminiy mazmunini ishlab chiqdi. U taklif qilgan metodikalar, muallifning fikricha, nafaqat o'qituvchining ta'lim faoliyati, balki u bilan o'zaro faoliyat olib boradigan o'quvchilarning o'quv faoliyati samaradorligini ham aniqlash imkoniyatini beradi. O'qituvchining ahamiyatga molik bo'lgan kasbiy sifatlarini tashxislash natijalarini olib uch xil yo'nalishda baholaydi: optimal, yo'l qo'yiladigan va tanqidiy) daraja bo'yicha V.P.Simonov hamma vaqt ham ijobiy natija beravermaydigan tekshiruvchilarning yuzaki yondashuvi o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini ma'lum darajada buzadi yoki noto'g'ri kategoriyalaydi, ularning pedagogik tashabbuskorligini va mustaqilligini so'ndiradi, har bir o'qituvchida o'z pedagogik faoliyatini "ishonchli va isbotli natijalar bilan baholash va uning natijalari hamda

samaradorligi haqida gapirish malakasini rivojlantirish zarurligini aytadi.”

Kasbiy pedagogik faoliyatni tahlil qilish va o‘z-o‘zini tahlil qilishni o‘qituvchi faoliyati va refleksiv pozitsiyasi nuqtai nazaridan tuzatish va takomillashtirish maqsadida pedagogik vazifalarni hal qilishga qaratilgan pedagogik malakalar yig‘indisi sifatida qarab, A. V. Xristeva analitik malakalar tizimini analitik faoliyat tizimi bilan nisbatlaydi. U kasbni, pedagogik faoliyatni tahlil va o‘z - o‘zini tahlil qilishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko‘rsatadi:

1. Mazmunli - diagnostik (tayyorlov - moslashuv) bosqich,
2. Maqsadli loyihalashtirish (tahlil va o‘z-o‘zini tahlil qilishdagi maqsadni aniqlashtirish) bosqichi;
3. Texnologik (kasbiy pedagogik faoliyat jarayonini va o‘z-o‘zini tahlil qilish) bosqichi;
4. Tahlil va o‘z-o‘zini tahlil qilishning nazariy (pedagogik faoliyatning mohiyati, natijalari bilan pedagogik faoliyat jarayoni o‘rtasidagi aloqalarning sabab va oqibatlarini nazariy anglash) bosqichi;
5. Faoliyatni refleksiv baholash (faoliyatni baholash va refleksiv tahlil) bosqichi;
6. Korreksiyalash (ijodiy bosqich bo‘lib, o‘z pedagogik faoliyatini nazariy jihatdan anglash va baholash asosida takomillashtirish va hamkasblarining samarali pedagogik tajribalaridan ijodiy foydalanish yo‘llari va usullari belgilanadi) bosqichi.

Muallif taklif qilgan analitik faoliyat algoritmi interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi) jarayonida tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o‘tish mexanizmi qanday rivojlanishi, ichkisi esa, o‘z navbatida, tashqi faoliyat orqali o‘z-o‘zini o‘zgartirishini (uning davomida o‘qituvchilar kasbiy refleksiyasining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan analitik darajasi o‘zgaradi) tushunish imkoniyatini beradi.

N. A. Evert, A.I.Sosnovskiy, S.N.Kuliyev pedagogik mahorat tizimidan uchta asosiy: estetik (axloqiy), ijtimoiy-psixologik va texnologik kabi tarkibiy

qismlarni ajratib, o'qituvchi pedagogik mahoratining diagnostik dasturini ishlab chiqishadi va quyidagi bloklarni farqlaydilar:

- yuksak ma'naviy barkamollik;
- o'qituvchining individual - psixologik xususiyatlari;
- hamkasblari bilan pedagogik hamkorlik;
- pedagogik texnikani o'zlashtirish;
- shaxsiy kasbiy xususiyatlari;
- ijobiy natijalarga oson erishish.

O'qituvchining ijtimoiy-psixologik shakllanishida o'z ustida ishlashi murakkab tizimga ega. Bunda o'qituvchi ekstensiv, taxminiy, metodologik, kommunikativ, psixologik hamkorlikda ijodkorlik vazifalarini bajaradi. Diagnostik dasturda o'qituvchi kasbiy tayyorgarlik jarayonida tadqiqotchilik, mohirlik, reproduktiv (xotirada saqlash), rasmiy ijrochilik kabi faoliyat bo'yicha muntazam ish olib boradi. Ushbu faoliyat dasturlari, ayniqsa, yosh o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida duch keladigan ijtimoiy munosabat, sinfdan qo'rqish, o'quvchilar bilan o'zaro munosabatda ziddiyat hosil bo'lishi kabi psixologik to'siqlarni yengishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Olimlarning pedagogik mahorat tahliliga bu kabi chuqur yondashuvda barcha o'zaro bog'langan tizimlarni birdaniga qamrab olish amalda mumkin emas. Natijalar haddan ziyod katta hajmda, tarqoq bo'ladi, eng asosiysi, bu holda pedagogik mehnatning alohida bo'g'inlar tahliliga chuqur yondashib bo'lmaydi. Umuman pedagogik faoliyat doimiy ravishda o'z-o'zini tahlil etish, o'qituvchi refleksiya rivojlanishining tashabbuskori bo'la oladigan o'ziga xos "tezlashtiruvchi" rolini o'ynamog'i kerak.

O'qituvchi faoliyatini pedagogik tashxislash

V.A.Suxomlinskiy pedagogik faoliyatga shunday ta'rif beradi "pedagogik rahbarlikning sirlaridan biri o'qituvchilarda muntazam izlanish va o'z ishining tahliliga qiziqish uyg'otishdan iborat. Kimki o'z darslarida, tarbiyalanuvchilar

bilan o'zaro munosabatlarda yaxshi va yomonni farqlashga yutuq va kamchiliklarini o'z vaqtida bilishga urinsa, pedagogik faoliyatning yarim muvaffaqiyatiga erishgan bo'ladi".

Xuddi shu nuqtayi nazardan ilgari surilgan g'oyani V.I.Zagvyazinskiyda ko'ramiz: u "har bir o'qituvchi mustaqil ravishda o'z imkoniyatlarini aniqlashi, o'z qobiliyatlarini va pedagogik mahoratini rivojlantirishi kerak. O'zida ko'p narsani kashf qilish, tavsiya qilinganlardan ko'pini sinab ko'rish, baholash lozim, o'qituvchi o'zini o'zi yaratadi, kosib yoki ijodkor bo'lishini ham o'zi belgilaydi».

O'zining pedagogik tajribasini tahlil qilib, o'qituvchi o'z diqqatini tobora muvaffaqiyatli jihatlarga qaratadi, o'zining ish samaradorligini pasaytirayotgan pedagogik muammolarni va qiyinchiliklarni ham ko'ra olib, uni bartaraf etish yo'llarini topadi.

Pedagogik faoliyatda uchraydigan qiyinchiliklarning dastlabki tadqiqalaridan birini N.V.Kuzminada ko'ramiz. U o'qituvchi duch keladigan dastlabki qiyinchiliklarni pedagogik faoliyatning tashqi omillari keltirib chiqaradigan va ichki omillarning xarakterida, kishining faoliyatga ta'limiy, ma'naviy va jismoniy jihatdan tayyorgarligida paydo bo'ladigan keskinlik, beparvolik, qoniqmaganlikning subyektiv holatidir" deb ta'riflaydi.

T.S.Polyakovaning ishi endigina o'z faoliyatini boshlayotgan o'qituvchilar duch keladigan tipik didaktik qiyinchiliklarga bag'ishlangani didaktik qiyinchiliklarga shunday ta'rif beradi: «Didaktik qiyinchiliklar - o'qituvchining ta'lim jarayonidagi qiyinchiligi bo'lib, uni hal qilish uchun shart-sharoitlar yo'qligi, keskinlik, beparvolik, o'z ishida qoniqmaganlikning psixologik holati yoki aksincha, uni bartaraf qilish uchun sharoitlar ta'minlangani holda pedagogik mahoratni takomillashtirish, pedagogik "fikrlashni", malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'minlaydigan tetiklik, mobilizatsion tayyorgarlik, emotsional ko'tarinkilik holatining mavjud emasligidir".

T.S.Polyakova pedagogik faoliyatdagi qiyinchiliklar va ziddiyatlar uzoq muddat hal qilinmaganda, muvaffaqiyatsizlik vaziyatida nafaqat psixologik

uzilishlar, balki o'z-o'zini baholashning pastligi, pedagogik mahoratni takomillashtirishning tormozlanish manbasi sifatida salbiy rol o'ynashini aytadi. Pedagogik vazifalarga faol munosabatning zarur sharti bo'lgan rag'batlantiruvchi vazifa esa ijobiy rol o'ynashini ta'kidlab, o'qituvchining shaxsiy pedagogik mahorati zahirasi safarbar qiladi, uni ijodiy fikrlashni rag'batlantirish manbayi deb hisoblaydi.

Qiyinchiliklarning pozitiv roli uning indikatorlik(hisoblovchi) vazifasi bilan ham belgilanadi. "Indikatorlik vazifasi pedagogik mahoratning shakllanish jarayonini tormozlovchi obyektiv omillarni ajratadi, biroq u o'z - o'zini baholash tarzida subyektiv namoyon bo'lishi, shaxs uchun faoliyatning tobora qiyin jihatlarini aniqlab berishi mumkin».

Demak, o'z pedagogik faoliyatini endigina boshlagan yosh o'qituvchi aslo jismonan va ruhan bo'shshishi, butunlay osovishtalikka berilishi mumkin emas. Bu tuyg'u psixologiya fanida relaksatsiya deb atalib, kishilarning ish faoliyatida salbiy holatlariga beriladigan baho sifatida e'tirof etiladi.

Pedagogik va psixologik adabiyotlar tahlili, qiyinchilik - insonning subyektiv psixologik holati ekanligini, u hamma vaqt ham tashqi kuzatuvchi tahlil uchun qulay emas degan xulosa qilishga imkon berishini, bu esa hech kim o'qituvchining kasbiy qiyinchiliklarini uning o'zidan ko'ra yaxshiroq aniqlay olmasligini va ulami bartaraf qilish yo'llarini ham o'zidan boshqa kishi topa olmasligini ta'kidlaydi. Demak, o'qituvchining pedagogik faoliyatida kasbiy qiyinchiliklarini tadqiq qilishning yanada qulay yo'li bu, o'z-o'zini tashxislash hisoblanadi.

Shu bilan birga, psixologik mashg'ulotlardan biri bo'lgan "Autogen trenirovka" ham muhim ahamiyatga ega. "Auto - o'z-o'ziga ta'sir" ma'nosini bildirib, o'qituvchi o'z-o'ziga ta'sir o'tkazgan holda kasbiy faoliyatida duch keladigan qiyinchiliklarni yengib borishi mumkin.

Ya.S.Turbovskiyning fikricha, kasbiy takomillashuvning salbiy "energetik asosi" bo'lgan qoniqmaslik hissi, rivojlanishda to'xtab qolganlikni chin

ko'ngildan his etish sanaladi. "Buyruq, chaqiriq va nazorat emas, balki aynan o'qituvchining o'z faoliyatidan qoniqmaslik hissi, yuzaga kelgan pedagogik ziddiyatni boshqacha qilishga, buning uchun yangi vositalarni izlab topishga va uni o'zlashtirishga ongli ravishda intilishini ta'minlaydi, qiyinchilik va ziddiyatlarni bartaraf etishdan, shaxsan o'zi hal qilgan tadqiqotchilik vazifasidan ijodiy quvonish, qoniqish hissi - o'qituvchi kasbiy komponentining asosiy manbasiga aylanadi, aniqrog'i, aylanishi mumkin».

Ya.S.Turbovskiy tomonidan ishlab chiqilgan, pedagogik tajribani diagnostik o'rganish nazariyasi va metodikasi har bir pedagogik jamoada va jamoaning har bir a'zosi uchun pedagogik kasbiy faoliyat xususiyatlarini o'rganishda yagona maqsad uchun harakatlanishga imkoniyat beradi, bu o'z navbatida o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish mexanizmini yaratish uchun zamin hozirlaydi.

Pedagogik tashxislash konsepsiyasi pedagogika fani va ta'lim muassasalari amaliyotining o'zaro hamkorlik jarayonini boshqarish imkoniyatini ta'minlaydigan uchta metodologik asosni o'z ichiga oladi:

- ma'lum bir pedagogik mahorat pozitsiyasini egallash;
- ma'lum bir maqsadga yo'nalganlik;
- pedagogik mahoratni egallashga bo'lgan ehtiyoj.

Turli boshqaruv tizimlari nuqtayi nazaridan aynan bir xil natijalar u yoki bu muammoning dolzarbligi bilan belgilanadigan turlicha ahamiyat kasb etishi mumkin. Ish tajribasidan foydalanish hajmi va miqyosi ham har xil bo'ladi. Konsepsiya mualliflari integratsion fan yutuqlaridan foydalanish samaradorligi, olimlar erishgan natijalar, amaliyotchilar unga ehtiyoj sezgan joyga borib yetishi, ilmiy bilimlarning ma'lum bir maqsadga yo'nalganligiga bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Fanning u yoki bu tarzidagi tavsiyalari pedagogikada ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan g'oyalar bilan ta'minlashdan avval amaliyot asosida aniqlangan ehtiyoj bo'lishi kerak. O'qituvchi mehnatini o'rganish jarayonida qator shart-sharoitlarga rioya qilish ko'zda tutiladi.

K.L.Markovaning fikricha, nafaqat o'qituvchilik kasbida uzoq o'tmish tajribalaridan foydalanish darkor, balki o'qituvchi kasbiy rivojlanishining eng yaqin va olis istiqbollarini ham o'tmish tajribalaridan foydalanish asosida belgilash zarur.

Shu munosabat bilan pedagogik tashxis pedagogik faoliyatda erishiladigan yutuqlarni belgilovchi (prognostik) xarakter kasb etganida samarali bo'lishini ta'kidlamoqchimiz. Olimlar tomonidan olib borilgan tajriba ishlari jarayonida shu narsa aniqlandiki, pedagogik mahoratni tadqiq qilishning belgilovchi (prognostik) xarakteri bevosita o'qituvchining kasbiy refleksiyasiga tayanadi.

Bu o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida paydo bo'ladigan muammosi aynan nimadan iboratligini va uning sababi aynan nima ekanligini aniqlash, sabab va oqibatlarini pedagogik qiyinchilik oqibati bilan qorishtirmaslikka imkoniyat beradi. Bunda pedagogik tashxislashning o'qituvchi kasbiy faoliyatini tezkor korreksiyalash imkoniyatini beradigan o'ziga xos indikatorlik (hisoblash) vazifasi namoyon bo'ladi.

O'qituvchining o'z potensial imkoniyatlarini baholash diagnostika davomida har qanday holatda ham e'tiborga olinishi lozim, - deb ta'kidlaydi A.K.Markova, - unga ishonch bildirish kerak, uning kasbiy faoliyatiga bahoni oshirib yoki pasaytirib qo'yish o'qituvchi kasbiy rivojlanishini to'xtatib qo'yishi mumkin. Ushbu o'qituvchining individual rivojlanish mantiqini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchining yutuqlarini boshqa o'qituvchilarning yutuqlari bilan emas, balki o'zining oldingi yutuqlari bilan ham taqqoslash kerak.

Shaxsiy pedagogik faoliyatni o'z-o'zida tahlil qilish jarayonida o'qituvchi o'zining ta'lim-tarbiyaviy faoliyati natijalari va xususiyatlarining holatini o'rganadi, pedagogik ziddiyatlar o'rtasidagi sabab va oqibatli bog'lanishlarni aniqlaydi, o'qituvchilarga ta'lim va tarbiya berishni yanada takomillashtirish yo'llarini belgilaydi, - deb ta'kidlaydi L.E.Pleskach. Olimning fikriga ko'ra, **“Refleksiya - o'z-o'zini tahlil qilish bo'lib, o'z-o'zicha belgilangan maqsadga erishish emas, balki bilim olish, tajriba orttirish usuli, ijodga, kasbiy jihatdan**

takomillashishga nisbatan rag'batlantirishdir".

Ilmiy adabiyotlar tahlili, shuningdek o'qituvchi faoliyatida pedagogik tajriba o'qituvchilar pedagogik mahoratini oshirishning diagnostik metodikalaridan foydalanish va olingan natijalar tahlili pedagogik tashxislashni o'qituvchining kasbiy refleksiya rivojlanishini ta'minlaydigan usullardan biri sifatida baholashga imkoniyat beradi.

Zero, o'qituvchi ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganishda "tajriba o'rganishdan maqsad va uning vazifalarini rejalashtirish, dolzarb mavzuni aniqlash, maktab amaliyotida mohir o'qituvchilarning yutuqlarini o'rganish, materiallarni to'plash, tahlil qilish, xulosa chiqarish" kabi vositalardan foydalanadilar.

Shuningdek, ta'kidlamochimizki, pedagogik tashxislash qayd qiluvchi emas, balki maqsad hosil qilishni belgilovchi (prognostik) xarakterga ega bo'lganligida samarali bo'ladi, bu o'qituvchining kasbi refleksiya rivojlanishi asosida amalga oshiriladi. Ayni paytda, aynan ta'lim-tarbiya jarayonida maqsad hosil qiluvchi tashxislash uning rivojlanish qobiliyatini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytilganda, o'qituvchi tomonidan o'z kasbiy faoliyati natijalarini anglab yetishi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishini yanada takomillashgan usullarini izlash va ularni o'zlashtirish zaruriyatini ta'minlaydi. Faoliyatni o'zgartirish esa, ma'lumki, faoliyat subyektining o'zgarishiga olib keladi. O'qituvchining analitik(tahlil qilish) qobiliyatlari rivojlanishi jarayonida uning kasbiy refleksiya ham rivojlanadi, bu o'z navbatida, o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirish jarayonini ma'lum bir yo'nalishga solib, uning shaxsiy ijodiy faolligini oshiradi.

Mavzuni o'zlashtirish uchun savollar

1. Qadimgi Rim faylasuflarining refleksiya to'g'risidagi qarashlarini ta'riflang?
2. Refleksiya hozirgi zamon fanlari nuqtayi nazaridan berilgan ta'rif?
3. Pedagogika va psixologiya fanlarining refleksiya nisbatan

mulohazalari ayting?

4. Refleksiyaga taniqli olimlar qanday ta'rif berishgan? I.N.Semyonov refleksiyaning qaysi turlarini sharhlab bergan?

5. Pedagogik refleksiyaga ta'rif bering?

6. O'qituvchi o'z-o'zini kasbiy jihatdan qanday takomillashtiradi?

7. Pedagogikada "refleksiya" tushunchasiga qanday g'oyalar nuqtai - nazaridan yondashiladi?

8. Pedagogik diagnostikaning mazmun-mohiyatiga va funksiyasiga ta'rif bering?

9. O'qituvchining kasbiy professiogrammasi asosida, uning mahoratini aniqlang?

10 O'qituvchi pedagogik mahoratining diagnostik dasturini ta'riflang?

O'quvchilarning mustaqil tayyorgarligi uchun topshiriqlar.

Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr mulohazalaringizni bildirib, "Mustaqil ish" yozing.

1. Yosh o'qituvchilar duch keladigan didaktik qiyinchiliklarni bartaraf etish muammolarini bilasizmi?

2. "O'qituvchining refleksiya asosida shaxsiy kasbiy faoliyatini takomillashtirish".

3. "Kasbiy pedagogik refleksiyaning o'qituvchi mahoratini oshirishdagi imkoniyatlar".

8– M A V Z U: O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati.

Reja:

1. O'qituvchining o'quvchilarni boshqarishdagi mahorati.
2. O'qituvchi faoliyatida ko'tarinki ruh, yaxshi kayfiyat, ishga bo'lgan xoxishning etakchi o'rni tutishi va ularni hosil qilish yo'llari.

3. Pedagogik texnologiyalarni qo'llay olish mahorati.
4. O'qituvchi o'zining darsdan keyingi ijodiy holatini tashkil etish.

Tayanch iboralar: o'qituvchining o'quvchilarni boshqarish mahorati, o'qituvchi faoliyatining psixologik asoslari, o'qituvchining darsdan keyingi ijodi, notiqlik san'atining ko'rinishlari.

Mafkuraviy va ilmiy targ'ibot kishilar o'rtasida, maxsus ma'ruzalar o'tkazish, ma'ruzalar qilish, har xil suhbatlar uyushtirish kabilar orqali amalga oshiriladi. Ana shu ma'ruzalar, suhbatlar va har xil chiqishlarning ommaga qay darajada ta'sir qilishi, ularni ishontirish, kayfiyatlarini o'zgartirish, ular diqqatini qo'yilayotgan masalalarga tortish o'qituvchilardan katta mahorat talab qiladi. Chunki har bir nutq ommani ishontira oladigan, ularga tushunarli, yorqin, ta'sirchan, mantiqli va aniq bo'lgandagina kishilarga o'zgacha ta'sir qiladi. Ana shularni ta'minlagan o'qituvchi esa o'z oldiga qo'yiladigan quyidagi asosiy holatlarga alohida e'tibor berganlar:

1. O'zi to'xtalmoqchi bo'lgan mavzuni (masalani) chuqur o'rganish, o'zlashtirib olish, undagi masalalarga o'z munosabatini aniq belgilab olish.

2. O'z dunyoqarashiga ega bo'lish, so'z bilan ish birligi, nazariya bilan tajribaning dialektik birligiga erishish, fikrlarni ilmiy asoslash.

3. Mavzuga mas'uliyat bilan yondashish, uni omma oldida to'liq ochib berishga, yoritishga diqqat qilish.

4. Ma'ruzalar, ommaviy chiqishlar paytida tinglovchilar bilan yaqin aloqa, muloqotni ta'minlash. Tinglovchilarning kayfiyatini his qilib turish, bu orqali esa ularning lektor fikrlarini faqat tushunib olishlarinigina ta'minlamasdan, bu fikrlarga ishontira olish.

5. Har bir nutqqa jiddiy tayyorgarlik ko'rish, jumladan, ma'ruzani nimadan boshlashdan tortib, nima bilan tugatishgacha jiddiy o'ylab olish, masalalarni o'rtaga tashlash, ketma-ketligini yaxshi belgilab olish, ularning o'zaro bog'lanishini ta'minlash, ma'lum rejalar yoki reja-konspektlar tuzib olish, o'zi

uchun alohida va keng to'xtalishi zarur bo'lgan o'rinlarni belgilab olish va boshqalar.

Tilni yaxshi bilish, o'rinli va to'g'ri foydalanish malakasiga ega bo'lish – nutq madaniyatini egallashdir. Mavzuni chuqur bilish, masalalarni to'g'ri anglash, ularga munosabat, tushunarlik, ta'sirchanlik, aniqlik va mantiqlilikni ta'minlash, tinglovchilar diqqatini tortish, fikrlarni qanday bayon qilish kabilarning hammasi til orqali uning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi. Nutq madaniyati esa olam-olam mazmunni go'zal ifodalab berishga asoslanadi.

Har qanday o'qituvchi nutqning madaniyatli bo'lishini ta'minlashga harakat qilgan ekan, avvalo, o'z ona tilining bebaho ne'matlaridan foydalana olishi, so'z qadriga yetib bilishi lozim. Bundan tashqari, nutqning go'zal, latofatli, ma'nodor va oliyjanob bo'lishi uchun kishining o'zi ham tabiatan samimiy, musaffo bo'lishi kerak. Chunki hamma vaqt ham chiroyli so'zlarni qatorlashtirib tanlash, balandparvoz jumlar tuzish bilan madaniy nutqqa erishib bo'lmaydi.

Kaykovusning shunday fikri bor: “Hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir. Nutqni juda yaxshi va san'atkorona o'rganib ol, doimo gapga chechan bo'lishga harakat qil. Nutqni shirin kishining mehribon kishilari ham ko'p bo'ladi”.

Ko'rinadiki, so'zlovchi til vositalaridan o'rinli foydalangan holda tinglovchi ongiga, sezgisiga va kayfiyatiga ko'tarilayotgan masalalarni to'g'ri, aniq va oson anglab olishini ta'minlaydigan bo'lishi kerak. Shunday qilib, notiqlik san'atini quyidagi ko'rinishlarga ajratish mumkin: a) ijtimoiy – siyosiy chiqishlar tili; b) targ'ibotchi va tashviqotchilar nutqi; v) akademik nutq; g) suddagi nutq; d) maxsus so'z ustalarining chiqishlari va boshqalar.

Ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi chiqishlarga, odatda ma'lum bir mas'ul kishilarning rasmiy nutqlari, hisobotlari kiradi. Targ'ibot va tashviqotchilarning chiqishlari, odatda ma'lum bir muammolarni o'quvchiga singdirish, o'quvchi ongidagi tushunmovchilik va chalkashliklarga barham berish, ularni to'g'ri yo'lga

solish, o'quvchi uchun noma'lum bo'lgan holatlardan ularni xabardor qilish, ayrim narsa hodisalar mohiyatini to'la ochib berish kabi vazifalar bilan bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi doimo tejamkorlikka e'tibor berishi, zarur bo'lmagan so'zlarni qo'llamasligi kerak. Nutqning cho'zilib ketishi unda takrorlar bo'lishi, zarur bo'lmagan so'zlarning ko'p uchrashi nutqni siyqalashtiradi, uni zerikarli qilib qo'yadi. Buyuk so'z san'atkorlari, o'qituvchilar doimo ana shu belgilarga alohida e'tibor berganlar va bu bilan nutq madaniyati rivojiga katta hissa qo'shganlar. O'qituvchi til vositalaridan yaxshi foydalangandagina namunali nutqqa erisha oladi. Har bir targ'ibotchi va tashviqotchi uchun, shuningdek, har bir rahbar yoki, umuman o'quvchi oldida ma'ruza o'quvchi, suhbat o'tkazuvchi har bir shaxslar uchun buyuk o'qituvchilarning chiqishlari doimo ibrat bo'lishi kerak. Har bir o'qituvchi ulardan o'rganishga harakat qilsa, o'z nutqining o'quvchi uchun tushunarli va ta'sirchan bo'lishiga erishishi shubhasizdir.

Nutqning boyligi o'qituvchi madaniyatining asosiy mezonlaridan biridir. Bu so'zlovchidan muayyan so'z boyligiga ega bo'lishni talab qiladi. So'zlovchi esa o'z so'z boyligini, asosan lug'atlar orqaligina boyitishi mumkin. Badiiy asarlarni ko'p o'qish ham kishining so'z boyligini orttirishga yordam beradi. Shunday qilib, atamalarni chuqur bilish, mavjud lug'atlardan keng foydalanish kishining so'z boyligini oshirishda, so'z va atamalar ma'nosini chuqur anglashda katta ahamiyatga ega. Har bir olim va ushbu fanlarning o'qituvchilari o'z sohasiga oid atamalarni to'g'ri izohlab bersagina, ilmiy tushunchalarni boshqalarga to'g'ri yetkaza oladi. Ilmiy tadqiqotlarda, o'quv-o'qitish jarayonida har bir so'zning ma'nosini to'g'ri va mukammal izohlab berish, o'z navbatida so'z qo'llash sohasidagi yuksak nutq madaniyatini ta'minlaydi.

Respublikamiz mustaqilligi natijasida ta'lim - tarbiya tizimi faqatgina shaklan emas, balki mazmun mohiyat jihatidan ham yangilanadi. O'tmish ta'lim-tarbiya tizimidagi avtoritar – buyruqbozlik tarbiyalanuvchi shaxsini ezish, toptash, erkinlik va erkin fikrni buzishga asoslangan ta'lim tizimi o'z o'rnini insonparvarlik va demokratiyaga bo'shatib berishga majbur bo'lmoqda. Xo'sh buning sababi

nimada? Hozirgi zamon kasb-hunar maktablari ta'lim-tarbiyaviy ishlarni olib borish zimmasida bo'lgan murabbiy, pedagog shuni bilish kerakki, hozirgi kasb-hunar maktablari yangi pedagogik tafakkur egasi, munosib shaxs, o'z ishining ustasi bilan o'qituvchiga muhtoj.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi-o'qituvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi-o'qituvchi asosiy figuraga aylanadi.

Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari-interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-o'quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, Ya'ni pedagogik ta'sir yetish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-o'qituvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- o'quvchi-o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;

- o'quvchi-o'quvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi;

- o'quvchi-o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

- pedagog va o'quvchi-o'qituvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Pedagogik texnologiyalar masalalari, muammolarini o'rganayotgan o'qituvchilar, ilmiy-tadqiqotchilar, amaliyotchilarning fikricha, pedagogik texnologiya – bu faqat axborot texnologiyasi bilan bog'liq, hamda o'qitish jarayonida qo'llanishi zarur bo'lgan TSO, kompyuter, masofali o'qish, yoki turli xil texnikalardan foydalanish deb belgilanadi. Bizning fikrimizcha, pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi-bu o'qituvchi va o'quvchi-o'qituvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlar uchun tanlagan texnologiyalariga bog'liq deb hisoblaymiz, Ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil yeta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchi-o'qituvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh yesa ularga baho bera olsa, o'qituvchi yesa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, bizning fikrimizcha, ana shu, o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchi-o'qituvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

O'qituvchi va o'quvchi-o'qituvchining maqsaddan natijaga erishishda qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda o'quvchi-o'qituvchilarning bilim saviyasi, guruhi, xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiyasi tanlanadi, masalan, natijaga erishish uchun balki, kompyuter bilan ishlash lozimdir, balkim film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axborot texnologiyasi kerak bo'lar, bular o'qituvchi va o'quvchi-o'quvchiga bog'liq.

Shu bilan bir qatorda o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, eng asosiysi, o'quvchi-o'quvchining imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkitn. Qisqa qilib aytganda, o'quvchi-o'qituvchini ta'limning markaziga olib chiqish kerak.

Pedagogik amaliyot va tadqiqotlarda qator ish usullari qo'llab ko'rildi. Ta'limni muammoli tashkil etish, ta'limda o'quvchi-o'qituvchilarni faollashtirish, hamkorlik pedagogikasi, tayanch so'zlariga asoslanish, ta'limni optimallashtirish va boshqalar tajribadan o'tdi. Lekin bu pedagogik vositalar ayrim o'qituvchilarda samarali natija bersa ham, uni ommaviy yo'sinda ta'lim tizimiga kiritib bo'lmadi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati ta'limda o'quvchilarni qiziqtirib o'qitish va bilimlarni to'liq o'zlashtirishga erishishdir. Ta'limda berilayotgan bilimlarni o'quvchilarning aksariyat ko'pchilik qismi puxta o'zlashtirishi pedagogik texnologiya joriy etilishining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya asosida dars o'tishda eng asosiy talab o'quvchining hayotiy tajribasi avval o'zlashtirgan bilimlari va qiziqishlari asosida bilim berishni ko'zda tutadi. Pedagogik texnologiya o'rganilayotgan soha bo'yicha o'quvchilarda bilim yetarlicha bo'lmagan holda ham o'quvchida salbiy kechinmaga o'rin qoldirmaslikni, bu o'quvchining aybi emasligini tan olishni talab yetadi. Faollik

ko'rsatilsa, bilimlarni o'zlashtirib olishga o'quvchilarda ishonch hosil qilish tavsiya etiladi.

Mavjud pedagogika fanida dars jarayoniga oid berilgan ma'lumotlarda e'tibor ko'proq yangi bilimlarni bayon etish, uni mustahkamlash va natijasini hisobga olishga qaratilgan. Bilim berishda o'quvchining avvalgi bilimlari, hayotiy tajribasi yetarlicha hisobga olinmagan. Dars rejasida avval o'tilgan mavzuni yakunlab, yangi mavzuga bog'lash taklif etilgan. Lekin shu yangi o'tilayotgan mavzu bo'yicha o'quvchining bilimini aniqlash, mavzuga xos bo'ladigan dastlabki ma'lumotlarni berish yetarlicha amalga oshirilmagan.

Pedagogik texnologiya o'quvchilarning o'rganilayotgan soha bo'yicha bilimlarni esga tushirish, jonlantirish yangi bilimni o'zlashtirishga asos bo'ladi deb ko'rsatadi, bilimlar va tayyorgarlikni aniqlash o'quvchini faollashtirish va bilim o'zlashtirishga ijobiy motivni keltirib chiqaradi. mavzuni o'rganishga kirishishda erkin suhbat, munozara, aqliy hujum, sinektika metodi, dumaloq stol metodi, zigzag metodi, ajurli arra metodi, bumerang texnologiyasi, muloqot treningi, fsmu texnologiyasi, blis-so'rov texnologiyasi, bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun metodi, ruchka stol ustida metodi, rotatsiya metodi, qorbo'ron metodi, asalari galasi metodi, dumalovchi qor uyumi metodi, sindikat metodi, akvarium metodi, raqamli metodlar, skarabey texnologiyasi, veyer texnologiyasi va boshqa shakllarda jonlantirish mumkin.

O'qituvchining bilim saviyasida pedagogik mahorati, ma'naviyati, jamiyatni vujudga keltirish taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir. O'qituvchi yurish turishi, xatti-harakati butun vujudi bilan o'quvchisi qalbiga yo'l topa olish va uni ezgu ishlar sari yo'naltira olish zarur. Maktabda ta'lim-tarbiya jarayonini insonparvarlashtirishda ayniqsa milliy, ma'naviy merosimizdan foydalanish katta ahamiyatga ega. Jumladan, muqaddas kitoblar "Qur'oni karim", "Avesto"lardan foydalanish bilan bir qatorda insoniylik insonparvarlikning haqiqiy xazinasini bo'lgan Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'ati turk", Yu.X.Hojibning "Qutadg'u bilig", Ahmad Yugnakiyning "Hibbatul Haqqoyiq", Kaykovusning

“Qobusnoma”, A.Navoiyning “Hamsa” va lirik asarlari katta ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. A.Navoiy insonparvarligi uning quyidagi misralarida ayniqsa ko’zga tashlanadi:

Bu jahonda yo‘q erur baqo guliga sadoqat,

Ajib saodat erur yaxshining birla qolsa ot.

Shunday ekan, kasb-hunar maktablari yoki litseylarida o‘quvchilarga gumanitar ijtimoiy fanlardan ta’lim berishda insonparvarlik tarbiyasiga katta e’tibor bermoq lozim. O‘quv materiallarini tushuntirishda tabiiy fanlarni o‘tish paytida buyuk sharq mutafakkirlari she’rlari, tarjimai hollaridan foydalanish ham katta imkoniyatga egadir. Ayniqsa hozirgi sharoitda O‘zbekiston tarixi, pedagogika, psixologiya fanlarini o‘qitish jarayonida bevosita tarbiyaga oid bo‘lgan milliy ma’naviyatga, milliy ruh, urf-odat va umuminsoniy qadriyatlarga alohida urg‘u berish mumkin.

O‘qituvchi o‘quvchi qalbiga yo‘l topish uchun bilimi va ishigagina emas, ayni paytda odob-axloqi, madaniyati, xushmuomalaligi bilan ham namuna bo‘lishi lozim. Shundagina o‘qituvchi va o‘quvchi orasida ota-bolalardek insoniy munosabat qaror topishi mumkin.

Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, bola, o‘smir va yosh yigitni betakror va o‘ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy, huquqiy va erkinligini hisobga olish lozim bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiyani demokratiyalash – bu tarbiyani ma’muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo‘yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o‘zgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni keng jalb qilish uning rivojlanishiga jamoatchilik ta’sirini kiritish demakdir.

Shaxslararo munosabatlarda insonparvarlik pedagoglar va o‘qituvchilar o‘rtasida hurmat tuyg‘ularini shakllantirish, bolalar fikriga mos e’tibor qilish, ularga mehribonlarcha munosabatda bo‘lish lozim.

O'qituvchi o'quvchi shaxsiga tarbiya obyektini sifatida emas, balki xuddi o'zi kabi subyekt deb qarashi lozim.

Umuman, ta'lim-tarbiyaviy faoliyatni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish uning mohiyat va mazmunini erkin shaxsni tarbiyalash maqsadini amalga oshirishni nazarda tutadi.

9- mavzu; O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish.

O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati.

(taklif tarzida murojaat, neytral tarzidagi murojaat).

O'qituvchining shaxsiy intilishi, munosabati pedagogik mahorat tarkibiy qismlari orasida muhim o'rin egallaydi. Uning bunday shaxsiy munosabati unda tegishli bir qolipda fikrlar tizimi mavjudligi bilan izohlanadi, shu tufayli u ko'p hollarda deyarli avtomatik ravishda ta'sirlarga javob bera oladi. Chunonchi, o'quvchilar bilan albatta xushmuomalada bo'lish, dilkashlik, o'quvchi shaxsiga prinsipial yondashishning yuqori darajada bo'lishi o'zining birorta o'quvchisi yomon bo'lishi, buning ustiga ishonchsiz bo'lishi mumkin emasligiga ishonch kabilar. Lekin bunday bir qolipdagi faoliyat salbiy rol o'ynashi ham mumkin. Masalan, hamkasbi o'quvchilar bilan haqiqatda nazoratsiz munosabatda bo'lganda unga qarshi turish o'rniga uni himoya qila boshlaydi. O'qituvchining xohish istagi haqqoniylik va insonparvarlik xarakterida bo'lsagina, bunday chekinishlarga yo'l qo'ymasligi mumkin bo'ladi.

Pedagogik faoliyat – yoshlarni hayotga, mehnatga, vatan mudofaasiga tayyorlash uchun xalq oldida davlat va jamiyat oldida javob beradigan bolalarga ta'lim-tarbiya berish bilan shug'ullanadigan va bu ishga maxsus tayyorlangan kishilarning mehnat faoliyatidir. Maktab o'qituvchilarining faoliyati respublikamizda buyuk davlat jamiyatni quruvchi va unda yashab mehnat qiluvchi etuk erkin fikrlovchi inson shaxsini shakllantirishga qaratilgan. O'qituvchining barkamol avlodni tarbiyalash va unda yangi insonga xos sifatlarini tarkib toptirish vazifasi eng oliyjanob yuksak va shu bilan birga eng sharafli va murakkab

vazifadir. Har bir tarbiyalanuvchi o'z xulq atvoriga, xarakteriga ega. Ularni o'qitish va tarbiyalashda ularning ana shu o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, o'rgatish nihoyatda murakkabdir. Bunda insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarning murakkabligini o'zida aks ettiruvchi maxsus usullardan foydalaniladi. Pedagogik faoliyatda tayyorgarlik ko'rsatgan yoshlar uning ana shunday xususiyatlarini bilishlari lozim. O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasida o'z ifodasini topadi:

1. O'qituvchining shaxsiy xususiyatlari;
2. O'qituvchining pedagogik-psixologik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar;
3. Maxsus tayyorgarlikning hajmi va tarkibi;
4. Ixtisosga oid uslubiy tayyorgarlik mazmuni.

O'qituvchining dars berish mahorati.

Tashabbuskor – ilg'or o'qituvchilar dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining samarador kechishini ta'minlash uchun quyidagi shartlarni taklif etadilar:

1. O'quvchilarni amaliy, laboratoriya va seminar darslarida joylashtirishning ahamiyati. Keyingi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, dars jarayonida o'quvchilarni noan'anaviy joylashtirishning ahamiyati haqida gapirmoqdalar.

Buning bir nechta uslublari mavjud bo'lib:

a) o'quvchilarni «dumaloq stol» atrofida o'tkazish: bunday usulda o'quvchilarni o'tqazib munozara, muhokama va savol javoblar tarzidagi darslarni tashkil etish mumkin,. o'quvchilar bunday darslarda o'qituvchi bilan o'zlarini tengi "holatda" - sezadilar. Shuningdek, o'quvchilar bir-birlariga qarab yuzma-yuz o'tirganlari uchun bir-birlarining ichki-kechinmalaridan xabardor bo'lib turadilar.

b) "Yarim oy" yoki "P" shaklida o'quvchilarni joylashtirishning afzallik tomoni shundaki, o'rtadagi, maydondagi rolli o'yinlar, psixotrening o'yinlari va boshqa mashqlar bajarish mumkin.

v) uchburchak, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak shaklida o'quvchilarni joylashtirishning ham qulay tomonlari mavjud. Bunday hollarda o'qituvchi o'quvchilardan ajralib qolmasdan, balki ular bilan teng holatda o'tiradilar va yuzmayuz o'tirish o'zaro muloqot va munosabatni yengillashtiradi.

2. Dars jarayonida o'quvchilar bilan demokratik shaklda ish olib boruvchi va ta'limga ilg'or uslublarni targ'ib etayotgan hamkorlik va ishonch bo'lishi kerak. O'zaro munosabatlarda, o'zaro izlanishga hamkorlik, o'quvchining darsga intilishi, darsdan xursandlik va qoniqishiga sabab bo'ladi.

3. O'quvchining ta'lim olishi, o'qishi majburiy bo'lmasdan, balki o'z qiziqish va intilishi bilan amalga oshirilishi kerak.

4. Dars jarayonida o'quvchilarga o'tilayotgan mavzu emas, balki bu kungi mavzuni ertaga o'tiladigan mavzular bilan ham bog'lash, o'quvchilarning ertaga o'tiladigan mavzuga qiziqishlarini oshiradi va darsda o'tiladigan mavzuni o'qib kelishlariga yo'naltiradi. Natijada o'qituvchining bir darsda bir necha mavzularni o'tib, o'quvchilarga "o'quvchilarga tezlashtirib ta'lim berish", "rejadan oshirib o'qitish" kabi usullardan foydalanishi mumkin. Bu metod ayniqsa, qobiliyatli, iqtidorli o'quvchilarni o'qitishda juda qo'l keladi.

5. Darsda "tayanch belgilardan foydalanish"ning qulay tomoni shundaki, a) o'quvchilarga uyga vazifa qilib berilgan vazifani matn shaklida yozish ehtiyoji qolmaydi; b) o'quvchi matnni bir necha marta o'qib uning asl mazmunini va mohiyatini tushungandan so'ng shu matndagi eng asosiy tushuncha va tayanch so'zlarni topib daftariga turli chizmalar shaklida yozadi (istasa, alohida qog'ozlarda chizma, rasm, jadval shaklida yozishi mumkin); v) o'quvchilar matnni bir necha marta o'qib chiqishlari, matndagi muhim tushuncha va so'zlarni topishga o'rganish bilan matnning mazmunini chuqur o'rganadilar. Tayanch belgilari tarzida yozish esa bilimlarning o'quvchilar tasavvurda ham shakllanishiga, xotirasida mustahkamlanishiga sabab bo'ladi.

6. Bilimlarni katta bo'lak va qismlarga bo'lib o'qitishning afzallik tomonlari: a) har qanday eng asosiy bo'lgan bir necha katta qismlar bo'laklardan

iborat bo'lib, shu qismlar, aynan shu fanning asosiy mazmunini tashkil etadi. Agar o'qituvchi o'quvchilarga shu fanning muhim qismlari va uning mazmuni haqida qisqa va aniq ma'lumotni etarli darajada bera olsa, o'quvchida fan haqida bir butun tushuncha paydo bo'ladi. Ishonch, yaxlit bilimlarni to'liq qabul qilishga va bu yaxlit bilimlarni esda saqlash va esga tushirish imkon yaratadi. Masalan: «Odam anatomiyasi» yurak va qon aylanishi, ovqat hazm qilish, nafas olish va boshqa bir nechta qismlardan iborat bulib, shu tizimlarni yaxlit va o'zaro bog'liqligini inson organizmining faoliyatini ta'minlaydi.

Agar bordiyu, shu qismlarni qisqa va tushunarli holda o'quvchi o'zlashtirmasdan, mayda bo'laklarga bo'lib berilsa, qanchalik ko'p bilimlar berilmasin, berilgan bilimlar tarqoq va o'zaro bog'lanmaganligicha qoladi.

7. O'qituvchilarni dars o'tish va tahlil qilishga o'rgatish

O'quvchilarni qiziqishlarini hisobga olgan holda dars o'tish uchun mavzular taqsimlab beriladi.

Sinfda "bu o'quvchilar" dars o'tgandan so'ng tengdoshlarining bilimlarini so'rab baholaydilar. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bir-birlarini baholashda o'quvchilar o'qituvchilarga nisbatan odilroq bo'lishar ekan. O'qituvchi sifatida dars o'tish o'quvchilarda o'ziga ishonch va mustaqillik beradi. Ularning nutq faoliyati yaxshilanadi.

Keyingi yillarda dars jarayoniga, yuqori sinflarda nazariy bilimlarni ma'ruza shaklida berish haqida tanqidiy fikrlar bildirilmoqda, hatto maktab va oliy maktablarda ham berilayotgan bilim, tajribalarning faqat 10%ini ma'ruza tarzida berib, qolgan qismi amaliy, seminar va mustaqil ta'lim sifatida berish tavsiya etilmoqda. Ayniqsa, mustaqil ta'lim berishning, ya'ni o'quvchilarning mustaqil o'qishlari va izlanishlari, bilimlarni o'zlashtirishni yengillashtiradi, o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Darsning an'anaviy metodlari quyidagilar:

1. Ta'limning og'zaki metodlari;
2. Ta'limning ko'rgazmali metodlari;

3. Ta'limning ommaviy metodlari;
4. Ta'limning mantiqiy metodlari;
5. Ta'limning mustaqil ishlash metodlari;
6. Ta'limning nazorat va o'z-o'zini nazorat turlari farqlanadi.

Ta'limning og'zaki metodlari yordamida o'quvchilar ifodali nutqqa, ma'noli va mazmunli gapirishga, suhbatdoshini tinglashga o'rganadilar. O'quvchi suhbatning aniq maqsadini belgilaydi, rejasini tuzib chiqadi. Suhbat jarayonida o'quvchilarga beriladigan savollar tuziladi. Suhbat jarayonida o'qituvchi vaziyatga qarab dars mazmuniga o'zgartirishlar kiritadi. Rejalashtirilgan savollarni olib tashlaydi yoki yangi savollar kiritadi. Savollar o'quvchilar uchun og'ir yoki yengil bo'lmasligi kerak. Og'zaki metodning boshqa metodlardan afzallik tomoni shundaki, o'qituvchining hissiy nutqi o'quvchilarning diqqatini o'ziga jalb etadi. O'qituvchi darslik matnidagi bilimlarga qiziqarli ma'lumotlarni qo'shishi mumkin.

Darslikda berilgan ma'lumotlarni o'zi xohlaganicha (albatta, dasturda mo'ljallangan bilimlar va malakalar doirasida chiqmagan holda) talqin qilishi, ularga izoh berishi mumkin.

Ta'limning ko'rgazmali metodlari keyingi yillarda dars jarayonida asosiy o'rinni egallay boshladi. Yangi texnika va kompyuterlarning maktablarda paydo bo'lishi va undan darsda foydalanish dars samaradorligini keskin oshiradi. Ayniqsa, EHMda har xil tabiiy va sun'iy obyektlarning modelini yasash, zarur jadval va loyihalarni tuzish va boshqa qo'lda chizish uzoq vaqt va ko'p mehnat talab etadigan ko'rgazmali vositalarni tez va oson bajarish mumkin. Audiovizual vositalar ham darsning qiziqarliligini oshiradi.

O'rta va oliy maktablarda dars berishning noan'anaviy metodlariga quyidagilar kiradi: dars – ma'ruza, dars – seminar, dars – munozara, dars – konferensiya, dars – ekskursiya, dars – musobaqa (konkurs darslari) mustaqil ishlar darslari va boshqalar mavjud. Shularning har biri haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

1. Dars – ma’ruza Maktabda dars – ma’ruza yuqori kurslarda qo’llanilib, fanning asosiy g’oya va muammolarni ochib berishda foydalaniladi. Maktablarda ma’ruza darslari savol-javoblar, ko’rgazmali va boshqa metodlar bilan qo’shilgan holda o’tkaziladi. Masalan: 5-10 minutlik ma’ruzadan so’ng (ya’ni nazariy bilimlar berilgandan keyin), o’quvchilarga texnik vositalar yordamida berilgan bilimlar amalda ko’rsatiladi. Bu tabiiy, texnik, ijtimoiy tizimlarning yoki hodisalarning EHM dagi modeli yoki videoda shu tabiiy, texnik va ijtimoiy hodisalarning kechish jarayoni haqidagi hujjatli filmdan bir parcha ma’ruza ko’rsatish mumkin. Shuningdek, ma’ruzaning bir qismida nazariy ma’lumotlar berilsa, ikkinchi qismini savol-javoblar, munozara shaklda tashkil etish mumkin.

2. Muammoli – dars. Muammoli dars o’tish mazmuni suhbat darslaridan unchalik farq qilmaydi. Ammo, maktablarda o’quvchilarni izlanish jarayoniga yo’llashda o’qituvchining faolligi ko’proq talab etiladi. Muammoli dars quyidagi qismlardan iborat bo’lishi mumkin:

a) tabiiy, ijtimoiy, texnik, texnogen, agrobiologik hodisalar, jarayonlar o’rtasida ziddiyat, qarama-qarshilik mavjudligi aniqlanadi. Ya’ni biron sohada muammoning mavjudligi topiladi.

b) har xil hodisa, jarayon va boshqalarning yuzaga kelish sabablari, rivojlanishi, kechishi va yakuni haqidagi farazlar ilgari suriladi.

v) o’quvchilar (o’qituvchilar) bilan birgalikda izlanish natijasida ilgari surilgan farazning qanchalik to’g’ri yoki noto’g’ri ekanligi isbotlanadi.

g) har xil tizimlar, hodisalar, jarayonlar o’rtasida o’zaro bog’liqlik qonuniyatlari haqida xulosa chiqariladi va narsa hodisalarning yangi tomonlari ochiladi.

3. Dalada – dars. Tabiat bilan bog’liq darslarni (biologiya, agrobiologiya, ekologiya va boshqalar) aynan shu mavzu bilan bog’liq joyda, dala, bog’, tog’, tajriba maydoni va boshqa joylarda o’tkazilishi mumkin. Masalan: ayrim darslarni ochiq havoda, ayrim tabiiy narsalarni: o’simliklar, hayvonlar, parrandalarni namoyish qilish orqali jonli tarzda o’tish mumkin. Qator mualliflar ayrim darslarni

o'rmonda, ochiq havoda o'tishni tavsiya qiladilar. Dars jarayonida namoyon etish zarur bo'lgan o'simliklar, daraxtlar, ekin va boshqa narsalar ko'rsatib, tushuntiriladi.

4. Dars – drama. AQShlik olim Moreno 1934 yilda oila, shaxsiy va ish faoliyatida yuz beradigan nozoli vaziyatlardan chiqish, psixoloik vaziyatlar echimini topishda dramatik teatr tajribasidan foydalanish mumkinligini qator tadqiqotlar bilan isbotladi. Bu metod asta-sekinlik bilan oliy va o'rta ta'lim tizimiga kirib kela boshladi. Adabiyot, oila psixologiyasi, ma'naviyat va boshqa hamma fanlardan (yoki fanlar tarixidan) dars-dramalarni tashkil etish mumkin. Ammo, dars-dramaning asosiy maqsadi, o'quvchilar orasida hamjihatlik, jipslik, do'stlik, his-tuyg'ularini shakllantirish, o'qituvchi-o'quvchi orasidagi munosabatbatlarni yaxshilash, o'quvchi (o'quvchi)ning shaxsiy hayoti, jamoadagi shaxslararo munosabat va muloqtda ijobiy psixologik muhitni tashkil etishga muljallangandir.

5. Dars – munozara. Bunday darslarni tashkil etishdan oldin munozara mavzusi, yo'nalishi o'quvchilarga e'lon qilinadi. Shu sohada o'qish zarur bo'lgan ilmiy, badiiy adabiyotlar bilan ishlash haqida maslahat beriladi.

Dars jarayonida uyatchan, kamgap, sust o'quvchilarni doimo savollar berish, ularni fikrini so'rash bilan faollashtirib turiladi. Dars jarayonida muhokama qilinayotgan mavzudan chetga chiqib ketmaslik uchun, o'qituvchi munozaraning borishini o'quvchilarga sezdirilmagan holda boshqarib turadi.

6. Dars – sayohat. Dars – sayohat oldindan tuzilgan reja asosida o'tkaziladi va bu darsga katta tayyorgarlik ishlari talab qilinadi.

Bordi-yu o'qituvchi "O'zbekistonning - o'rmonlari" mavzusida sayohat tashkil qilmoqchi bo'lsa, u oldin o'quvchilarga o'rmonlar haqida, ulardagi ekologik ahvol, daraxt va o'simliklarning turlari haqida tushunchalar beradi.

Sayohat jarayonida o'quvchilar bilan daraxt va o'simliklar turini, tabiat manzaralarini rasmlarga, video tasmlarga ularning suratlari olinadi. Sayohatning natijasi to'plangan namunalar, olingan rasm va video suratlarni namoyish etish

bilan tahlil qilinadi. Bu shaklda olib borilgan darslar o'quvchilarning xotiralarida uzoq muddat muhrlanib qoladi.

O'qituvchining tarbiyaviy ish mahorati – jamoaning va jamoadagi alohida o'quvchilarning intellektual, aqliy, estetik, mehnasevarlik va boshqa sifatlarni rivojlantirishdir.

Bu maqsadlarga erishish uchun tarbiyachida quyidagi malaka va ko'nikmalar bo'lishi zarur: o'quvchilarga nisbatan talabchanlik va ishonch, tez muloqotga kira olish, qiyinchilik vaqtida yordam bera olish, o'quvchilar bilan maslahatlasha olish, kuchsizlarni himoya qilish, har bir o'quvchidagi ijobiy sifatlarni topish va munosabatlarda shu sifatdan foydalanish, o'quvchilarni "Sevimli" va "Sevilmagan"larga bo'lmashlik, xudbinlik, laganbardorlik, nopoklikka qarshi kurashish, o'quvchilarda axloqiy yo'nalishlarni rivojlantirish.

O'qituvchi tarbiyaviy ish mahoratining yana bir ta'rif quyidagicha: tarbiyaviy ish mahorati – o'quvchilarning o'quv, o'yin, mehnat va dam olish faoliyatlarini to'g'ri, unumli va samarador tashkil etishdir.

Tarbiyachi mahorati o'zaro bog'langan uchta tizim tarmog'idan tuzilgan: bu – texnologik, ijtimoiy-psixologik(ya'ni munosabatlar) va estetik.

Tarbiyachi ish mahoratining texnik tomoni. Bu o'quvchilarning ommaviy faoliyatini, maktabdagi hayotlarini (o'z-o'zlarini boshqarishlarini) tashkil etish.

O'quvchilarning mustaqil ravishda navbatchilik qilishlari, maktab va sinfdagi tartib va intizomni nazorat qilishlari, maktabda shanbalikni tashkil etishlari, har xil tadbirlarni mustaqil o'tkazishlari. Tarbiyachilar o'quvchilarning bu ishlarini rejalashtirishda, o'tkazishda maslahatchi rolini bajaradilar. O'qituvchining roli boshqaruvchi, buyruq beruvchi emas, balki o'tkazilayotgan tadbirlarning bevosita ishtirokchisi sifatida o'quvchilarga yaqindan yordam berishi lozim.

Ammo, maktablarimizda yuqori ko'rsatkichlar ko'rsatish uchun, hisobotlar uchun ko'pdan-ko'p tadbirlar o'tkaziladi. Buning foydadan ko'ra zararli tomonlari ko'proq. Shuni ta'kidlash zarurki, tarbiyachilarning ish natijalari ularning

tarbiyalanuvchilar bilan qay tarzda, qay shaklda, qanday ruhiy holatda muloqot qilganiga bog'liq. Muammoning ijtimoiy psixologik tomoni shundan iboratki, tarbiya har doim ijtimoiy mohiyat kasb etib, psixologik jihatdan o'ziga xos tayyorgarlikni taab qiladi.

Maktablarda o'tkaziladigan har bir tadbir oldindan yaxshilab har tomonlama o'ylangan, rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Sinfda va maktabda o'tkaziladigan tadbirlar jarayoni uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Rejalashtirish;
2. O'tkazish;
3. Tahlil qilish.

Rejalashtirishda o'quvchilarni o'tkaziladigan tadbirga qiziqtirish va o'quvchilarda motivlar hosil qilinadi. Tarbiyachi pedagog o'quvchilar bilan birgalikda tadbirning dastlabki rejasini ishlab chiqadi.

O'tkaziladigan tadbirning har qismiga aniqlik kiritilib, unga javobgar o'quvchilar tayinlanadi.

Bu sohada pedagogga rejissorlik, aktyorlik mahorati kerak bo'ladi. Tadbirning yakuniy rejasida: Kimlar? Qachon? Qayerda? Qanday? Tarzdagi savollarga javob beriladi.

O'tkazish bosqichida asosiy ish kichik guruhchalarda boshqariladi. Har bir soha uchun javobgar o'quvchilar orasida o'zaro til topish, kelishuv va moslik mavjudligi tadbirning samaradorligini ta'minlaydi. Bunday psixologik muhitni tashkil etish esa o'quvchining, tarbiyachining mahoratiga bog'liq. Tadbir jarayonida o'quvchilar orasida o'zaro yordam, musobaqa, qoloqlarga yordam, ilg'orlarni rag'batlantirish o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Yakun va tahlil qilish bosqichida jamoa bilan birgalikda tadbir natijalari muhokama qilinadi. Har bir qatnashchining mehnatini alohida qayd etiladi va rag'batlantirish ishlari olib boriladi. Aks holda, undan keyingi tadbirlar muvaffaqiyatsiz chiqishi mumkin.

Tarbiyachining asosiy vazifasi o'quvchilar orasida ijobiy, ruhiy muhitni tashkil eta olishdir. Hamkor, do'stona jamoani tashkil etish tarbiyachining mahorat-san'atiga bog'liq.

Mohir tarbiyachilar har bir o'quvchiga jamoada alohida vazifa va topshiriqlar beradilar. Vaqti-vaqti bilan har bir o'quvchining o'z vazifasini qanchalik bajarayotganligi birgalikda tahlil etiladi.

Tarbiyachi guruhdagi mikroguruhlarini, rasmiy va norasmiy liderlarni, yulduzlarni, "yakkalanib qolgan" o'quvchilarni bilishlari zarur. Ayniqsa, guruhchalar, guruhlar va alohida o'quvchilar orasidagi munosabatlarni yaxshi bilishlari muhimdir. Tarbiyachi guruhdagi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan quyidagi qarama-qarshiliklarni ham bilishi kerak:

- guruhdagi rasmiy shaxslar va guruh o'rtasida (uning ayrim a'zolari o'rtasidagi ham) qarama-qarshiliklarni aniqlash.

- rasmiy maqsad (M: shanbalik o'tkazish va boshqalar) bilan ayrim o'quvchilarda, ba'zan ko'pchilik o'quvchilardagi maqsadning bir-biriga to'g'ri kelmasligi. (O'qituvchining maksadi sinfni o'zlashtirishda yuqori darajaga ko'tarish, o'quvchilarning maqsadi esa o'yin, vaqti hushlik va boshqalar) Oliy o'quv yurtlaridagi ba'zi o'quvchilarga o'qishdan asosiy maqsad – diplom olish bo'lib, bilim egallash unchalik ahamiyatli emas.

- O'quvchi irodasining bo'shligi va tarbiyachining talabchanligi.

Bu qarama-qarshiliklarni yo'qotish yoki kamaytirish tarbiyachining shaxsiy sifatlari, pedagogik mahorati va kasbiy bilimlariga ko'p jihatdan bog'liq.

Ayniqsa, guruhdagi tengdoshlari bilan munosabatlari yomon o'quvchilarni jamoaga qo'shish uchun quyidagi ishlar o'tkaziladi:

- guruhdagi do'stlik, hamkorlik munosabatlarini tashkil etish;
- har bir o'quvchining jamoadagi o'rnini, mavqeyi, boshqalar bilan munosabatlarini o'rganish;
- o'quvchilarni bir-birlariga yaqinlashtiradigan har xil tadbirlar, sayohatlar, kechalar, o'yinlar tashkil etish;

- barcha o'quvchilar bilan bir xil munosabatda bo'lish, ularni bir xil baholash;

- o'quvchining oilasidagi muhit va munosabatlarni o'rganish.

Tarbiyachi har bir tadbirni o'tkazish jarayonida har bir o'quvchiga individual yondoshadi. Kingadir buyruq beradi, kingadir maslahat, kingadir iltimos qiladi. Tadqiqotchilarning ko'rsatishlaricha, tarbiyachi o'quvchilarga to'rt xil shaklda yondoshar ekanlar. Bular quyidagilar:

1. **Buyruq ohangida yondashish:** bu kamdan-kam, favqulotda holatlarda ishlatiladigan usuldir. Ammo, shunday o'quvchilar borki, ba'zan bu usulni tartibsiz, o'ta notinch o'quvchilarga nisbatan ham qo'llasa bo'ladi.

2. **Iltimos ohangidagi yondashish:** o'quvchilarga bunday murojaat qilish pedagogning asosiy usuli hisoblanadi. Bu yerda: «Shirin gap bilan ilon inidan chiqar, yomon gap bilan odam iymondan chiqar» degan naql asosida qabilida ish tutish ma'quldir.

3. **Taklif tarzidagi murojaatlar:** pedagog buyruq, iltimos tarzida bermoqchi bo'lgan fikrlarini, taklif tarzida ham berishi o'quvchilarga ishonch bildirayotganligini bildiradi.

4. **Neytral (beparq) tarzidagi murojaat:** o'qituvchilar kamdan-kam hollardagina o'quvchidan (jamoadan) xafa bo'lganligini, norozi ekanligini ko'rsatmoqchi bo'lganda, neytral tarzda ish tutish ijobiy ta'sir etishi mumkin. iloji boricha bu usuldan kamroq foydalangan ma'qul.

Har bir tarbiyaviy ishning asosida ma'lum g'oya, buyuk maqsad bo'lishi kerak. Hozirgi o'quvchilarning a'lo baholar bilan o'qishga intilishlari – kelajakda Mustaqil O'zbekistonning komil fuqarolari bo'lib yetishishdir. Vatanimizning shuhratini olamga yoyish, o'quvchilarda turg'un motivlarni shakllantirishning quyidagi tamoyillari mavjud: Hayot va tarbiya birligi, axloqiy me'yor va xulq atvorning yaqinligi, etik va estetik birlik, o'quvchiga ishonch, o'quvchi shaxsiga hurmat, o'quvchi g'ururi va sifatlarini o'stirish, hamda jinsiy farqlarni e'tiborga olish.

O'quvchilar orasida "Tarbiyasi og'ir" deb nomlanuvchi toifa o'quvchilar ham mavjuddir. Bu o'quvchilar tartib-intizomning yomonligi, o'zlashtirishning sustligi, tengdoshlari va pedagoglari bilan munosabatining yomonligi bilan ajralib turadilar. Bunday o'quvchilar o'qituvchi va tarbiyachilardan alohida, o'zlariga xos, individual yondoshishni talab qiladilar.

Bunday o'quvchilar bilan pedagogning munosabati va muloqoti oldindan rejalashtirilgan bo'lishi shart. Masalan: quyidagi gaplar bilan murojaat qilish mumkin:

1. O'quvchining xatti-harakati bilan hayratlanish: «Sening bunday qilishingga ishonmayman?»
2. Turli xil hazil mutoyibalardan foydalanish.
3. O'quvchiga o'zining hamdardligini ko'rsatish.
4. O'quvchini tez-tez rag'batlantirish. O'zgina yutuqlarini ham bo'rttirib tengdoshlari oldida ko'rsatish.
5. O'quvchiga ishonch bildirish.

Oliygochlarni tugatgan mutaxassislar ta'limni tashkil etishga nisbatan tarbiyani tashkil etish qiyinligidan zorlanadilar. Buning obyektiv sabablari mavjud. Tarbiya jarayoni ta'lim jarayoniga nisbatan keng tushuncha, chunki u shaxs tarbiyasi vositalari, bilish qobiliyatlarini rivojlantirish va mehnat qilish singarilarni o'zida aks ettiradi. Tarbiya san'ati – deb yozgan edi Ushinskiy, - shunday xususiyatga egaki, deyarli barchaga tanish va tushunarli, ba'zilariga esa juda oson ish bo'lib tuyuladi. Odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo'lsa, unga bu shuncha tushunarli va oson bo'lib ko'rinadi. Deyarli hamma tarbiya sabr – toqatni talab etishini e'tirof qilishadi, ayrimlar buning uchun tug'ma qobiliyat va malaka, ya'ni ko'nikma kerak deb o'ylaydilar, lekin juda kam odam sabr-toqat, tug'ma qobiliyat va malakadan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qilishadi.

A.S.Makarenkoning fikricha, tarbiya faoliyati avvalambor tashkilotchilik faoliyatidir, ya'ni bolalar hayotini mohirlik bilan tashkil qilishni alohida ta'kidlagan edi.

Mahorat – bu pedagogik faoliyatni malakali tashkil eta olish, o'quvchilar rivojlanishini samarali ilhomlantirishdir.

Qisqa fursatlar jamoa va har bir o'quvchining qobiliyatlariga pedagogik ta'sirni ta'mirlashni nazarda tutadi. Tarbiyachilik mahorati faqat bilimlar bilan qurollashni amalga oshiribgina qolmasdan, balki tarbiya usullari va metodlarini ijobiy hayotda qo'llashni, tarbiya qonuniyatlariga tayanib bolalar hayotini tashkil etishni nazarda tutadi.

Tarbiyachining mahorat mazmuni – bu bilimlar va asoslangan ko'nikma, malakalar tashkil etadi. Turli pedagogik sharoitda jamoa va ayrim o'quvchilar dunyosida sodir bo'lgan voqealarni to'g'ri qabul qilish ko'nikmasi; maqsad vositalarni taqqoslab analiz qilish ko'nikmasi; talab qilish va ishontira olish ko'nikmasi; bolalar bilan o'ynay olish qobiliyati vaziyatga har tomonlama to'g'ri baho berish ko'nikmasi; rang-barang pedagogik asoslardan, eng muhimini ajrata olish; tasodif hodisadan asosiysini aniqlash ko'nikmasi; har xil vaziyatlar – ta'sir ko'rsatishning turli – tuman usullaridan foydalanish ko'nikmasi; o'z kayfiyati, hissiyoti, harakatlarini aniq ko'rsata olish malakasi.

Yuqorida ta'kidlab ko'rsatilgan ko'nikmalardan tashqari yana quyidagilarni o'zida shakllantirmog'i lozim: o'quvchilar bilan o'qish, mehnat, sport va badiiy faoliyatlarida aloqa o'rnatish, individual yondoshish, tashabbuskorlikni oshirish, qiyin damlarda yordam berish, jamoa va ayrim o'quvchi fikrini hisobga olish, hurmat qilish, o'z-o'zini boshqarishning turli xil formalaridan foydalanish, o'quvchining ishonchini suiste'mol qilmaslik, har bir o'quvchining ijodiy sifatiga asoslanib munosabatni tashkil eta olish, o'quvchilarni yaxshi yoki yomonga ajratmaslik, bolalarning axloqiy sifatlarini olish, o'quvchilarning adolasizligi, axloqsizligi, shavqasiz bo'lishi, o'quvchining

saxiyligi va ziqnaligi haqida tasavvurlarga ishonish singari ko'nikmani ham o'zida shakllantirmog'i darkor.

V.A.Suxomlinskiy: "... o'quvchi ruhining tetikligi, aqlining o'tkirligi, taassurotlarning sog'lomligi, hissiyotlarning ta'sirchanligi uzoq yillar saqlanishi uchun katta insonparvarlik talantiga, o'z mehnatiga, bolalarga bo'lgan cheksiz muhabbatiga ega bo'lish kerak – bu sifatlarsiz pedagogning mehnati uqubatga aylanadi."

Texnologik tuzum, yoki texnologiya o'quvchi, o'quvchi va jamoalarga konkret vositalar asosida ta'sir ko'rsatishda ko'ngildagidek muayyan natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Tarbiyachining mahorat natijasi tubandagi vaziyatlarni bajarishda namoyon bo'ladi: har bir o'quvchiga individual yondoshib, shug'ullanayotgan faoliyatda uning faolligini uyg'otish, layoqatini o'stirish.

Tarbiyachi tarbiyaviy tadbirni olib borishda muhim talablarga amal qilishi zarur: har qanday tadbir tasodifiy holda olib borilmasligi va o'quvchilarni tarbiyalashning mustaqil tarkibi sifatida hal etilishi kerak.

Kattalar va bolalar o'rtasida o'zaro munosabatni, o'zaro jamoa ta'sirini tashkil etish mazmun va tuzilish jihatidan ham tarbiyachi faoliyatida muhim o'rin tutadi. Tarbiyachining mahorati – bu uning bolalarga moslashishi. Tajribali tarbiyachilar o'quvchilar munosabatidagi sirli tomonlarini bilishni o'zlarining burchi deb biladilar.

Munosabatlar tizimida jamoaning har bir a'zosida shaxsga xos bo'lgan qimmatli fazilatlar shakllanadi. Shuning uchun jamoaning ijodiy faoliyatini tashkil etishda muhim narsa, - bajarilgan ishlarni yakunlash bosqichidir: har bir bolada qanday o'zgarish bo'lganligi, qanday yangi sifatlar shakllanganligi aniqlanadi.

Baho obyektiv va haqqoniy bo'lishi zarur. Mohir tarbiyachining bolalar muhitidagi munosabatlarga malakali rahbarlik qilish jamoa ichida va jamoalararo tabiiy qarama-qarshiliklardan iborat.

Maqsadlar asosida ko'rsatilayotgan faoliyatni tashkil etishga individual shaxsiy maqsad, jamoa a'zolari intilishini aks ettirish: o'quvchining intilishlari bilan sarf jamoasi oldidagi majburiyatlardagi nomuvofiqlik, tarbiyalanuvchi irodasidagi rivojlanish bilan, tarbiyachining qo'yadigan talablar o'trasidagi nomuvofiqliklarni ko'rsatish mumkin. Bu qarama-qarshiliklar nomuvofiqliklarni bartaraf etish tarbiyachining shaxsiga tarbiyalanuvchi bilan bo'ladigan munosabatlar xarakteriga va o'z mahoratini – ishga solishiga ko'p jihatdan bog'liq. Mahoratli pedagog o'zining faoliyatida barcha ziddiyatlarni ongli ravishda bolalar jamoasining muomalasiga tayanib hal etadi. O'quvchining o'ziga, boshqalarga, umum ishga javobgarligi, shaxslararo munosabatlar o'zaro hamkorlikda ta'sir ko'rsatish asosida tarkib topib shug'ullanadi.

Har bir o'quvchining jamoadagi o'rmini egallashi va jamoa munosabatlarini shakllantirish quyidagilar asosida olib boriladi:

1. Har bir o'quvchi oldiga eng yaqin pedagogik vazifalarni qo'yib borish;
2. O'zaro fikrlash, yordam va o'rtoqlikni shakllantiruvchi muhit yaratish;
3. Bolalar hayotiga ijobiy omil bo'luvchi jamoatchilikni hurmatlash bilan bog'liq fazilatlar;
4. Oilaning tarbiyaviy ta'sirini hisobga olish;
5. Sinfda jamoa tuzilishi, shaxsning o'ziga xos sifatleri va ularning o'z o'rni haqidagi axborotdan foydalanish;
6. Bolalar hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish bilan ular aloqasini mustahkamlash asosida ijodiy aktivlikni tarbiyalash.

Faqat o'qish faoliyatiga emas, balki xulq-atvorga ham baho berish va hokazo.

Tarbiyachilar tadbirlarni o'tkazishda turli usullaridan foydalaniladilar: buyruq, namuna kabi shakllardan o'z tajribasida qo'llaydi. Asosan tarbiyachining o'quvchilarga bo'ladigan munosabatlari uch xil turda olib boriladi:

1. Buyruq mavqeda munosabatda bo'lish. Favqulodda holat yuz bergan tarbiyaviy ishlarda bu turdan kam foydalanish zarur.

2. Jalb qilish orqali o'z ishida sobiqligi, ishonchi, jamiyatga foyda ko'rsatishi bilan o'quvchilarning o'qish, mehnat, sport, sayyohlik faoliyati doirasida ish tutadi.

3. Bolalar faoliyatiga aralashmasdan kuzatib ish tutishi nazarda tutiladi.

Pedagogik jarayonda munosabatlar tizimi pedagogik mahoratga tatbiq etilmasa, tarbiya vositalari, metodlari ham samarali natija bermaydi. Pedagogning jamoaning diqqat markazida o'zgarishi sodir bo'ladi. Maktabda, sinfda, va ayrim o'quvchilarda bu narsa eng muhimdir. Texnologik tuzum va munosabatlar tizimi tarbiyachining mahorati tizimida yaxshi o'rganilgan bo'lishi mumkin. Lekin yuqori tarbiyaviy natijalar bermasligi mumkin. Tarbiyachi mahorati, mohiyati jamoada faqat muomalani tashkil qilish bo'lmay, balki jamoa uchun qiziqarli ishni tashkil qilish bilan jamoa-ijodkorligini tarkib toptirishdan iboratdir. Jamoa ijodkorligi bolalar ezgu orzularini rivojlantirishi va amaliyotda hayotni o'zgartirish mumkin. Yuksak maqsadlarga erishishda pedagog quyidagi ijobiy ta'sir ko'rsatishga rioya qilishi zarur: tarbiyaning hayot bilan birligi; axloqiy normalar va xulqning birligi, axloq va estetik aloqasi; bolalarga insonlarcha yondoshish; talab va ishonch birligi; shaxsni hurmatlash; jinsini hisobga olish; jismoniy va axloqiy sog'lig'i uchun g'amxo'r bo'lishi me'yor prinsipidir.

Etnik tasavvurlar tarbiya texnologiyasi bilan uzviy bog'lanishi uchun tajribali pedagoglar o'quvchilar bilan quyidagi mavzular bo'yicha suhbatlar o'tkazadi: ona Vatan, keksa avlod, ota-ona burchlari nimalardan iborat, xohish va burchning uzviyligi kabi suhbatlar olib borish bilan tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning harakatlaridagi kamchiliklarni bartaraf qilish, natijada namunali xulqni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Bu albatta tarbiyachidan mahorat talab qiladi.

Tarbiyachi mahorati – bu ijodkorlik.

Tarbiyachi bolaga ta'sir ko'rsatishda tarbiya vositalarini qidirib, uni ijodiy qo'llaydi.

Tarbiyalanuvchilarni to'g'ri tarbiyalashda tarbiyachi pedagogik vazifalarni hal etishda rasmiy bo'lmagan uslublardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sinfda tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish. Ma'lumki rejalashtirish ijodiy jarayon bo'lib, boshqalarga uning shaklini tavsiya qilish to'g'ri emas.

Yosh o'qituvchilar tajribali rahbaridan ilgari surilgan asosiy g'oyalarni olishi foydali. Axir ilg'or tajribali kuzatish individual ijodkorlik uchun asosiy g'oyadir. Hamma ishlar bo'lsa, kengaytirilgan reja, katta bilim yoki bilimchalardan iborat bo'lmay, balki kunlik sxema tarzida bo'lsa maqsadga muvofiq: nima, kim bajaradi, qanday muddatda. Rejalashtirish joyi perspektiv shaklda olib boriladi.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash. "Tarbiyasi qiyin"lar bilan ishlash – tarbiyachi uchun eng qiyin, murakkab ish bo'lib, undan doimo o'ta diqqatli, sabrtoqatli, mahoratli, ziyraklikni va mehri bo'lishni talab qiladi. Bu sohada V.A.Suxomlinskiyning quyidagi metodik tavsiyalarini ko'rsatish mumkin: "Insonga insonning", "Inson haqida oila", "Grajdanning tug'ilishi", "Qiyin taqdir" va h.k.

Suxomlinskiy maslahatlariga asoslanib ish tutgan mohir pedagoglar "Tarbiyasi qiyin"lar bilan ishlashda uchta yo'nalishda ish olib borishni tavsiya etadi: shaxsning maqsadga yo'nalganligi, umumiy rivojlanish darajasi, axloqiy tarbiyalanganlik darajasi.

N.E.Shukurovaning "Tarbiyasi qiyin" bo'lgan bolalar bilan ishlash mazmuni quyidagicha: a) bolalar ongida qo'zg'alishni uyg'otish orqali "o'z ongini" va o'quvchilarning o'zaro hurmatini shakllantirish; b) mehnatni ilmiy asosda tashkil etish – bu o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasiga eng yuqori natijaga erishishda o'quvchining vaqtdan samarali foydalanishiga tushuniladi. Tajribasiz o'qituvchi tarbiyaviy ishni tashkil etishda uning mazmuni bilan band bo'lib, ilmiy-pedagogik asosda tashkil qilishni o'z vaqtida bajara olmaydi. Tajribali o'qituvchi bunday tarbiyani olib borishda sharoiti, sinf jamoasining tarbiyalanganligini, olib borilayotgan tarbiyaning maqsadini oldindan rejalashtirib olishi zarur.

Yosh o'qituvchi, tajribani faqat tashkil etishni va uni o'tkazishni nazarda tutadi. Mohir o'qituvchi esa, uni konkret vaqtda bir necha ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishda reja asosida ishlab yuqori natijani qo'lga kiritadi. Pedagogik jarayonda vaqtni tejaydi, vosita va mavjud imkoniyatdan maksimal foydalanadi. Masalan: jamoa bo'lib, kinofilm ko'rishni tashkil qilish va h.k. va tarbiya natijasini hisobga olish. Tarbiya natijasi o'quvchining xulq-atvoridagi o'zgarishlar bilan o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatlarida o'z ifodasini topadi. Tarbiyaviy faoliyatning samaradorligini aniqlash juda qiyin va murakkab ishdir. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini aniqlashda ular bilan olib borilgan tadbirlar soni bilan emas, balki natijasi bilan xulosa qilish to'g'ri bo'ladi. Tarbiyaviy ishlarda baho berishning asosiy mezonini o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasidir.

O'quvchilar tarbiyalanganlik darajasini qanday sifatlar belgilaydi? Ilmiy tadqiqotchilar V.A.Yarikov, M.N.Plaxovlar quyidagilarga diqqatini qaratadi:

1. O'quvchining o'qishga, o'quv mashg'ulotiga qiziqish va ilmga intilish darajasi va h.k.
2. O'quvchining mehnat faoliyatiga, mehnat topshiriqlarini sifatli qilib bajarishni foydali mehnatda qatnashishi va h.k.
3. O'quvchining bir-biriga, o'rtog'iga, o'zaro hamkorligi, sinf jamoasiga, do'stlariga, maktabdagi o'qituvchilarga munosabatlariga va h.k.

Mavzu bo'yicha savollar?

1. O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahoratini izohlang.
2. O'qituvchi faoliyatida yaxshi kayfiyat, ko'tarinki ruh kabi holatlarning o'rni deganda nimani tushunasiz?
3. O'qituvchining pedagogik texnologiyalarini qullash mahoratini ayting.
4. O'qituvchining darsdan keyingi ijodiy faoliyatini sizningcha qanday tashkil etish mumkin?
5. Pedagogik texnika deganda nimani tushunasiz?

6. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlari haqida soʻzlang.
7. Nutq texnikasi nima?
8. Didaktik, tashkilotchilik, konstruktiv, kommunikativ malakalar haqida gapirib bering.
9. Oʻqituvchining nutq texnikasida koʻruv diqqati qanday ahamiyatga ega?
10. Oʻqituvchining shaxsiy intilishi pedagogik mahoratda qanday oʻrin egallaydi?
11. Oʻqituvchining dars berish mahorati haqida nimalarni bilasiz?
12. Darsning anʼanaviy metodlariga nimalar kiradi?
13. Tarbiyachi ijodkor deganda nimani tushunasiz?
14. Oʻqituvchi-tarbiyachining sinfda va maktabda oʻtkazadigan tadbirlari necha bosqichda amalga oshiriladi?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF – 5847 – son Farmoni. Mirziyoev Sh. Bugun ma'rifatga e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir. .https: G`G`www. gazeta.uz G`uzG`2016G`10G`19G`ustuvorG`
2. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishlari bo'yicha HARAKATLAR STRATEGIYASI. – strategy.regulation.gov.uzG`uzG`documentG`
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoevning “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori. 2017 y., 20 aprel.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri // - T.: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1993.
5. Ajdodlar o'giti. Hikmatlar, rivoyatlar, tamsillar.// To'plovchi B.Ahmedov. – T.:Cho'lpon.1991.
6. Azarov Yu.I. Bolalarni sevish san'ati. – T.:O'qituvchi 1992.
7. Abu Ali Ibn Sino. Ziynat. – T.:sharq nashriyot matbaa konserni, 1992.
8. Amir Temur o'g'itlari. // B.Ahmedov, A.Aminov nashrga tayyorlagan. T.:Navro'z, 1992.
9. Ahmedov A. Ulug'bek. – T.: Fan. 1991.
10. Kaykovus. Qobusnoma. – T.: O'qituvchi, 1992.
11. Muomala treningi. –T.: O'zMU,1994
12. Muhammad payg'ambar qissasi. Hadislar. T.: Kamalak. 1991.
13. Muhiddinov A.G. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O'qituvchi 1995
14. Alisher Navoiy. Mahbubul qulub. Asarlar 15-tom. T.: 1996.
15. G'oziev E. Psixologiya (yosh davrlari psixologiyasi). – T., O'qituvchi, 1994.

16. Zununnov A. Pedagogika tarixi. - Toshkent, "FAN", 2010
17. Lerner I.YA. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya. – M., Pedagogika, 1981. – 186 s.
18. Movlonova R. va boshq. Pedagogika. – T.: "O'qituvchi", 2010- yil.
19. Movlonova R. va boshq. Pedagogika nazariyasi va tarixi.- T.: "Fan va texnologiya", 2010
20. Movlonova R. va boshqalar. Ijtimoiy pedagogika. - T.: "O'qituvchi", 2009
21. Movlonova.R.Umumiy pedagogika - Fan va texnologiya Toshkent- 2018.
22. Novotorseva N.V. Korreksionnaya pedagogika i spetsialnaya psixologiya. Slovar. – M., Pedagogika, 1999.
23. Nishonova S., Imomova M., Xasanov R. Pedagogika tarixi. – T., O'qituvchi, 1996.
24. Okan V. Vvedenie v obshuyu didaktiku. – M., Vo'sshaya shkola, 1990. S.– 382.
25. Rajabov S. Mutaxassislikka kirish.. – T.: O'qituvchi.1991
26. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Munavvarov tahriri ostida. – T., O'qituvchi, 1996.
27. Podlasiy I.P. Pedagogika. Novo'y kurs. V 2 kn., kn. 1. – M., Vados, 1999.
28. Pedagogika. Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskix vuzov i pedagogicheskix kolledjey. Pod red. P.I.Pidkasistogo. – M., Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2000. – 640 s.
29. Rajabov S. Pedagogika fanining allomalari. – T.: O'qituvchi.1991
30. Rasmiy va norasmiy uchrashuvlar Odoibnomasi. – T.: Adolat.1992
31. Raximov S., To'raqulov E. Abu Rayhon Beruniy Ruhiyat va ta'lim-tarbiya o'g'risida. – T.: 1992
32. Rashidov A. Milliy an'analar tarbiya manbai. Xalq ta'limi jurnali. 1992 y. 1-son.
33. Raxmonova V.S. Defektologiya va logopediya asoslari. –T., O'qituvchi, 1990.
34. Ro'jkov V.N. Didaktika. – Moskva, YUNITI-DANA, 2004. – 318 s.

34. Saidnazarov F. Saidnazarov I. Tarbiya: odob va oqibat. – T.: O‘zbekiston. 1991
35. Tarbiyaviy ish metodikasi// L.I.Ruvinskiy. tahriri ostida. – T.: O‘qituvchi. 1991
36. Tuxliyev B. Yusuf xos hojibning “Qutadg‘u bilig” asari. T.6Yulduzcha 1991.
37. Usanova O.N. Psixik rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar. –Moskva, Pedagogika, 1995.
38. Faxr-ul –Banot. Sig‘batulloh qizi. Oila saboqlari. – T.: Yozuvchi.1992
39. Frolov F. Yosh direktor maktabi. – T.: O‘qituvchi.1991
40. Hikmatnoma. To‘plam. // to‘plovchi N.Eshonqulov. – T.: Cho‘lpon.1992
41. Shomahsudov , Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. – T 1990
42. O‘qituvchilik ixtisosiga kirish kursiga metodik ko‘rsatmalar // Tuzuvchilar M.Zaxarina, S.X.Temurova, V.G.Sharova. – T.:
43. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – T.: O‘qituvchi.1993
44. Xoshimov K., Ochilov S. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – T., O‘qituvchi, 2010
45. Xoshimov K. va boshq. Pedagogika tarixi (pedagogika oliy o‘quv yurtlari va o‘quvchilari uchun qo‘llanma. – Toshkent, O‘qituvchi, 1996.
46. Tursunov I., Nishonaliev U. Pedagogika kursi. –T, O‘qituvchi, 1997.

Электрон таълим ресурслари

1. www.ziyonet.uz
2. www.edu.uz
3. www.pedagog.uz

ILOVA

Testlar

1. Pedagogik faoliyatning tarkibiy qismlari:

- A) Pedagogik faoliyatning maqsadi, obykti, subyekti va vositasi
- B) Obykti va subyekti
- C) Obykti va vositasi
- D) Pedagogik faoliyatning maqsadi va vositasi

2. Pedagogik faoliyat va mahorat nima?

A) Yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash, maxsus tayyorlangan mutaxassislar faoliyati

- B) Pedagogik iste'dod
- C) Pedagogik faoliyat natijasi
- D) Pedagogik mehnat va shaxsiy intilish birligi

3. Qaysi javobda pedagogik mahorat tushunchasi atroflicha ta'riflangan?

A) Fahm-farosat, donolik, ijodiy dadillik, ilmiy tahlil, xayol va fantaziyaga boy bo'lgan qobiliyat majmuasi

- B) Pedagogik iqtidor, qobiliyat
- C) Maxsus kasbiy tayyorgarlik
- D) Pedagogik ziyraklik, xotiraning kuchligi

4. Ibn Sino fikricha o'qituvchidagi qaysi sifatlar muhim hisoblanadi?

- A) Pokizalik, adolatlilik, farosatlilik, bilim, sog'lomlik
- B) Xotira
- C) Fahm-farosat
- D) Bilim

5. Xushmuomalalik nima?

- A) Odobga rioya qilish, chiroyli so'zlash
- B) Yaxshi muomala
- C) Go'zal xulq-atvor

- D) O'zini tuta bilish
6. Ishontirish nima?
- A) Boshqa kishi orqali ishontirish
- B) So'z vositasida ishontirish
- C) Mavqedan foydalanib ishontirish
- D) Dalillash.
7. Jazolash turlari qaysi javobda tugri ko'rsatilgan?
- A) Tanbeh, ogohlantirish, dakki berish, xayfsan
- B) Tan jazosi
- C) Ogohlantirish, dakki berish
- D) Sharmanda qilish, xayfsan berish
8. Pedagogik mo'ljal nima?
- A) Ta'lim-tarbiya natijasini ilmiy asosda oldindan ko'ra bilish
- B) Chamalay bilish
- C) Natijani oldindan payqash
- D) Gumon qilish
9. Pedagogik nazorat qaysi javobda to'liqroq ifodalangan?
- A) Pedagogik etika, go'zallik va xunuklikni ko'ra bilish qobiliyati
- B) Xunuklikni payqash
- C) Go'zallikni payqash
- D) Pedagogik odob-axloq
10. Rag'batlantirish turlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
- A) Ma'qullash, maqtash, namuna qilib ko'rsatish, mukofotlash
- B) Tanbeh
- C) Ogohlantirish
- D) Maqtash
11. Jamoatchilik fikri nima?
- A) Jamiyat tomonidan ma'qullangan xatti-harakat jarayoni
- B) Sinf jamoasi fikri

C) Ikki – uch kishi fikri

D) Ko‘pchilik fikri

12. I.A.Karimov erkin fikrlovchi kishini tarbiyalash haqida nima degan edi?

A) Bizga maktabni bitirgan emas, maktab tarbiyasini olgan o‘quvchi kerak

B) Bizga erkin fikrlovchi yosh mutaxassislar kerak

C) Bizga erkin fikrlovchi bilimli yoshlar kerak

D) Bizga erkin fikrlovchi vatanparvar o‘quvchi kerak.

13. Al-Forobiyning ta‘lim-tarbiya to‘g‘ri sidagi fikrlari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) Ta‘lim-tarbiyada mo‘tadillik, tabiatga moslikka rioya qilish

B) Har xil metodlardan foydalanish

C) Yodlash

D) Fikrni boshqara bilish.

14. O‘quv tarbiyaviy ishlarini boshqarish va nazorat qilishda o‘qituvchining roli.

A) Ta‘lim-tarbiya berish, tashkilotchilik, shaxsiy namuna

B) Qat‘iy pedagogik talab

C) Shaxsiy namuna

D) Tashkilotchilik

15. Ritm nima?

A) Nafas va tovushning bir maromda bo‘lishi

B) Harakatning muayyan paytda takrorlanishi

C) Hodisaning takrorlanishi

D) Tovush tezligi

16. Sharqona pedagogik mahoratga doir tushunchalar qaysi javobda to‘liqroq ifodalangan?

A) Milliylik, milliy mafkura, milliy mafkuraviy burch

B) Insoniy burch

C) Milliy mafkura

D) Umuminsoniylik

17. Pantomimika nima?

A) Oyoq harakati, ko'l harakati, gavda harakati

B) Qo'l harakati

C) Yuz harakati

D) Gavda harakati

18. Mimika nima?

A) Fikrni yuz imo-ishoralari orqali ifodalash

B) Qo'l harakati

C) Ko'z harakati

D) Gavda harakati

19. Pedagogik harakat drammaturgiyasi va rejissurasida nima muhim hisoblanadi?

A) Pedagogik vaziyatni tahlil qilish va hamkorlik

B) Vaziyatni to'g'ri baholash

C) Pedagogik vaziyatni hal etish

D) Pedagogik vaziyatni muhokama qilish

20. Pedagogik faoliyat nima?

A) Yosh avlodni hayotga mehnatga tayyorlash

B) Ota-onalar bilan hamkorlik qilish

C) O'quvchiga tarbiya berish

D) O'quvchiga bilim berish

21. Relaksatsiya nima?

A) Bo'shashish holati

B) Asab tarangliligi

C) Qo'l harakatlarini boshqarish

D) Hayajonli boshqarish

22. Ishonch necha qismdan tarkib topgan?

A) Bilim, hissiyot, xulq-atvor

- B) Xulq-atvor
- C) Hissiyot
- D) Bilim

23. Xushmuomalalikning ta'rifi qaysi javobda berilgan?

A) Ishtirokchilar orasidagi o'zaro hamkorlik munosabatlarini tartibga solishga yordam beruvchi axloqiy mezon

- B) Xolislik
- C) Aloqadorlik
- D) Suhbatdoshni sabr bilan tinglash

24. Pedagogik mahoratning tuzilishi qaysi javobda to'g'ri qayd etilgan?

- A) Pedagogik iste'dod, qobiliyat, texnika, shaxsiy intilish
- B) Pedagogik qobiliyat
- C) Pedagogik texnika
- D) Bolalarni sevish

29. Pedagogik mahorat fanining predmeti qaysi javobda to'g'ri ifodalangan?

- A) Pedagogik faoliyat
- B) Pedagogik tajriba
- C) Pedagogik tushunchalar
- D) Ilg'or o'qituvchilarning yutuqlarini o'rganish

30. O'qituvchi mehnatining obyekti:

- A) Inson, bola, o'quvchi
- B) O'smirlar, keksalar
- C) O'quvchilar
- D) O'quvchilar

31. O'qituvchi munosabatidagi uslublar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A) Barqaror ijobiy, faol ijobiy, barqaror bo'lmagan uslub
- B) Demokratik
- C) Ko'ngilchanlik
- D) Faol ijobiy uslub

32. Vazn deb nimaga aytiladi?

- A) Nutq tezligining cho'ziq yoki qisqalik jihatidan muayyan o'lchovga aytiladi
- B) Hech qanday hodisa vazn bo'lmaydi
- C) Ovoz o'lchoviga aytiladi
- D) Jism og'irligiga aytiladi

33. Pedagogik xayolning asosiy yo'nalishlari qaysi javobda to'g'ri belgilangan?

A) Pedagogik vaziyatni to'g'ri tahlil qilish, samarali hal etish, ta'sir natijalarini oldindan ko'ra bilish, tarbiyalanuvchi hissiyotini oldindan bilish

- B) Tadbir oldidagi xayol
- C) Ijodiy kayfiyatni rag'batlantiruvchi xayol
- D) Hodisa sababini bilishga qaratilgan xayol

34. Ijodiy pedagogik diqqatning asosiy xususiyatlari qaysi javobda to'g'ri berilgan?

- A) Asosiy narsani ajratishga qaratilgan
- B) Barqaror va amaliy
- C) Jo'shqinlik
- D) Barqarorlik

35. Pedagogik hamkorlik qaysi javobda to'g'ri belgilangan?

A) O'qituvchilarga ta'lim-tarbiya berishda oila, jamoatchilik, pedagogik jamoa va o'quvchilar hamkorligi

- B) Mahalla bilan hamkorlik
- C) Ota-onalar bilan hamkorlik
- D) Birgalikdagi pedagogik faoliyat

36. Diksiya nima?

- A) So'z va jumlaning aniq talaffuz etish
- B) To'g'ri o'qish
- C) So'zlarni ovoz chiqarib yozdirish
- D) Matnning ovozsiz o'qish

37. Pedagogik mahoratning tuzilishi qaysi javobda qayd etilgan?
- A) Qobiliyat, texnika, shaxsiy intilish va pedagogik iste'dod
 - B) Pedagogik tajriba
 - C) Qobiliyat
 - D) Bolalarni sevish
38. Empatik qobiliyat nima?
- A) O'quvchi qalbini onalar kabi his eta bilish
 - B) Loqaydlik
 - C) Jonsaraklik
 - D) Xayrixohsizlik
39. Pedagogik ijodkorlik nima?
- A) O'z ustida ishlash, qat'iyatlilik, tirishkoqlik, izlanuvchanlik
 - B) Pedagogik tajriba
 - C) Izlanuvchanlik, tez ilg'ay bilish
 - D) Bolalarni sevish
40. O'qituvchining shaxsiy intilishlariga nimalar kiradi?
- A) Pedagogik faoliyatni sevish, ruhiyatini boshqarish, qiziqish, irodalilik,
 - B) pedagogik ziyraklik, bolalarni sevish
 - C) Ruhiyatini boshqarish
 - D) Qiziqish, irodalilik, pedagogik ziyraklik,
 - E) Bolalarni sevish
41. Pedagogik hamkorlik nima?
- A) O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda oila, jamoatchilik, o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasi hamkorligini tashkil etish
 - B) Jamoatchilik asosida bolalarni qayta tarbiyalash
 - C) Pedagogik jamoa va o'quvchilarni hamkorlikda tarbiyalash
 - D) Oila va jamoatchilik hamkorligi
42. O'qituvchi faoliyatining subyekt:
- A) Ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilar va sinf jamoasi

- B) Ota-onalar va o'qituvchilar
- C) Tarbiyachilar va sinf jamoasi
- D) Ota-onalar va tarbiyachilar

43. Asosiy tarbiyaviy vositalar qaysilar?

- A) Mehnat, o'yin, o'quv va muloqot
- B) Mehnat va o'yin
- C) O'quv va muloqot
- D) O'yin va o'quv

44. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini belgilang.

- A) O'qituvchi shaxsining insonparvarligi, kasbiy bilimi, pedagogik qobiliyat

va pedagogik texnika

- B) Asosiy tarbiyaviy vositalar
- C) Obyekt va subyekt
- D) Pedagogik qobiliyat va pedagogik texnika

45. Pedagogik faoliyatda yetakchi qobiliyatlarni ko'rsating.

- A) Kommunikativ, perseptiv, harakatchanlik, xis-tuygular, ishonch,

kreativlik

- B) Harakatchanlik, kreativlik, ishonch
- C) Kommunikativ va perseptiv
- D) Kommunikativ, his-tuyg'ular, ishonch

46. Pedagogik texnika nima?

- A) O'qituvchi faoliyatining tashkiliy shaklidir
- B) O'qituvchining ijobiy faoliyati
- C) O'qituvchining texnik vositalar bilan shug'ullanishi
- D) O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti

47. Pedagogik vazifa nima?

- A) Bu ongli ravishda yuzaga keltirilgan pedagogik vaziyat bo'lib, uning

bosqichlari oldindan rejalashtiriladi

- B) Bu tasodifiy yuzaga keladigan vaziyat bo'lib, o'qituvchi o'zi boshqaradi

- C) Bu taxminlar asosida bajariladigan vazifadir
- D) Bu suhbat va muloqot jarayonida o'quvchilar bajaradigan ishlar

48. Pedagogik vazifaning yechimini topishda nima ilgari suriladi?

- A) Gipoteza, taxmin
- B) Suhbat, muloqot
- C) Rejalashtirish
- D) Pedagogik jarayon

49. Pedagogik vazifaning yechimini topishning birinchi bosqichi nima?

- A) Vaziyatni tahlil etish va muammoni chuqur fikrlash
- B) Vazifani hal etish
- C) O'quvchilarni jazolash
- D) O'quvchining ruhiy holati, oilaviy sharoitini aniqlash

50. "Maqsad vaqtни cho'zish emas, balki o'quvchini zeriktirmaslik, chunki doimo bir xil narsaga qarayverish malollik va sabrsizlikka olib keladi..." Ushbu qimmatli fikrlar muallifi kim?

- A) A.R.Beruniy
- B) A.Forobiy
- C) A.Farg'oniy
- D) Al Xorazmiy

51. "... o'quvchi fandan fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurganga o'xshaydi. Birini ko'rib o'lgurmay boshqasi boshlanadi va o'quvchi "har bir yangi narsada o'ziga yarasha lazzat bor" - deyilganidek, ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi. Xotiraga malol keladi" Bu so'zlarning muallifini aniqlang.

- A) A.R.Beruniy
- B) A.Forobiy
- C) A.Farg'oniy
- D) Al Xorazmiy

52. Beruniyning “Osor al-boqiya” asarida pedagogning qanday sifatlarga ega bo‘lishini ta’kidlaydi?

A) Butun kuchimni yig‘ib, bor imkoniyatni ishga solib, goh eshitish, goh ko‘rish va qiyos qilish orqali bilimim etganicha u narsani bayon etishga bog‘ladim.

B) Ta’lim-tarbiya ahillari ham o‘z bilimlari darajasiga qarab bir-biridan farq qiladi

C) Bolalar ustida turgan odam muallim bo‘lib, u tarbiya berishda turli tarbiya usullaridan foydalanadi

D) Murabbiyni yaxshi kishilardan oldin

53. Tarixchi pedagoglarning ko‘rsatishicha, kishilarning mehnat faoliyati yosh jihatdan uch guruhga bo‘lingan. Bular qaysilar?

A) Bolalar va o‘smirlar, hayot va mehnatda to‘la ishtirok etuvchilar, keksalar

B) Chaqaloqlar, bolalar, yoshlar

C) Hayot va mehnatda to‘la ishtirok etuvchilar, yoshlar, keksalar

D) Bolalar, yoshlar keksalar

54. Al-Xorazmiyning qaysi asarida pedagoglar faoliyatiga baho berilgan?

A) “Al jabr val muqobala”

B) “Hisob-al-hind”

C) “Astronomiya jadvali”

D) “Quyosh soatlari to‘g‘risida”

55. A.N.Forobiy qaysi asarida ta’lim-tarbiya berish usulini turlarga bo‘ladi?

A) Baxt saodatga erishuv haqida risola

B) Hindiston

C) Ilmlar majmuasi

D) Siyosat va madaniyat

56. Forobiy ta’lim-tarbiya berish usulini ikki turga bo‘ladi. Ular qaysilar?

A) Rag‘batlantirish va jazolash

B) Tan jazosi va tanbeh

C) Rag‘batlantirish, majbur qilish

D) Maqtoʻv, tan jazosi

57. Forobiyning aytishicha, pedagoglik kasbi bilan shugʻullanuvchilar qanday boʻlishlari kerak?

A) Barcha organlari mukammal taraqqiy etgan, barcha masalani tez va toʻgʻri tushunadigan, xotirasi kuchli, zehni oʻtkir, nutqi ravon, bilish va oʻqishga muhabbati kuchli, pokiza, haqiqatparvar, pulni sevmaydigan, qatʼiyatli, jasur kishilar

B) Bilish va oʻqishga muhabbati kuchli, pokiza kishilar

C) Xotirasi kuchli, zehni oʻtkir, nutqi ravon kishilar

D) Barcha organlari mukammal taraqqiy etgan, barcha masalani tez va toʻgʻri tushunadigan kishilar

58. “Taʼlim-tarbiya ahillari ham oʻz bilimlari darajasiga qarab bir-biridan farq qiladilar, baʼzi birlarida kashf, ixtiro quvvati boʻlmasligi, baʼzilarida esa bu quvvat kamroq boʻladi” Bu soʻzlar muallifi kim?

A) Forobiy

B) Ibn Sino

C) Xorazmiy

D) A.Navoiy

59. Oʻqituvchining didaktik malakasi nima?

A) Oʻqituvchining bilim va malakalari eng samarador metodlar va vositalar bilan oʻquvchilarga yetkazishi tushuniladi

B) Taʼlim va uning maqsadi, mazmuni, taʼlim metodlari, vositalari va taʼlimni tashkil etish

C) Taʼlim va uning maqsadi, mazmuni

D) Taʼlim metodlari, vositalarini tashkil etish

60. Oʻqituvchining tashkilotchilik malakasi bu...

A) Oʻqituvchining sinf jamoasi, uning tarkibi, dinamikasi, sinf liderlar va past mavqedagilarni bilishi, shu maʼlumotlarni eʼtiborga olib sinfni mohirlik bilan boshqarishi

B) O'qituvchining sinf jamoasi, uning tarkibi, dinamikasi, sinf liderlar va past mavqedagilarni bilishi

C) Sinfni mohirlik bilan boshqarish

D) O'qituvchining sinf jamoasi bilan muloqoti

61. O'qituvchining konstruktiv malakasini ta'riflang.

A) Dars va darsdan tashqari jarayonni mohirlik bilan tashkil etish

B) Har xil metod va vositalarni bilishi

C) Ta'lim va uning maqsadini bilishi

D) Darsda o'quvchilarga bilim berishning eng oson va qulay yo'llarini topish

62. Kommunikativ malaka deganda nimani tushunasiz?

A) Pedagogik muloqot yordamida o'quvchilarga zarur bilim va malakalarni bera olish qobiliyati, pedagogik muloqotni ijobiy tashkil etish

B) O'quvchilar va ota-onalar bilan yurakdan gaplashish

C) Pedagogik muloqotni ijobiy tashkil etish

D) Pedagogning o'z-o'zini boshqarishi

63. O'z-o'zini boshqarishning qanday turlari mavjud?

A) Ishonch, optimizm, nutqini, xatti-harakatlarini nazorat etish, pedagogik zo'riqishni engillashtiruvchi mashqlar bajarish, o'z-o'zini ishontirish

B) Optimizm, ishonch

C) Nutqini, xatti-harakatlarini nazorat etish,

D) O'z-o'zini ishontirish, pedagogik zo'riqishni yengillashtiruvchi mashqlar bajarish

64. O'qituvchining ko'ruv diqqatining tor obyekti nima?

A) Sinfga kirganda birorta o'quvchini tanlab butun diqqatini o'sha o'quvchiga qaratish

B) Bir nechta o'quvchiga diqqatni qaratish

C) Butun sinfni nazar ostiga olish

D) Hech kimga e'tibor bermaslik

65. O'qituvchining ko'ruv diqqatining o'rtacha torlikdagi obykti deganda nimani tushunasiz?

A) Bir nechta o'quvchiga diqqatni qaratish

B) Sinfga kirganda birorta o'quvchini tanlab butun diqqatini o'sha o'quvchiga qaratish

C) Butun sinfni nazar ostiga olish

D) Hech kimga e'tibor bermaslik

66. O'qituvchining ko'ruv diqqatining keng maydondagi obykti...

A) Butun sinfni nazar ostiga olish

B) Bir nechta o'quvchiga diqqatni qaratish

C) Sinfga kirganda birorta o'quvchini tanlab butun diqqatini o'sha o'quvchiga qaratish

D) Hech kimga e'tibor bermaslik

67. "So'z insonning daraja va kamoli, fazilatini ulug'lab ko'rsatadigan tarozidir. Aql sohiblari kishilarning fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilur" Quyidagi fikrlar muallifi kim?

A) A.Avloniy

B) A.Beruniy

C) Ibn Sino

D) A.Fitrat

68. "Hamma qobiliyatlardan eng yaxshisi nutq qobiliyatidir. Nutqni juda yaxshi va san'atkorona o'rganib ol, doimo gapga chechan bo'lishga harakat qil. Nutqi shirin kishining mehribon kishilari ham ko'p bo'ladi" Ushbu qimmatli fikrlar muallifini aniqlang.

A) Kaykovus

B) A.Temur

C) A.Navoiy

D) M.Qoshg'ariy

69. Notiqlik san'atini qanday ko'rinishlarga ajratish mumkin?

A) Ijtimoiy-siyosiy chiqishlar tili, targ'ibotchi va tashviqotchilar tili, akademik nutq, suddagi nutq, maxsus so'z ustalarining chiqishlari

B) Targ'ibotchi va tashviqotchilar tili

C) Maxsus so'z ustalarining chiqishlari

D) Akademik nutq, suddagi nutq, maxsus so'z ustalarining chiqishlari

70. Notiqlik san'atining ko'rinishlaridan biri bo'lgan targ'ibotchi va tashviqotchilar chiqishlari qanday xususiyatlari bilan farq qiladilar?

A) Ma'lum bir muammoni o'quvchilarga singdirish, tushunmovchilik va chalkashliklarga barham berish, ayrim narsa va hodisalar mohiyatini to'la ochib berish

B) Tushunmovchilik va chalkashliklarga barham berish

C) Ma'lum bir muammoni o'quvchilarga singdirish, tushunmovchilik va chalkashliklarga barham berish

D) Ayrim narsa va hodisalar mohiyatini to'la ochib berish

71. O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim berishda darsning qanday an'anaviy metodlaridan foydalanadi?

A) Ta'limning og'zaki, ko'rgazmali, ommaviy, mantiqiy, mustaqil ishlash, nazorat va o'z-o'zini nazorat turlari

B) Ta'limning og'zaki, ko'rgazmali metodlari

C) Ommaviy, mantiqiy, mustaqil ishlash metodlari

D) Og'zaki va o'z-o'zini nazorat qilish metodi

72. Og'zaki metodning boshqa metodlardan afzalligi nimada?

A) O'qituvchining hissiy nutqi o'quvchilarning diqqatini o'ziga jalb etadi, o'qituvchi darslik matnidagi bilimlarga qiziqarli ma'lumotlarni qo'shishi mumkin.

B) O'qituvchi darslik matnidagi bilimlarga qiziqarli ma'lumotlarni qo'shishi mumkin.

C) Ayrim narsa va hodisalar mohiyatini to'la ochib berish

D) Tushunmovchilik va chalkashliklarga barham berish

73. O'rta va oliy maktablarda dars berishning noan'anaviy metodlariga nimalar kiradi?

A) Dars – ma’ruza, dars – seminar, dars – munozara, dars – konferensiya, dars – ekskursiya, dars – musobaqa (konkurs), mustaqil ishlar darslari

B) Dars – ma’ruza, dars – seminar, dars – munozara

C) Dars – musobaqa (konkurs), mustaqil ishlar darslari

D) Dars – ma’ruza, mustaqil ishlar darslari

74. Noan’anaviy metodlardan biri bo’lgan dars – dramaning asosiy maqsadi:

A) O’quvchilar orasida hamjihatlik, jipslik, do’stlik, his-tuyg’ularni shakllantirish, o’qituvchi-o’quvchi orasidagi munosabatlarni yaxshilash, o’quvchi (o’quvchi)ning shaxsiy hayoti, jamoadagi shaxslararo munosabatda ijobiy psixologik muhitni tashkil etish

B) O’quvchilar orasida hamjihatlik, jipslik, do’stlik, his-tuyg’ularni shakllantirish

C) O’qituvchi-o’quvchi orasidagi munosabatlarni yaxshilash

D) O’quvchilarga sahna pedagogikasi haqida bilimlar berish

75. O’qituvchining tarbiyaviy ish mahoratini izohlang.

A) Jamoaning va jamoadagi alohida o’quvchilarning intellektual, aqliy, estetik, mehnatsevarlik va boshqa ijobiy sifatlarini rivojlantirish, ularning o’quv, mehnat, o’yin va dam olish faoliyatlarini to’g’ri, unumli, samarador tashkil etish

B) Har bir o’quvchi oldiga pedagogik vazifalarni quyib borish

C) O’zaro fikrlash, yordam va o’rtoqlikni shakllantiruvchi muhit yaratish

D) Oilaning tarbiyaviy ta’sirini hisobga olish

76. O’qituvchining guruhda yoki maktabda o’tkazadigan tadbirlari jarayoni necha bosqichda amalga oshiriladi?

A) 3 bosqichda: rejalashtirish, o’tkazish, tahlil qilish

B) 2 bosqichda: rejalashtirish va o’tkazish

C) 4 bosqichda: fikrlash, rejalashtirish, o’tkazish, tahlil qilish

D) 1 bosqichda: o’tkazish

77. O’qituvchi – tarbiyachining o’quvchilarga yondoshishning necha xil shakli mavjud?

A) Buyruq ohangida, iltimos ohangida yondoshish, taklif tarzidagi va neytral (beparq) tarzidagi murojaatlar

B) Iltimos ohangida yondoshish, befarq tarzidagi murojaatlar

C) Buyruq ohangida, iltimos ohangida yondoshish

D) taklif tarzidagi va neytral tarzidagi murojaatlar

78. "... muallim bu kabi holatlarda yuzlab mashaqqat chekadi. Shu jihatdan olganda bolalardan uning ustozning haqqi ko'p agar shogird ulg'aygach, podshohlik martabasiga erishsa ham, o'z muallimiga qulluq qilsa arziydi." Ushbu so'zlar kimning qaysi asaridan olingan?

A) A.Navoiy "Mahbub-ul qulub"

B) A.Forobiy "Baxt saodatga erishuv to'g'risidagi risola"

C) Bobur "Boburnoma"

D) A Xorazmiy "Hindiston"

79. O'qituvchining og'zaki nutqi necha xilda bo'ladi?

A) 2 xil: monologik, dialogik

B) 3 xil: monologik, dialogik, adabiy

C) 2 xil: monologik, adabiy

D) 2 xil: adabiy, dialogik

80. O'qituvchi monologik nutqining qanday shakllari mavjud?

A) Hikoya, ma'ruza, izoh, tushuntirish, baho berish

B) Izoh, ma'ruza, hikoya

C) Tushuntirish, baho berish

D) Hikoya, ma'ruza

81. O'qituvchi nutqining asosiy vazifasi nima?

A) Bilim va malakalarni o'quvchilarga to'laqonli ravishda yetkazish, o'quv faoliyatining samaradorligini ta'minlash

B) So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish

C) Nutqda grammatik to'g'ri talaffuz qilish

D) O'quv faoliyatining samaradorligini ta'minlash

82. O'qituvchi nutqida nafasning o'rni...

- A) Ifodali o'qishning muhim vositasi
- B) Yod olishning muhim vositasi
- C) To'g'ri yozishning muhim vositasi
- D) O'quvchilarga bilim va malakalar berish

83. O'qituvchi nutqida diksiya nima?

- A) Lotincha «distio» so'zidan olingan bo'lib, so'zlarni aniq, burro talaffuzi
- B) Grekcha «distio» so'zidan olingan bo'lib, so'zlar talaffuzi
- C) Lotincha «distio» so'zidan olingan bo'lib, so'zning izohi
- D) Arabcha «distio» so'zidan olingan bo'lib, nutqda to'xtash

84. Fonetik akustika deb nimaga aytiladi?

A) Tovush paychalarining tebranishi va bu tebranishning quloqqa eshitilishi fonetik akustika deyiladi

- B) Gapda ma'noni to'g'ri anglash fonetik akustika deyiladi
- C) So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish fonetik akustika deyiladi
- D) Nutq organlarida hosil bo'ladigan tovush fonetik akustika deyiladi.

85. Nutq apparatiga nimalar kiradi?

A) Lablar, tishlar, til, tanglay, kichik til, bo'g'iz usti, burun bo'shlig'i, xalqum (tomoq), bo'g'iz (hiqildoq), tranxeya (kekirdak, nafas yo'li), bronxlar

- B) Lablar, tishlar, til, burun
- C) Bo'g'iz usti, burun bo'shlig'i, xalqum (tomoq), o'pka
- D) Tranxeya (kekirdak, nafas yo'li), bronxlar

86. Urg'u nima?

A) So'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, gapda ma'noni to'g'ri va to'la anglashga yordam beradi

- B) So'zlarni to'la anglashga yordam beradi
- C) Nutqda qisqacha to'xtalishga yordam beradi
- D) Ma'noni farqlashga yordam beradi

87. To'xtam (pauza) nima?

A) Nutqda kishi qisqacha to'xtab nafas oladi va o'pkasini qayta havoga to'ldirib, nutqini davom ettiradi. Ana shu to'xtash tinim to'xtam deyiladi.

B) Nutqda kishining to'xtab qolishi

C) Ma'noni farqlashga yordam beradigan so'zlar to'xtam deyiladi

D) So'zlarni to'la anglashga yordam beradigan so'zlar to'xtam deyiladi

88. To'xtam turlarini ayting.

A) Grammatik, mantiqiy, psixologik

B) Mantiqiy, psixologik, pedagogik

C) Pedagogik, mantiqiy, grammatik

D) Falsafiy, mantiqiy, grammatik

89. Intonatsiya nima?

A) Fikr – tuyg'ular, maqsad intilishlar, his-hayajonlar boshqalarga ovoz tovlanishi orqali yetib boradi, ana shu tovlanish intonatsiya deyiladi.

B) Nutqda kishi qisqacha to'xtab nafas oladi va o'pkasini qayta havoga to'ldirib, nutqini davom ettiradi. Ana shu to'xtash tinim intonatsiya deyiladi.

C) Nutqda kishining to'xtab qolishi intonatsiya deyiladi

D) So'zlarni to'g'ri talaffuz etishga, gapda ma'noni to'g'ri va to'la anglashga yordam berishi intonatsiya deyiladi

90. O'qituvchining nafas olish texnikasidan to'g'ri foydalanishda necha xil nafas olish farqlanadi?

A) 4 xil: yuqorigi nafas, ko'krak nafasi, diafragmal nafas, diafragmal-qobirg'a nafasi

B) 3 xil: yuqorigi nafas, ko'krak nafasi, diafragmal-qobirg'a nafasi

C) 2 xil: yuqorigi nafas, ko'krak nafasi

D) 4 xil: yuqorigi nafas, ko'krak nafasi, diafragmal nafas, qobirg'a nafasi

91. O'qituvchining ovozdan foydalanishda ovoz apparati necha bo'limdan iborat?

A) 3 bo'lim: generator, rezonator tizimi, energetika tizimi

B) 2 bo'lim: rezonator tizimi, energetika tizimi

- C) 2 bo'lim: generator, energetika tizimi
- D) 4 bo'lim: generator, rezonator tizimi, diapozon, energetika tizimi

92. O'qituvchining ovozinig diapozoni nima?

- A) Ovoz hajmi, tonlarining eng past va eng yuqori chegaralaridir
- B) O'qituvchi ovozinig hajmi
- C) Tonlarining past va yuqoriligi
- D) Nutqda qisqacha to'xtab qolish

93. O'qituvchi ovozinig tembri nima?

- A) Ovozning shiraligi, ohangi, ochiqligi va yoqimlilikidir
- B) Ovozning qo'polligi, bo'g'iqligi
- C) Ovozning mayinligi
- D) Ovozning jarangdorligi

94. "Intonatsiya va pauzaning o'zi, so'zdan ham ortiqroq eshituvchiga hissiy

ta'sir etadi" Ushbu qimmatli fikr muallifi kim?

- A) K.S.Stanislavskiy
- B) L.N.Tolstoy
- C) Ushinskiy
- D) Pestalossi

95. Ijodiy pedagogik diqqatning qanday xususiyatlari mavjud?

A) Ko'p obyektivlik, jo'shqinlik, amaliylik, barqarorlik, aqliy, hissiy, irodaviy

- B) Aqliy, hissiy, irodaviy
- C) Jo'shqinlik, amaliylik, barqarorlik
- D) Aqliy, hissiy

96. O'quvchilar diqqatini jalb etishning metodlari?

- A) Sust (passiv), agressiv
- B) Didaktik, tarbiyaviy
- C) Konstruktiv, didaktik
- D) Kommunikativ, agressiv

97. O'quvchilar diqqatini jalb etishning sust (passiv) metodi nima?
- A) Bu o'qituvchi asta-sekinlik bilan o'z fikrini mantiqiy asoslash bilan o'quvchilarning diqqatini asosiy maqsadga qaratish
 - B) Bunday o'qituvchi his-tuyg'u, iroda, intellekt kuchi bilan o'quvchilarning diqqatini qamrab oladi, go'yoki gipnoz qiladi
 - C) O'quvchilarning diqqatini qamrab olish
 - D) O'quvchilarning diqqatini asosiy maqsadga qaratish
98. O'quvchilar diqqatini jalb etishning agressiv metodi nima?
- A) Bunday o'qituvchi his-tuyg'u, iroda, intellekt kuchi bilan o'quvchilarning diqqatini qamrab oladi, go'yoki gipnoz qiladi
 - B) O'quvchilarning diqqatini asosiy maqsadga qaratish
 - C) Bu o'qituvchi asta-sekinlik bilan o'z fikrini mantiqiy asoslash bilan o'quvchilarning diqqatini asosiy maqsadga qaratish
 - D) O'quvchilarning diqqatini qamrab olish
99. O'qituvchilarda xayol va diqqatning qanchalik rivojlanganligiga qarab qanday turlarga ajratiladi?
- A) Tashabbuskor, tashabbussiz, qobiliyati sust, qobiliyatsiz
 - B) Tashabbussiz, qobiliyati sust
 - C) Qobiliyati sust, qobiliyatsiz
 - D) Tashabbuskor, tashabbussiz
100. Psixologik trening mashqlari nima?
- A) Shaxsning asab, ruhiy, jismoniy tizimlariga ta'sir etishga mo'ljallangan mashqlar majmuasi.
 - B) Jismoniy tizimlariga ta'sir etishga mo'ljallangan mashqlar majmuasi.
 - C) Ruhiy tizimlariga ta'sir etishga mo'ljallangan mashqlar majmuasi.
 - D) Shaxsning asab tizimlariga ta'sir etishga mo'ljallangan mashqlar majmuasi.

GLOSSARIY.

Anomaliya (yunoncha – anomal) – meʼyordan, umumiy qonuniyatlardan chetlanish, notoʻgʻri rivojlanish.

Anomal bolalarni oʻqitish, tarbiyalash va rivojlantirish – korreksion pedagogikaning asosiy tushunchasi boʻlib, nuqsonning darajasi va tuzilishiga mos keladigan metod hamda vositalar yordamida anomal bolalarni faol ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlash, ularda fuqarolik sifatlarini shakllantirish.

Axloq (lotincha “moralis” – xulq-atvor maʼnosini bildiradi) – ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur boʻlgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yigʻindisi.

Axloqiy ong – shaxsga axloqiy meʼyorlar va xulq-atvor qoidalari toʻgʻrisidagi nazariy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya – muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur boʻlgan tartib, odob, oʻzaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini oʻquvchilar ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat koʻnikmalari va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yoʻnaltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya – shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti toʻgʻrisidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yoʻnaltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Baynalminallik (“inter” – orasida, oʻrtasida, aro, “natio”– xalq) – oʻzga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlarini, anʼanalari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos maʼnaviy-axloqiy fazilat.

Bakalavriat – mutaxassisliklar yoʻnalishi boʻyicha fundamental va amaliy bilim beradigan, taʼlim olish muddati kamida toʻrt yil davom etadigan tayanch oliy taʼlim.

Bashoratlash – bo‘lajak darsni tashkil etilishining turli variantlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma‘qulini tanlab olish.

Baho – ta‘lim oluvchilarga ularning ta‘lim olishi, bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan ijodiy yondoshishini rag‘batlantirish maqsadida ta‘sir ko‘rsatish vositasi.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma‘lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma‘lumotlar majmui.

Bilim olish – borliqni idrok etish, o‘rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko‘nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni.

Bilish – obyektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni o‘zlashtirish jarayoni.

Vatanparvarlik (lotincha “patriotes” – vatandosh, “patris” – vatan, yurt) - shaxsning o‘zi mansub bo‘lgan millat, tug‘ilib o‘sgan vatani tarixdan g‘ururlanishi, buguni to‘g‘risida qayg‘urishi hamda uning porloq istiqboliga bo‘lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Verbal – bilim (ma‘lumot, axborot)larni so‘z yordamida (og‘zaki) yetkazib berish, ifoda etish.

Gnoseologiya (yunon tilidan gnosis – bilim, ong, o‘rganish) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo‘lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta‘limot.

Davlat ramzlari – muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlari, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari va maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g‘oyaviy birlik mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmui.

Davlat ta‘lim standarti – 1) ta‘lim olish shaklidan qat‘iy nazar bitiruvchilar erishishlari zarur bo‘lgan ta‘lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o‘quv fani bo‘yicha ta‘limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta‘lim

dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablar.

Dars – bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik – muayyan fan bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta'lim nazariyasi) – (yunoncha “didaktikos” “o'rgatuvchi”, “didasko” – “o'rganuvchi”) – ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolari)ni o'rganuvchi fan.

Didaktika tamoyillari (lotin tilidan “printsipium” – har qanday nazariyaning asosiy, **boshlang'ich, dastlabki holati**) – ta'limni tashkil etishga qo'yilgan me'yoriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va qonuniyatlariga muvofiq uning dastlabki holatini belgilovchi qarashlari.

Didaktik tashxis maqsadi – o'quv jarayonining samaradorligini aniqlash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha “systema” – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayonining yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Dunyoqarash – tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimi.

Jazolash – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berish usuli.

Jamoa (lotincha “kollektivus” so‘zining tarjimasini bo‘lib, yig‘ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma‘nolarni anglatadi) – bir necha a‘zo (kishi)lardan iborat bo‘lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jinsiy tarbiya – o‘zida shaxsni jinsiy jihatdan chiniqtirish, ularni tozalik va ozodalikka o‘rgatish, o‘z sog‘ligi uchun g‘amxo‘rlik qilish va mas‘uliyatli bo‘lishni ta‘minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmuni.

Jismoniy tarbiya – o‘quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Joriy nazorat – ta‘lim jarayonida o‘quvchilar tomonidan o‘quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o‘zlashtirilish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Idrok – aniq maqsadga yo‘naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adallmatsiya (yunoncha adapto - moslashish) – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar – o‘quvchilarda ma‘naviy-axloqiy sifatlarni, e‘tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg‘usi va irodasiga ta‘sir ko‘rsatish usullari.

Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g‘oyalarning tutgan o‘rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo‘naltirish muammolarini o‘rganadi.

Ijtimoiy reabilitatsiya (yunoncha rehabilitas – layoqati, qobiliyatini tiklash) – anomal bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish, ijtimoiy faoliyat va mehnatga jalb etish.

Izohlash (tarbiya metodi sifatida) – tarbiyalanuvchiga hissiy-ogʻzaki taʼsir etish usuli.

Ilmiy dunyoqarash – uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta oʻzlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlashgan dunyoqarash shakli.

Individ (lotincha “individium” boʻlinmas, yagona, alohida degan maʼnolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning oʻziga xos xususiyatlari.

Institut – bilimlarning bitta sohasi doirasida aniq yoʻnalishlar boʻyicha oliy va qoidaga koʻra oliy oʻquv yurtidan keyingi taʼlim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega taʼlim muassasasi.

Iqtisodiy tarbiya – oʻquvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oila byudjetini shakllantirish, xoʻjalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, koʻpaytirish, savdo-sotiq munosabatlarini toʻgʻri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish koʻnikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy taʼlim – oʻquvchilarga xoʻjalik yuritish tizimi (oila byudjetini shakllantirish, xoʻjalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, koʻpaytirish, savdo-sotiq munosabatlarini toʻgʻri tashkil etish va hokazolar) toʻgʻrisidagi nazariy bilimlarni berishga yoʻnaltirilgan pedagogik jarayon.

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos boʻlgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash – mutaxassislarning kasb bilimlari va ko‘nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi ta‘lim bosqichi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi – “Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq, milliy tajribaning tahlili hamda ta‘lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo‘ljalni to‘g‘ri ola bilish mahoratiga ega bo‘lgan, istiqlol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirish mazmunini belgilab beruvchi yuridik hujjat.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta‘lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o‘zaro hamkorligi, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida “yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi” mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha. Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta‘lim sohasidagi xizmatlarning iste‘molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

davlat va jamiyat – ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

uzluksiz ta‘lim – malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo‘lib, ta‘limning barcha turlarini, davlat ta‘lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimining tuzilmasi va uning faoliyat ko‘rsatish muhitini o‘z ichiga oladi.

fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi;

ishlab chiqarish – kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgalik sifati va saviyasiga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilaydigan asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy-texnikaviy jihatdan ta‘minlash jarayonining faol ishtirokchisi.

Kasb-hunar maktabi – o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta‘lim standartlari doirasida o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta‘lim muassasasi.

Kategoriya – fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha.

Kompensatsiya (yunoncha “compensation” – o‘rnini to‘ldirish, tenglashtirish) – oliy nerv faoliyatining zahira imkoniyatlariga tayangan holda organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o‘rnini to‘ldirish yoki qayta qurish.

Korreksiya (yunoncha “correctio” – tuzatish) – pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to‘liq tuzatish.

Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya - yunoncha “defectus” – nuqson, kamchilik, “logos” – fan, ta‘limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o‘qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan.

Korreksion-pedagogik faoliyat – yaxlit ta‘lim jarayonini qamrab oluvchi hamda murakkab psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutuvchi pedagogik tizim.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar - shaxsning anomal rivojlanishi xususiyatlariga ko‘ra umumiy pedagogik ta‘sir ko‘rsatish chora-tadbirlari tizimi.

Ko‘nikma – shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Ko‘rgazmali metodlar – predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko‘rsatishda qo‘llaniluvchi usullar.

Litsey (maktabda) ma'ruza – o'quv materialini o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini faollashtirish uslublari bilan birgalikda davomli og'zaki bayon etish (80-90 minut), berilayotgan materialning sxematik modelini tuzish (asosiy fikrni tezis yoki loyila ko'rinishida yozib olish) va boshqalar.

Loyilalashtirish (rejalashtirish) – o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Logopediya (yunoncha “logos” – so'z, nazariya, ta'limot, “paideia” - tarbiyalash) – nutqiy nuqsonlarni o'rganish, ular kelib chiqishining oldini olish va ularni qisman yoki to'liq tuzatish masalalarini o'rganuvchi fan; korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Magistratura – aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizida ta'lim muaddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'lim.

Madaniyat (“cultura” so'zidan olingan bo'lib, parvarish qilish, ishlov berish ma'nosini bildiradi) – ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli qo'lga kiritilib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy boyliklar tizimi.

Mazmun (ta'lim (bilim olish) mazmuni) – ta'lim jarayonida shaxs tomonidan o'zlashtirilishi zarur bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha ta'lim – bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlovchi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otuvchi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-etti yoshga yetguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta'lim bosqichi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Maktabdan tashqari ta'lim – madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi, bolalar hamda o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab-ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim bosqichi.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Materialni og'zaki bayon qilish metodlari – o'quv materiali mohiyatini ozg'aki (hikoya, tushuntirish, maktab ma'ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo'llaniluvchi usullar.

Mafkura (arabcha “mafkura” – naqta nazar va e'tiqodlar tizimi, majmui) – jamiyatdagi muayyan siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy yuksaklash, ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarning rivojini ta'minlovchi, ularning maqsad va yo'nalishlarini aniqlashda yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar tizimi.

Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari – muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Ma'naviyat (arabcha “ma'naviyat” - ma'nolar majmui) – mohiyatiga ko'ra ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvur, tushuncha va g'oyalar majmui.

Ma'rifat – shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy me'yorlarni singdirish, ta'lim-tarbiyani takomillashtirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, ularni targ'ib etish maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi.

Ma'ruza – yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish shakli.

Menejment – mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish uchun shaxs (xodim) yoki guruhga ta'sir o'tkazish asosida ularning faoliyatini tashkil etish tamoyillari, shakllari, metodlari va usullari.

Metod – yunoncha tarjimasi “tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li” kabi ma'nolarni anglatadi.

Metodika (fan sifatida) – xususiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Pedagogik talab – turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari.

Pedagogik texnologiya – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Pedagog kadrlar tarkibi – o'qituvchi, metodist, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, sport instruktorigi, musiqa, badiiy ijodiyot, radiotexnika, sport va boshqa yo'nalishlarda faoliyat o'rsatuvchi to'garaklarning rahbarlaridan iborat mutaxassislar.

Pedagogik mahorat – ta'lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati, yuksak pedagogik tafakkur.

Pedagogik talab – turli harakatlarni bajarish, muayyan faoliyat jarayonida ishtirok etishda o'quvchi amal qilishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini ifodalovchi vazifa; tarbiyaning eng muhim usuli.

Rag'batlantirish – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Reyting (baholash, tartibga keltirish, klassifikatsiyalash) – muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo‘yicha baholash.

Sinf – yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo‘lgan, ma‘lum o‘quvchilar guruhi.

Surdopedagogika (yunoncha “surdus” - kar) – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonini o‘rganuvchi fan; korreksion (maxsus) pedagogikaning yana bir muhim sohasi.

Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta‘lim metodi.

Tamoyil (yunoncha “printsipiun”) – biror-bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang‘ich qoidasi; boshqaruvchi g‘oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni – o‘qituvchi va o‘quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni – shaxsning shakllanishiga qo‘yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha “metodos” - yo‘l) – tarbiya maqsadiga erishish yo‘li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta‘sir etish usullari.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismi; tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o‘rganadi.

Tafakkur (ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to‘laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli).

Tashxis – didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash.

Ta'lim – o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim va tarbiya mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati.

Ta'lim vositalari – ta'lim samaradorligini ta'minlovchi obyektiv (darslik, o'quv qo'llanmalari, o'quv qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma, dioproektor, magnitafon, video-magnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshqalar) va subyektiv (o'qituvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar.

Ta'lim jarayoni – o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Ta'lim menejeri – ta'lim muassasasi faoliyatini zamonaviy menejment qonuniyatlariga muvofiq boshqaruvchi mutaxassis.

Ta'lim metodlari – ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmui.

Ta'lim muassasi ustavi – ta'lim muassasasiga rahbarlik mohiyatini yorituvchi hamda uning faoliyatini boshqarish tizimini aniqlovchi hujjat.

Ta'lim konsepsiyalari (lotin tilidan “conception” – tizim) – ta'lim-tarbiya mazmuni, istiqbolini yorituvchi yaxlit qarashlar tizimi; uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida ta'lim muassasalari faoliyati yo'nalishi, maqsad va vazifalarini belgilashning alohida usuli.

Ta'lim mazmuni – davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

Ta'lim maqsadi (o'qish, bilim olish maqsadi) – ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi etakchi g'oya.

Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) – ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o'quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi.

Ta'limni boshqarish – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o'rganadi.

Ta'limning sinf-dars tizimi – dars shaklida muayyan o'quvchilar guruhi bilan o'quv rejasiga muvofiq tuzilgan aniq jadval bo'yicha olib boriladigan ta'lim jarayoni.

Ta'lim tizimi – davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodga ta'lim tarbiya berish yo'lida faoliyat yurituvchi barcha turdagi ta'lim muassasalari majmui.

Ta'lim shakli – ta'lim jarayonining tashkiliy tuzilmasi.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) – o'zaro bog'langan ko'plab elementlar (tarkibiy qismlar) o'rtasidagi mustahkam birlik va o'zaro yaxlitlik.

Tiflopedagogika (yunoncha typhlos – ko'r) – ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish muammolarini o'rganuvchi fan.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1- mavzu. Pedagogik fikr tarixi va maktab amaliyotida o'qituvchi mahorati masalalari.....	5
2-mavzu: Pedagogik mahoratning asosiy komponentlari.....	18
3 –mavzu: O'qituvchi faoliyatida pedaggik qobiliyat.....	33
4 – mavzu:Kommunikativ malakalar va ta'sir ko`rsatish.....	44
5-mavzu. O'qituvchi faoliyatida muomala madaniyati va psixologiyasi.....	58
6-mavzu: Pedagogik takt va pedagogik etika.....	68
7 –mavzu: Pedagogik faoliyatda uchraydigan qarama-qarshiliklar va ziddiyatlar.....	95
8 – mavzu: O'qituvchining ta'lim jarayonidagi mahorati.....	119
9- mavzu; O'qituvchi mehnatini ilmiy asosda tashkil etish. O'qituvchining tarbiyachi sifatidagi mahorati.....	128
Adabiyotlar ro`yxati.....	147
Ilovalar.....	149